

**AFGANİSTAN DIŞ TİCARETİNDE 2001 YILI
SONRASINDA YAŞANAN YAPISAL DÖNÜŐMÜN
AFGANİSTAN-TÜRKiYE ARASINDAKİ DIŞ TİCARETE
ETKİSİNİN İNCELENMESİ**

Biknazar MERZAI

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Hasan Rıza AŞIKOĞLU

Mart, 2022

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AFGANİSTAN DIŞ TİCARETİNDE 2001 YILI
SONRASINDA YAŞANAN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN
AFGANİSTAN-TÜRKİYE ARASINDAKİ DIŞ TİCARETE
ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Hazırlayan
Biknazar MERZAI

Danışman
Prof. Dr. Hasan Rıza AŞIKOĞLU

AFYONKARAHİSAR 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Afganistan Dış Ticaretinde 2001 Yılı Sonrasında Yaşanan Yapısal Dönüşümün Afganistan-Türkiye Arasındaki Dış Ticarete Etkisinin İncelenmesi**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça ’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28/03/2022

İmza

Biknazar MERZAI

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Biknazar MERZAI
	Numarası	190685116
	Anabilim Dalı	Uluslararası Ticaret ve Finansman
	Programı	Uluslararası Ticaret ve Finansman
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	Afganistan Dış Ticaretinde 2001 Yılı Sonrasında Yaşanan Yapısal Dönüşümün Afganistan-Türkiye Arasındaki Dış Ticarete Etkisinin İncelenmesi	
Tez Savunma Sınav Tarihi	28.03.2022	
Tez Savunma Sınav Saati	13:00	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği – oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

AFGANİSTAN DIŞ TİCARETİNDE 2001 YILI SONRASINDA YAŞANAN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN AFGANİSTAN-TÜRKİYE ARASINDAKİ DIŞ TİCARETE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Biknazar MERZAI

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI**

Mart, 2022

Danışman: Prof. Dr. Hasan Rıza AŞIKOĞLU

Afganistan devleti, 20. yüzyılın en çatışmalı ve istikrarsız ülkelerinden biri olarak bilinmektedir. Ancak 21. yüzyıl ülkede çatışmaların sona erdiği, barış ve istikrarın yeniden sağlanmaya çalışıldığı bir dönem olarak başlasa da ilerleyen yıllarda bu istikrar yeniden sekteye uğramıştır. Afganistan son 20 yılda kendi çabalarıyla ve aynı zamanda uluslararası toplumun yardım ve desteğiyle yapılan katkılar sonucunda birçok alanda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal alanlarına yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Özellikle ekonomik alana yönelik önemli adımlar atmaya çalışmıştır. Fakat Afganistan ekonomisinin büyük bir bölümü halen dış yardımların oluşturduğu mali yardımlara bağlı olup, kendi ulusal kalkınma sistemini hayata geçirene dek dış yardım ve yatırımlara bağlı bir ekonomik politikası izleme durumundadır. Bu amaçla Türkiye de Afganistan'a yardım ve yatırımında bulunan en baştaki ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye Afganistan'ın bağımsızlık, işgal ve özellikle yeniden yapılanma döneminde yardımlarını ve desteklerini esirgememiştir. Bu amaçla Afganistan'ın refaha ve istikrara kavuşması için ve gelişimi için Türkiye tarafından birçok alanda her daim desteklenmiştir. Afganistan'ın yeniden yapılanma süreci itibarıyla Türk-Afgan ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır. Türkiye Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında aktif bir rol oynamakta olup, bu rollerden biri ekonomik ve ticari işbirliği alanlarında gerçekleşmektedir. Bu araştırmanın amacı Afganistan dış ticaretinde 2001 yılı sonrasında yaşanan yapısal dönüşüm, bu yapısal dönüşümün Afganistan ile Türkiye arasındaki dış ticarete etkisinin incelenmesi ve Afganistan ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin geliştirilmesine katkı sunulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Türkiye, ekonomik, dış ticaret, dış ticaret ilişkiler.

ABSTRACT

STRUCTURAL TRANSFORMATION IN AFGHANISTAN FOREIGN TRADE AFTER 2001 EXAMINATION OF ITS IMPACT ON FOREIGN TRADE BETWEEN AFGHANISTAN-TURKEY

Biknazar MERZAI

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF INTERNATIONAL TRADE AND FINANCE**

March, 2022

Advisor: Prof. Dr. Hasan Rıza AŞIKOĞLU

The state of Afghanistan is known as one of the most conflicted and unstable countries of the 20th century. However, the 21st century started as a period when the conflicts in the country ended, and peace and stability were tried to be restored, this stability was again interrupted in the following years. Afghanistan has made significant progress in many areas in the last 20 years because of its own efforts, as well as the contributions made with the help and support of the international community. It has entered the process of restructuring in its economic, political, military, and social fields. He tried to take important steps especially in the economic field. However, a large part of Afghanistan's economy still depends on financial aid created by foreign aid, and it must follow an economic policy dependent on foreign aid and investments until it implements its own national development system. For this purpose, Turkey is among the top countries that help and invest in Afghanistan. Turkey has not spared its aid and support during the independence, occupation and especially the reconstruction period of Afghanistan. For this purpose, Turkey has always been supported in many areas for Afghanistan's prosperity and stability and for its development. As of Afghanistan's restructuring process, a new page has been opened in Turkish-Afghan relations. Turkey plays an active role in the restructuring of Afghanistan, one of these roles is in the fields of economic and commercial cooperation. The aim of this research is to examine the structural transformation in Afghanistan's foreign trade after 2001, the effect of this structural transformation on foreign trade between Afghanistan and Turkey, and to contribute to the development of foreign trade relations between Afghanistan and Turkey.

Keywords: Afghanistan, Turkey, economic, foreign trade, foreign trade relations.

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Afganistan dış ticaretinde 2001 yılı sonrasında yaşanan yapısal dönüşümün Afganistan ve Türkiye arasındaki dış ticarete etkisi incelenmiştir. Bu amaçla yola çıktığım çalışmada, danışmanlık görevi üstlenen değerli ve muhterem danışman hocam sayın Prof. Dr. Hasan Rıza AŞIKOĞLU' a samimi teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum ve tüm anlayışlar, teşvik ve destekleri için kendisine çok teşekkür eder, sevgi ve saygılarımı sunarım. Aynı zamanda bu çalışmada kıymetli bilgi ve tecrübeleri ile bana yol gösteren ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Bülent ALTAY' a teşekkür eder, sevgi ve saygılarımı sunarım.

Tez yazım sürecinde ve diğer zamanlarda bana yardım ve desteklerini esirgemeyen değerli arkadaşlarımdan da çok teşekkür ediyorum.

Bu günlere gelmemi sağlayan ve eğitim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan başta sevgili anneme ve babama, tüm aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Biknazar MERZAI

2022, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET KAVRAMI, TÜRLERİ, TEORİLERİ VE DIŞ TİCARET POLİTİKASI

1. DIŞ TİCARET KAVRAMI	3
2. DIŞ TİCARET TÜRLERİ	3
2.1. İHRACAT TANIMI VE TÜRLERİ.....	3
2.1.1. Ön İzne Bağlı İhracat	4
2.1.2. Kayda Bağlı İhracat	4
2.1.3. Kredili İhracat	5
2.1.4. Konsinye İhracat	5
2.1.5. Uluslararası Fuar ve Sergilere Katılım Yoluyla İhracat	5
2.1.6. İthal Edilmiş Malların İhracatı (Reexport)	5
2.1.7. Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat.....	6
2.1.8. Ticari Kiralama Yoluyla Yapılan İhracat.....	6
2.1.9. Geçici ihracat	6
2.1.10. Bedelsiz İhracat	7
2.2. İTHALAT TANIMI VE TÜRLERİ	7
2.2.1. Bedelli İthalat.....	8
2.2.2. Bedelsiz İthalat.....	8
2.2.3. Geçici İthalat.....	9
2.3. TRANSİT TİCARET	9
3. DIŞ TİCARET TEORİLERİ.....	10
3.1. MERKANTİLİZM	11
3.2. FİZYOKRASİ	12
3.3. KLASİK DIŞ TİCARET TEORİLERİ.....	13
3.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi	13
3.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi.....	15
3.3.3. Heckscher-Ohlin Teorisi (Faktör Donatımı Teorisi).....	17
3.4. YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİ.....	18
3.4.1. Nitelikli İşgücü Teorisi	18
3.4.2. Teknoloji Açığı Teorisi.....	19
3.4.3. Ürün Dönemleri Teorisi	19
3.4.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi.....	20
3.4.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi.....	21

3.4.6. Monopolcü Rekabet Teorisi.....	21
4. DIŞ TİCARET POLİTİKASI	22
4.1 DIŞ TİCARET POLİTİKASININ AMAÇLARI	23
4.2. DIŞ TİCARET POLİTİKASININ ARAÇLARI	24
4.2.1. Gümrük Tarifeleri.....	25
4.2.2. Tarife Dışı Önlemler.....	25
4.2.3. İhracatın Özendirilmesi	27
4.2.4. Döviz Kontrolü.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN EKONOMİSİ VE DIŞ TİCARET GELİŞİMİ

1. GENEL EKONOMİK DURUM	29
2. SEKTÖRLER	33
2.1. TARIM SEKTÖRÜ.....	33
2.2. SANAYİ SEKTÖRÜ.....	35
2.3. HİZMET SEKTÖRÜ.....	37
2.4. MADENCİLİK SEKTÖRÜ	38
3. AFGANİSTAN'DA DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ	39
3.1. AFGANİSTAN'IN 2001 YILINDAN ÖNCEKİ DIŞ TİCARETİ.....	39
3.2. AFGANİSTAN'IN 2001 YILINDAN SONRAKİ DIŞ TİCARETİ	43
3.2.1. Afganistan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ürün Grupları.....	47
3.2.1.1 Afganistan'ın İhracatında Başlıca Ürün Grupları.....	47
3.2.1.2. Afganistan'ın İthalatında Başlıca Ürün Grupları.....	49
3.2.2. Afganistan'ın Ticaret Partnerleri ve Yüzdesel Payları.....	51
3.2.2.1. Afganistan'ın En Büyük İhracat Partnerleri ve Yüzdesel Payları	51
3.2.2.2. Afganistan'ın En Büyük İthalat Partnerleri ve Yüzdesel Payları	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN AFGANİSTAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ DIŞ TİCARETE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

1. 2001 SONRASI AFGANİSTAN'IN YENİ YAPILANDIRILMASINDA TÜRKİYE'NİN KATKISI	55
2. 2001 SONRASI AFGANİSTAN-TÜRKİYE ARASINDA EKONOMİK VE TİCARİ ANLAŞMALAR	58
3. 2001 SONRASI AFGANİSTAN-TÜRKİYE ARASINDA DIŞ TİCARET	62
3.1. AFGANİSTAN'IN TÜRKİYE'YE İHRACATI.....	63
3.2. AFGANİSTAN'IN TÜRKİYE'DEN İTHALATI	66
3.3. DIŞ TİCARET HACMİ	68
3.4. DIŞ TİCARET DENGESİ.....	70
4. İKİ ÜLKE ARASINDA TİCARETİN GELİŞMESİNİ ENGELLEYEN ÖNEMLİ SORUNLAR	71
4.1. GÜVENLİK TEHDİDİ	71
4.2. ALTYAPI VE İLETİŞİM SORUNLARI.....	72
4.3. YOLSUZLUK VE RÜŞVET SORUNU	72
4.4. LOJİSTİK VE TAŞIMACILIK SORUNU	73
4.5. BANKACILIK SORUNU	74

5. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİN KABİL HAVALİMANININ GÜVENLİĞİ VE YENİDEN İŞLETİLMESİNDEKİ ROLÜ VE AFGANİSTAN EKONOMİSİNE KATKISI.....	75
6. AFGANİSTAN-TÜRKİYE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ.....	76
SONUÇ	79
KAYNAKÇA.....	84

TABLULAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Mutlak Üstünlükler Teorisi	14
Tablo 2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	16
Tablo 3. Heckscher-Ohlin Modelinden Çıkarılan Teoriler.....	18
Tablo 4. Tarife Dışı Önlemlerin Sınıflandırılması.....	26
Tablo 5. Afganistan GSYİH' sinde Tarımın Payı (%).....	34
Tablo 6. Afganistan GSYİH' sinde Sanayi'nin payı (%)	36
Tablo 7. Afganistan GSYİH' sinde Hizmetin Payı (%).....	37
Tablo 8. Rus İşgal Döneminde Afganistan İhracatın-İthalatın Karşılaştırılması (Bin Dolar)	42
Tablo 9. Afganistan'ın Dış Ticaret akımları ve Dengesi (Bin Dolar).....	46
Tablo 10. 2015-2019 Yılları Arasında Afganistan'ın İhracatında Başlıca Ürün Grupları (Bin Dolar)	47
Tablo 11. 2015-2019 Yılları Arasında Afganistan'ın İthalatında Başlıca Ürün Grupları (Bin Dolar)	49
Tablo 12. Türkiye'nin Afganistan'a Resmi Kalkınma Yardımları, 2004-2019 (Milyon Dolar)	57
Tablo 13. 2001 Yılından sonra Afganistan-Türkiye Arasında Ticaretin Altyapısını Oluşturan Anlaşma ve Protokoller	58
Tablo 14. Afganistan-Türkiye Arasındaki Dış Ticaret Verileri, 2001-2021 Ekim (Bin Dolar)	63
Tablo 15. Afganistan'ın Türkiye'ye İhracatında Başlıca Ürün Grupları (Bin Dolar) ...	65
Tablo 16. Afganistan'ın Türkiye'den İthalatında Başlıca Ürün Grupları (Bin Dolar) ..	67

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Transit Ticaret İşleyişi	10
Şekil 2. Ürün Dönemleri	20
Şekil 3. Afganistan’da GSYİH (Cari Milyar ABD \$).....	30
Şekil 4. Afganistan’da Kişi Başına Düşen GSYİH (Cari ABD \$).....	31
Şekil 5. Afganistan’da GSYİH Büyüme (Yıllık %).....	32
Şekil 6. 2015-2019 Yılları Arasında Afganistan’ın İhracatında Başlıca Ürün Gruplarının Yüzdeler Payı.....	48
Şekil 7. 2015-2019 Yılları Arasında Afganistan’ın İthalatında Başlıca Ürün Gruplarının Yüzdeler Payı.....	50
Şekil 8. 2015-2019 Yılları Arasında Afganistan’ın İhracatında Başlıca Ülkelerin Yüzdeler Payı.....	51
Şekil 9. 2015-2019 Yılları Arasında Afganistan’ın İthalatında Başlıca Ülkelerin Yüzdeler Payı.....	53
Şekil 10. Afganistan’ın Türkiye’ye İhracat Hacmi (2001-2021 Ekim).....	64
Şekil 11. Afganistan’ın Türkiye’den İthalat Hacmi (2001-2021 Ekim)	66
Şekil 12. Afganistan-Türkiye Dış Ticaret Hacmi (2001-2020).....	69
Şekil 13. Afganistan-Türkiye arasında Dış Ticaret Dengesi.....	70

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

%: Yüzde

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ADB: Asian Development Bank (Asya Kalkınma Bankası)

AHDP: Afganistan Halk Demokrat Partisi

APTTA: Afganistan Pakistan Transit ve Ticaret Anlaşması

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

BM: Birleşmiş Milletler

CAREC: Central Asian Regional Economic Cooperation (Orta Asya Bölgesel Ekonomik Konseyi)

DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

DFID: Department For International Development (Uluslararası Kalkınma Dairesi)

ECO: Economic Cooperation Organization (Ekonomik İşbirliği Örgütü)

GATT: General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)

GSYİH: Gayri safi Yurtiçi Hasıla

İ.B.G.S: İhracat Birlikleri Genel Sekreterliği

IFAD: International Fund for Agricultural Development (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu)

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

ISAF: International Security Assistance Force (Uluslararası Güvenlik Destek Gücü)

ITC: International Trade Centre (Uluslararası Ticaret Merkezi)

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SAARC: South Asian Association for Regional Cooperation (Güney Asya Bölgesel İşbirliği Derneği)

SAFTA: South Asian Free Trade Area (Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi)

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C: Türkiye Cumhuriyeti

TİKA: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı

TSE: Türk Standartları Enstitüsü

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

UGYK: Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti

UNCTAD: United Nation Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)

UN-FAO: United Nations-Food and Agriculture Organization (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)

USDA: United States Department of Agriculture (Amerika Birleşik Devletleri Tarım Bakanlığı)

WTO: World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)

GİRİŞ

Dış ticaret ülke ekonomileri için büyük önem arz etmektedir. Dış ticaret mal ve hizmetlerin ülke sınırları dışında belli bir fiyat veya bedel karşılığında satımı ya da alımı işlemidir. Bu anlamda her ülke kendi ürettiği malları diğer ülkelere satmakta veya ihtiyaç duyduğu malları ise diğer ülkelerden satın almaktadır. Ülkeler arasında sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel gibi birçok ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkilerden birini de ihracat-ithalata dayalı dış ticaret ilişkileri oluşturmaktadır. Dış ticaret eski çağlardan bugüne kadar ülkelerin ekonomik büyüme ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Ticaret Afganistan'dan geçen tarihi ipek yolu ile yaklaşık 3 bin yıl öncesinden var olup, bu tarihi ipek yolu üzerinden mal ticareti batıdan doğuya ve doğudan batıya yapılmaktaydı. 19. yüzyıldan önce ticari malların ulaşımı yük taşıyabilen hayvanlarla yapılmaktaydı, 19. yüzyıldan sonra ise karayolu taşımacılığı alanındaki temel değişkenlerden ve gelişmelerden dolayı Afganistan komşu ülkeleri ile dış ticaret ilişkilerini geliştirmiştir. Ancak, 1950-1955 yılları arasında Afganistan Pakistan arasındaki Peştunistan sınırı üzerindeki anlaşmazlıklar nedeniyle, Pakistan tarafından Afganistan'ın ana transit yolunun birçok defa kapatılması, Afganistan'ın dış ticaretini negatif etkilemiş ve ülke ekonomisine ciddi manada hasar vermiştir. Nitekim, Afganistan ticaretteki transit sorunu gidermek için SSCB ile anlaşma imzalamıştır. Bu süreç çıkan 27 Nisan 1978 darbesine kadar devam etmiş ve ardından Afganistan 1979-2001 yılları arasında SSCB işgaline ve iç savaşlara şahit olmuştur. 2001 yılı 11 Eylül olayıyla Taliban rejiminin devrilmesinin ardından Afganistan'ın ticaret kapıları bir kez daha uluslararası piyasalara açılmıştır. Bununla birlikte Afganistan'da yeniden kurulan hükümet, uluslararası kuruluşların yardımlarıyla ülke ekonomisinin daha geliştirilmesi için iktisadi ve ticari planlamalara başlamıştır. Bu arada Afganistan İslam Cumhuriyeti'nde yeniden hükümet göreve geldiğinde ülkenin ekonomik sisteminin serbest piyasa sistemi olarak belirlemiş ve dış ticaret hacmini artırmak için yabancı ülkelerle ticaret anlaşması imzalamış ve bazı dünya ticaret örgütlerine de üye olmuştur.

Afganistan'ın yeniden inşasını desteklemek için uluslararası kuruluşlar tarafından 2003-2012 yılları arasında yaklaşık 14 uluslararası konferans düzenlenmiştir. Bu konferansa katılan donör ülkeler, Afganistan devletinin gelişmesine ve kalkınmasına dair yardımcı olmak için çeşitli taahhütlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de Afganistan'a önemli seviyede katkılar ve yardımlarda bulunmuştur.

Afgan devleti ile Türk devleti arasındaki ilişkilerinin geçmişi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Afgan devletinin kurulduğu 1747'den, 1979'daki Sovyet işgaline kadar geçen süreçte, Afgan-Türk ilişkileri aralarındaki coğrafi mesafeye rağmen en zorlu zamanlarda dahi önemli bir şekilde devam ederek ilerlemiştir. İki ülke ilişkileri zaman zaman yok denecek kadar gerilemiş olsa da özellikle cumhuriyet döneminde iki ülke ilişkilerinin canlı tutulması için çaba sarf edilmiş ve Türkiye Afganistan'a imkanları ölçüsünde siyasi desteğinin yanında, askeri, eğitim, sağlık ve ekonomik alanlarda yardımlarda bulunmuştur. Neticede, iki ülke arasındaki tarihsel ilişkileri, 1921 yılındaki ikili dostluk ilişkileri ve en önemlisi Afganistan'da Afgan Türklerinin varlığı nedeniyle Türkiye Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında diğer ülkelerden farklı olarak daha aktif roller oynamaktadır. Bu rollerin en önemlilerinden birisi ikili ticari ve ekonomik işbirliği alanında gerçekleşmektedir.

Çalışmanın amacı Afganistan dış ticaretinde 2001 yılı sonrasında yaşanan yapısal dönüşümün Afganistan-Türkiye arasındaki dış ticarete etkisinin incelenmesi olup, iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkilerinin geliştirilmesine de katkı sunması beklenmektedir. Bu çalışmanın önemi ise yapısal dönüşümden sonra Afganistan ve Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkileri üzerine yapılacak çalışmalara kaynak teşkil etmesi ve bu alanda ciddi manada bir boşluğu doldurması beklentisidir. Bu amaçla hazırlanan bu çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, dış ticaret ve kapsamı ele alınmaktadır. İkinci bölümde, genel bir şekilde Afganistan'ın ekonomik durumu ve öncelikli sektörleri açıklanarak ardından dış ticaret gelişiminin 2001 yılından önceki durumu ve 2001 yılından sonraki durumu incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise çalışmanın ana konusu olan yapısal dönüşümün Afganistan ve Türkiye arasındaki dış ticarete etkisi incelenmiştir. Bu bölümde 2001 yılından sonra Afganistan devletinin yeniden yapılandırılmasında Türkiye'nin katkısı ele alınarak ardından ikili ekonomi ve ticari anlaşmalar incelenmektedir. Ayrıca Afgan-Türk dış ticaret ilişkilerinin ihracat ithalat rakamları tablo ve grafikler yardımıyla analiz edilmekte ve iki ülke arasındaki ihracat ve ithalat ürün grupları incelenmektedir. Bununla birlikte ikili ticaret hacminin artışına büyük engel olan önemli sorunlara da değinilmektedir. Ayrıca Türk silahlı kuvvetlerinin Kabil uluslararası havalimanını yeniden işletmesi ve Afganistan ekonomisine ve ikili dış ticarete katkısı incelenerek ardından Türkiye ile Afganistan arasındaki dış ticaret ilişkilerinin geleceği ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET KAVRAMI, TÜRLERİ, TEORİLERİ VE DIŞ TİCARET POLİTİKASI

Çalışmanın bu bölümünde dış ticaret kavramı, türleri, teorileri ile dış ticaret politikası ve araçları ele alınacaktır.

1. DIŞ TİCARET KAVRAMI

Ticaret bilim dünyasında ekonomik bir olgu olarak bilinmektedir. İnsanoğlu, eski asırlardan bu yana ticaret yapmaktadır. Ticaret, mal ve hizmet alım satımı yoluyla insan ihtiyaçlarını karşılamak için ülke içerisinde yapılan bir işlemdir. Eğer bu işlem iki ülke veya ülkeler arasında yapılırsa dış ticaret (uluslararası ticaret) olarak isimlendirilir. Sonuç olarak dış ticaret kavramının en genel tanımı ve anlamı mal ve hizmetlerin ülke sınırları dışında belli bir fiyat veya bedel karşılığında satımı ya da alımı işlemidir. Yani farklı ülkelerin birbirleri arasında mal ve hizmet transfer etmeleridir (Kara, 2012: 34).

Dış ticaret gelişimi etkisiyle, dünya ülkeleri gelirlerini artırmak istemektedir. Bu sebeple dış ticaret, gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için fazlasıyla önem arz etmektedir. Ekonomik görüşe göre gelişmiş ülkeler gelişmekte ve az gelişmiş ülkelere daha fazla mal ve hizmet satarlar ve böylece daha fazla gelir elde ederek dünyada ekonomik seviyelerini daha güçlendirirler (Apaydın, 2019: 25). Ama ne kadar gelişmiş ülke olursa olsun nihayetinde ihtiyaç duyduğu tüm mal ve hizmetleri tamamıyla kendisi üretemez. Üretse bile malları çok pahalıya üretir (Hatiboğlu, 1993: 1). Bunun için her ülke dış ticaret yapmak zorundadır ve bu şekilde ülkeler ürettiği mal ve hizmet fazlasını dış ülkelere ihracat ve üretmediklerini veya mal ve hizmet açıklarını dış ülkelere ithalat ederler. Nihayetinde ülkeler dış ticaret ilişkileri kurarak aralarındaki sosyal, siyasal ve iktisadi ilişkileri pekiştirmektedirler.

2. DIŞ TİCARET TÜRLERİ

Dış ticaret türleri esas olarak üç çeşittir. Bunlar ihracat, ithalat ve transit ticaret olarak isimlendirilmektedir.

2.1. İHRACAT TANIMI VE TÜRLERİ

İhracat ya da dışsatım, bir ülke sınırları içerisinde üretilen mal ve hizmeti bir başka ülkeye bir bedel karşılığında satmasıdır veya ülkede üretilen mal ve hizmetlerin doğrudan

ya da dolaylı olarak bir başka ülkeye satılması işlemidir. Genel bir tanım yapılırsa ihracat, bir malın yürürlükteki dışsatım mevzuatı ile beraber gümrük mevzuatına uygun bir şekilde ülke dışına veya serbest alanlara çıkarılmasını ve yahut müsteşarlıkça ihracat olarak kabul edilecek tüm çıkış işlemlerini ifade etmektedir (Aktepe, 2019: 6). Kısaca, bir mal ya da hizmetin ülke dışına satışı işlemidir.

Yapılan tüm tanımlarda aşağıdaki özellikler öne çıkmaktadır (Gürsoy, 2012: 233).

- Mal ve hizmetin hazır olması ve ülke dışına satılması,
- Mal ve hizmetin fiilen dışsatımı yapılmış, Gümrük işlemleri bitmiş ve gümrük meydanından çıkmış ya da serbest meydanından çıkmış olması,
- İhracatın, “İhracat mevzuatına” uygun olması,
- İhracatın, “Gümrük mevzuatına” uygun olmasıdır.

İhracatın artması; ülkenin gelişmesini, ekonominin büyümesini, milli gelirin yükselmesini ve ülkenin kalkınmasını hızlandırmaktadır. Bu nedenle ihracatın (dışsatımın) artırması için yapılan çalışmalar ve uygulanan politikalar, uzun süredir ticari rekabetin önemli unsuru şeklinde izlenmektedir (Kaya ve Turguttopbaş, 2012: 3).

Başlıca ihracat türleri aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır. Bu ihracat türleri ise;

2.1.1. Ön İzne Bağlı İhracat

Uluslararası anlaşmalar, kanunlar, yönetmenlikler ve söz konusu mala ilgili mevzuatlar gereği dışsatımı belirli bir makamın (merciin) ön iznine bağlı mallarda uygulanan ihracattır (Doğruyol vd., 2020: 24). Veya ihracatta birtakım ürünlerin ihracı, uluslararası anlaşma, kanun, kararname, yönetmenlik ve ilgili mevzuat gereğince belli bir makamın ön iznine bağlıdır. (Örneğin, harp ve silah mühimmatı, gübreler, tohumlar, vb.) Bu malların ihracatında, ilgili makamlardan ön izin alındıktan sonra dışsatım mevzuatı hükümleri uygulanır (Kaya ve Turguttopbaş, 2012: 13).

2.1.2. Kayda Bağlı İhracat

Kayda bağlı ihracat, “gümrük beyannamelerinin, malın ihracatından önce İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğince (İ.B.G.S) kayda alındığı ihracat türüdür” (Şahin, 2007: 35). Burada kayda bağlı ihracat, diğer ihracat türlerinden farklı olarak ürün ihracatı yapılmadan evvel kayda alınmakta ve ürün ihracatının gerçekleşmesi için belirli süre verilmektedir (Gül, 2019: 4).

2.1.3. Kredili İhracat

Kredili ihracat, ihracat edilen malın tutarının dış ticaret mevzuatında belirtilen zamanı aşacak şekilde yurda getirilip, finans kurumuna veya bankaya yatırılmasına imkân sağlayan ihracat türüdür. Bu kapsamda kredili ihracatın izin süresi, fiili ihracat tarihinden başlayarak, dayanıksız tüketim mallarında maksimum 2 yıl, diğer mallarda maksimum 5 yıldır (Ertem, 2015: 268).

2.1.4. Konsinye İhracat

Konsinye ihracat, satışı kesin olarak daha sonra yapılması şeklinde dış alıcılara (ithalatçılara), komisyonculara, ihracatçının ülke dışındaki şube ve temsilciliklere ürün gönderilmesi biçiminde yapılan ihracat şeklidir. Bu kapsamda konsinye ihracat gerçek anlamda bir satış işlemi değil; ihracatçının satış fırsatı aramasıdır. Çünkü satış işlemleri sadece malın gönderilmesi ile yapılmamaktadır. Konsinye olarak gönderilen eşya veya malın satış fiyatı da belli değildir. Ayrıca malın satılmama riski de vardır. Bu nedenle konsinye ihracat riskli bir ihracat şeklidir (Takım, 2015: 212).

Konsinye ihracat ile gümrük sınırları dışına aktarılan malların 1 yıl içinde kesinlikle satılması gerekmektedir. Bu (1 yıl) süre dolmadan, geçerli ve haklı mazeret öne sürülerek, izni veren makam tarafından bu süre maksimum 1 yıl daha uzatılabilir (Bedestenci ve Canitez, 2006: 25).

2.1.5. Uluslararası Fuar ve Sergilere Katılım Yoluyla İhracat

Uluslararası ticari fuar ve sergilere, gerek ulusal seviyede ülkeyi temsilen, gerekse bireysel olarak katılacak firma ve kuruluşlarca ülke dışına sevk edilecek bedelli veya bedelsiz mal ve eşya ile ülke dışında düzenlenecek bilim, kültür, sanat veya tanıtım amaçlı fuar/sergi, seminer ve konferans gibi etkinliklere firma ve kuruluşlarca sevk edilecek bedelli veya bedelsiz mal ve eşyanın ülke dışına çıkışıyla alakalı gerçekleştirilen ihracattır (Yönetmelik, 2006).

2.1.6. İthal Edilmiş Malların İhracatı (Reexport)

Bu ihracat türü, serbest dolaşıma giriş rejimi çerçevesinde ithal edilmiş ve vergileri ödenmiş bulunan yabancı kökenli yeni veya kullanılmış malların ihracı, ihracat teşviklerinden yararlanmamak kaydıyla özellik arz etmeyen ihracat çerçevesinde yapılmaktadır. (Takım, 2015: 212).

Reexport, ithal edilen bir malın ve eşyanın yurda girmeden diğer bir ülkeye yeniden ihracıdır. Temel amaç bazı ülkeler arasında bulunan fiyat farklılıklarından yararlanmaktır. Bu tür uluslararası ticarete, Hong Kong, Singapur, BAE ve Hollanda gibi ülkeler öne çıkmaktadır (Ertem, 2015: 272).

2.1.7. Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat

Serbest bölgelere yapılacak ihracat ülke sınırlar içerisinde yer almasına rağmen, gümrük sınırları (hattı) dışında olup, ihracat mevzuatı esas ve hükümlerine tabi olan ihracat şeklidir. Bu kapsamda serbest bölgelerin avantajlarının bazıları şunlardır (Bedestenci ve Canitez, 2006: 30).

- Serbest bölgelerde mevcut bulunan işletmeler gelir ve kurumlar vergisi ödemezler.
- Yabancı ülkelere getirilen eşya ve mallar için gümrük vergisi ödenmez.
- Kazanılan gelirler istenilen ülkede serbestçe transfer edilebilir.
- Bürokratik işlemler ise en aza inmiştir.
- Yatırımcılar işletmelerini istedikleri zaman başkalarına devredebilirler.
- Serbest bölge bankalarından çok cazip koşullarda krediler temin edilebilir.
- Serbest bölgeler genellikle daha büyük limanlara, uluslararası nitelikteki havaalanlarına ve karayolu bağlantıları üzerine kurulduğundan, lojistik açısından da ihracatçı işletmelere çok büyük imkanlar sağlarlar.

2.1.8. Ticari Kiralama Yoluyla Yapılan İhracat

Ticari kiralama yoluyla yapılan ihracatta malın ve eşyanın belli bir süre için bir bedel karşılığında ülke dışına çıkarılarak, kiralanması söz konusudur. (Bedestenci ve Canitez, 2006: 26). Ticari kiralamaya konu olan malın ve eşyanın ülke dışında satılması durumunda satış bedelinin ülkede getirilmesi kambiyo mevzuatı esas ve hükümlerine tabidir (Şahin, 2007: 36).

2.1.9. Geçici ihracat

Az veya fazla işçilik görmek, izabe edilmek¹, ambalajlanmak veya başka nedenlerle, mamul, yarı mamul ve hammaddelerin ülke dışına geçici olarak sevk edilmesi kapsamında geçici olarak yapılan işleme geçici ihracat denir (Ertem, 2015: 271).

¹ İzabe, “maden cevherinin metal içeriğini yüksek sıcaklıkta indirgenme tepkimesi yardımıyla cevherin geri kalanından ayırma süreci”

2.1.10. Bedelsiz İhracat

Bedelsiz ihracat ise “karşılığında yurt dışından bir ödeme yapılmaksızın yurt dışına mal ve eşya çıkarılması” şeklinde ihracattır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019a). Örneğin, yurt dışından bir bedel getirilmeden yurt dışına çıkarılan numuneler ise bedelsiz ihracatı göstermektedir. Bedelsiz bir şekilde ihraç edilebilecek mal ve eşyalar aşağıdaki gibi özetlenebilir (Bedestenci ve Canitez, 2006: 27-28).

- Gerçek yahut tüzel kişiler tarafından yurt dışına gönderilen veya götürülen hediyeler, ticari mal ve eşyanın reklamını yapmak için verilen numune veya test ürünleri.
- Daha önce uygun bir şekilde ihracatı yapılmış ürünlerin bedelsiz gönderilmesinin veya götürülmesinin ticari örf, adetlere uygun parçaları ile fireleri garantili olarak ihracatı yapılan ürünlerin garanti süresi dahilinde yenilenmesi gereken parçaları.
- Sürekli veya geçici olarak yurt dışına çalışan kamu görevlilerinin yurt dışına giderken beraberlerinde götürecekleri veya adlarına gönderilecek eşya ve taşıtlar
- Yurt dışında yerleşik (ikamet eden) tüzel kişiler ve yabancı turistler beraberlerinde götürecekleri, gönderecekleri veya adlarına gönderilecek ürünler.
- Belediyeler, kamu kurum ve kuruluşları ve üniversitelerin; anlaşmaları veya görevleri gereği gönderecekleri eşya ve taşıtlar.
- Savaş, sel, deprem, kıtlık, hastalık, salgın ve benzeri doğal afet durumunda maruz kalan ülkeye gönderilen insani yardım malzemeleri.

2.2. İTHALAT TANIMI VE TÜRLERİ

İthalat ya da dış alım, Yürürlükteki mevzuat kapsamında ülke dışından satın alınan bir malın bedelinin, yine kambiyo mevzuatına uygun olarak ödenerek ülkeye getirilmesini ifade etmektedir (Takım, 2015: 8). Bu şekilde, ithalat ülke dışından ülke içine mal ve ülke içinden ülke dışına fon çıkışını sağlar.

Bir malın, hizmetin veya her türlü eşyanın ülke dahilindeki üreticiler yerine, yurt dışı ülkelerden tedarik edilmesinin yani ithalatın belli başlı gerekçeleri vardır. Bunun gerekçesi olarak ülke içerisinde üretimin pahalı olması veya gerek duyulan malların ülke içerisinde üretilmiyor olması gibi nedenler sıralanabilir.

Her bir ülke hem ihracat hem ithalat yapmak zorundadır. İstenilen durum, ihracatın ithalattan fazla olmasıdır. Aksi durumda ise, yani ithalatın ihracattan fazla çıkması durumunda dış ticaret açığı ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ihracat ithalattan fazla yani dış ticaret fazlası ve geliştirmekte az gelişmiş ülkelerde ise bu durum tam tersindedir. Yani ithalat ihracattan fazla olup dış ticaret açığı vermektedir (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 2011a: 3).

İhracatta ve ithalatta dış ticaret açığı veya fazlalığı olmaması için dış ticaret dengesinin (ihracat=ithalat) sağlanması gerekmektedir.

Dış ticaret dengesinde ise,

- İhracat > İthalat ise dış ticaret fazlası,
- İhracat < İthalat ise dış ticaret açığı,
- İhracat = İthalat ise dış ticaret dengede bulunmaktadır.

İthalat, kısıtlamaların tüm dünyadaki dış ticaret üzerinden kaldırarak, ülke ekonomilerinin süratle dış rekabete açıldığı bir ortamda, dünyadaki gelişmiş ülkelerin tutmuş oldukları kalkınma hızını koruyarak devam ettirmek ve geliştirmekte olan dünya ülkelerinin de kalkınma hızını artırmak için müracaat ettikleri önemli bir araç olarak düşünülmeli gerektir (Bıdırdı, 2007: 13).

Bu kısımda da bedelli, bedelsiz ve geçici ithalat türleri açıklanamaya çalışılacaktır.

2.2.1. Bedelli İthalat

Bedelli ya da normal ithalat; Yurtdışından ithal mal karşılığında herhangi bir para, mal ya da hizmet transferi yapılan ithalat türüdür. Başka bir ifadeyle bir malın veya iktisadi değerın yürürlükteki gümrük mevzuatı ve ilgili düzenlemeler kapsamında fiili ithalatının yapılması ve (bedelsiz ithalat hariç) ithalat tutarının Kambiyo Mevzuat kapsamında ihracatçı olan ülkeye transfer edilmesi veya gönderilmesidir (Bedestenci ve Canitez, 2006: 103).

2.2.2. Bedelsiz İthalat

Ülke dışına mal karşılığında hiçbir para transferi yapılmayan ithalat türüdür. Malın veya hizmetin ücreti ödenmeden, ithalatın ücretsiz bir şekilde yapılmış anlamına geldiği gibi, gerçek olarak, malın bedelinin ülke içinden ülke dışına ödenmeden, ülke dışında elde getirilen dövizler karşılığında satın alındıktan sonra, ülkeye getirilmesi ve

ardından gümrük bölgesinden içeriye sokulmasıdır. Ülkede bedava getirilen mal, gümrük sınırından içeri alınmadan önce, aynı bedelli ithalat veya normal ithalat türlerinde olduğu gibi, bütün mali mükellefiyetler yerine getirilerek, ödenmesi gerekli olan tüm vergi, resim ve fonların ödenmesi zorunludur (Ertem, 2015: 295).

2.2.3. Geçici İthalat

Yurda giren eşyanın herhangi bir sebeple serbest dolaşıma dahil olmadan, gümrük vergisinin kısmen veya tamamen ödenmeden ve ticaret politikasına ait olan önlemlerine tabi olmaksızın belirli bir süre için Türk gümrük sınırları dahilinde kalmasına (belirli bir süreden sonra gümrüğü terk etmesi) geçici ithalat denmektedir (Bedestenci ve Canitez, 2006: 104). Bu ithalat türünde transit ticaret çerçevesinde getirilen ürünler örnek verilebilmektedir.

2.3. TRANSİT TİCARET

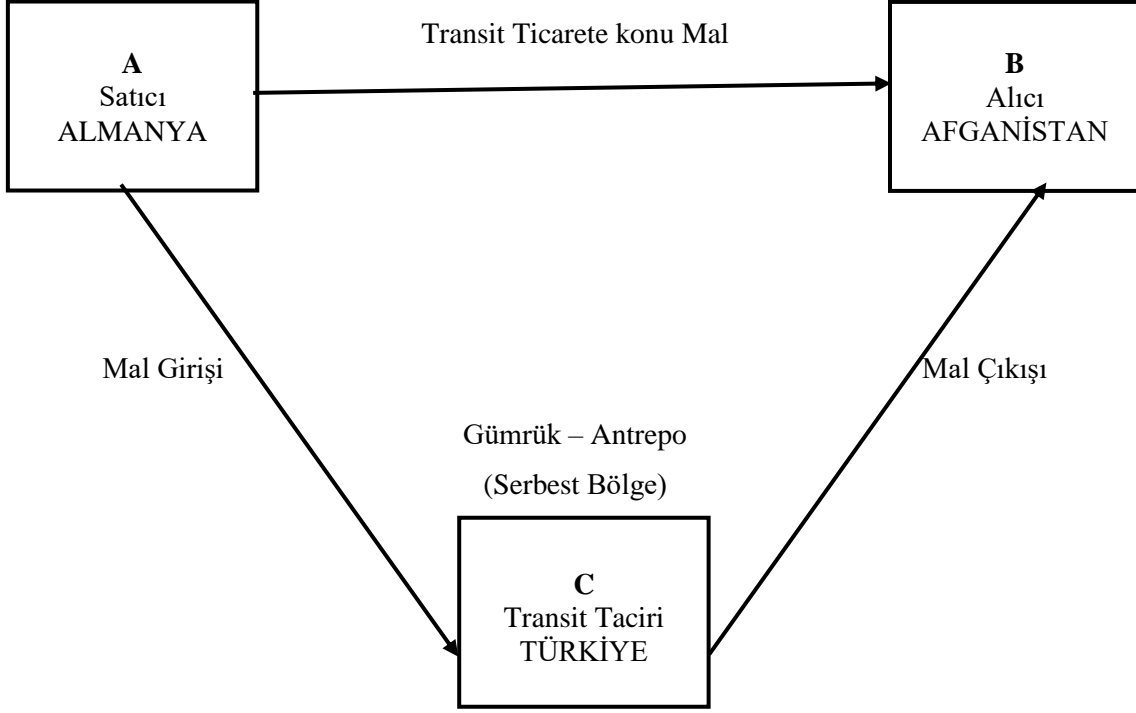
Yurtdışından satın alınan bir ürünün transit olarak veya doğrudan doğruya bir diğer ülkeye ihraç edilmek istendiğinde, alış ile satış bedelleri mabeyninde lehte fark esas olmak üzere, ürün bedelleri için transfer yapılarak veya yapılmayarak satın alınan yabancı menşeli veya serbest bölgelere yapılan satışlar dahil, Türk menşeli olup ülke dışına satılmış ürünlerin transit olarak veya doğrudan doğruya ihracat ve ithalat rejimi şartlarına tabi olmaksızın, diğer bir memlekette veya serbest bölgelere satılmasını ifade etmektedir (Takım, 2015: 203). Ya da başka bir ifadeyle transit ticaret, Türkiye’de yerleşik herhangi bir firma tarafından ithal edilmek amacıyla ülkeye getirilerek gümrük antrepolarına alınan bir ürünün aynı firma ya da ürünleri gümrük antreposunda geri alan diğer bir firma tarafından diğer bir ülkeye (ya da ürünün getirildiği ülkedeki başka bir firmaya) satılmasına transit ticaret işlemi olarak görülmektedir (Aydemir, 2017: 192).

Transit ticaret işleminde aşağıdaki özellikler öne çıkmaktadır (Aydemir, 2017:192).

- Transit ticaret ödeme şekli değil, bir ticaret şeklidir.
- Hakiki olarak bir ihracat ve ithalat işlemi olmadığı için, gümrük beyannamesi düzenlenmez.
- Transit ticaret işlemlerinde vergi, resim, harç istisnası uygulanır.
- Tüm ödeme şekillerine göre transit ticaret yapılabilmektedir.

Şekil 1’de ülkeler arasındaki transit ticaret işleyişinin gerçekleşmesi gösterilmektedir.

Şekil 1. Transit Ticaret İşleyişi

Kaynak: Gürsoy, (2012: 312).

Yukarıdaki şekle göre, transit ticaret işleyişine konu olan malı transit taciri Türk firması ‘C’ tarafından, ülke dışı satıcı Almanya ‘A’ firmasından fatura ile satın alınarak ve bu fatura Türkiye’deki ‘C’ firması adına kesilir ve Türkiye’deki transit taciri ‘C’ firması da ülke dışı alıcı Afganistan ‘B’ firmasına fatura ile satar ve bu fatura alıcı Afganistan ‘B’ firmasının adına kesilir. Böylelikle Aradaki lehte fark Türk firması transit tacirin bu transit ticaretten elde getirdiği kar olmaktadır. Böylece bu işlem bu üç ülkeye göre, Almanya için ihracat, Afganistan için ithalat ve Türkiye için de transit ticaret anlamına gelmektedir.

3. DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Uluslararası ticaret teorisi, mal ve hizmetlerin ülkeler arasında olan alım-satımlarının neden ve sonuçlarını açıklamaktadır. Dış ticaret teorileri iktisadi düşüncelere göre aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

3.1. MERKANTİLİZM

Merkantilizm; Avrupa'daki iktisadi düşüncelere göre, Fizyokrazi ile orta çağ arasındaki dönemlerde, yani 1450- 1750 yılları arasında gelişerek yaklaşık üç yüz yıl süresince geliştirilen ve uygulama alanı bulan bir düşünce akımı olarak bilinir. Bu akımın (Merkantilizm) ortaya çıkmasının sebeplerinin başında orta çağın sonları ile sanayi devrimi arasındaki dönemde, merkezi hükümetlerin kuruluşu ve feodalizmin yıkılışı başta olmak üzere, dinde reform ve Rönesans hareketi, sosyal ve iktisadi yapıdaki değişim ile beraber matbaanın bulunması ve yaygınlaşması gibi nedenler ile sıralanabilmektedir (Dinler, 2014: 328).

Merkantilizm görüşüne göre, bir ülkede ne kadar değerli maden (gümüş, altın) kaynağı veya stoğu varsa o ülkenin ekonomisi o kadar zengin ve güçlüdür. Bir ülkenin bu değerli madenlerin (gümüş, altın) stoklarının artırılması için mal ihracatının mal ithalatından fazla olması nedeniyle, ticaret denge fazlası oluşturarak daha fazla maden stoğuna sahip olmaktadır (Ünsal, 2005: 5).

Merkantilistlerin düşüncesine göre iktisat politikasının temel amacı, ihracatı ve ithalatı sırasıyla mümkün olduğunca artırmak ve azaltmak suretiyle büyük bir dış ticaret fazlası elde etmektedir. Bu nedenle de merkantilist düşünceler çeşitli sınırlamalardan temizlenmiş bir dış ticareti (serbest dış ticareti değil) değil, hükümetin dış ticaret dengesi teorisine göre belirlediği sınırlamalar kapsamında düzenlenen bir dış ticareti savunmuşlardır (Ünsal, 2005: 6).

Merkantilizm düşünce çok fazla devlet müdahaleciliğini savunur ve altın stoklarını yükseltmek amacıyla, dış ödeme fazlası oluşturarak iç ve dış iktisadi faaliyetler üzerine ciddi ve kapsamlı olarak hükümet müdahaleciliğini tavsiye eder (Seyidoğlu, 2015: 25).

Merkantilizm teorilerinin temel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Takım, 2015: 63-64).

- Her bir ülkenin zenginliğini sahip oldukları kıymetli maden (altın, gümüş) miktarıyla ölçülür, servetin kaynağını kıymetli madenler oluşturmaktadırlar.
- Belirli bir zaman için dünya zenginliği sabittir. Bundan dolayı dış ticarete bir ülke zenginleşirken (bir taraf kazanç sağlarken) diğer ülke fakirleşir (aynı ölçüde diğer taraf açık verir), yani dış ticaret sıfır toplamı bir oyundur.

- Dış ticaret fazlası oluşturmak için; İhracatın artırması için dış rekabette yerli üreticilerin korunması ve ülke içi tüketimin sınırlandırılarak ithalat azaltılmalı.
- Dış ticaret politikasının temel hedefi, ihracatı teşvik ve ithalatı kısıtlamak olmalı.
- Ekonomik yaşamda devlet faal bir şekilde rol olmalı.
- Ticaretin gelişmesi için Para arzı artırılmalı. Çünkü ticaret parayı, para ticareti yaratır.
- Bir ülke daha fazla ihracat yapabilmesi için güçlü bir hükümete ve güçlü bir mekanizmaya sahip olması gereklidir.

Oysa, merkantilizm teoriye darbe vuran asıl gelişmelerden biri “laissez faire, laissez passer” düşüncesini anıtlıştıran Adam Smith’in 1776’daki ulusların zenginliği ismi olan eseri olmuştur (İyibozkurt, 1995: 17).

3.2. FİZYOKRASİ

Fizyokrat teori, merkantilizmin başarısını kaybetmesiyle birlikte ortaya atılmıştır. Francois Quesnay, Fizyokrazi düşüncesinin en meşhur kurucusu ve temsilcisi olarak zikredilmektedir. Fizyokrat teorisi Fransa’da gelişmiş ve merkantilizm tersine bir düşüncedir (Ertem, 2015: 61).

Fizyokrat düşünceye göre, yalnız topraktan gerçek zenginlik elde edilmektedir. Sanayi mevcut bulunan eşyaları birleştirmekten veya toplamaktan başka bir şey yapmadığından verimli değildir. Ticaret ise malları veya eşyaları etrafta hareket ettirmekten veya dağıtmaktan başka bir şey değildir. Fizyokratlar düşünceye göre izlenecek doğru ve gerçek politika toprak verimini artırıcı tedbirler almaktan ibarettir. Üretken olan yalnız tarım olduğuna göre, toprağın oluşturduğu rant olarak hepsi toprak sahibine gitmektedir. Bu sebeple tek vergi olmalıdır o da toprak sahiplerinden alınmalıdır (İyibozkurt, 1995: 17).

Fizyokratlar, iç ticaret veya dış ticaret olsun sonuçta ticaretin serbest olmasını ister. Fizyokratlar, klasik iktisatçılardan ve özellikle Adam Smith’ten önce, liberal ekonomi sürecine ilişkin uygun ve titiz açıklamalar yaparak, sonraki iktisatçılara (Adam Smith, David Ricardo ve Robert Malthus’a) bir fikir menşesi olmuştur şeklinde söylenebilir (Dinler, 2014: 329).

3.3. KLASİK DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Klasik iktisatçılar dış ticaretin, ticarete katılan her bir ülke için faydalı olacağını önermişlerdir. Böyle bir ticarete, hangi ürün gruplarının üretiminde hangi ülkelerin uzmanlaşmalarının gerektiğini ve ülkelerin hangi ürünleri ithal edip ve hangilerini ihraç edeceklerini açıklamaya gayret etmişlerdir. Klasik iktisatçılar, analizlerinde dış ticareti yalnız arz yönünden açıklamaya çalışmış, talep yönüne önem vermemiştir. Bundan dolayı “klasik dış ticaret teorilerine” aynı zamanda “arz yönlü dış ticaret teorileri” de denilmektedir (Dinler, 2014: 564).

Klasik dış ticaret teorisinin başlıca varsayımlarını şu şekilde özetlemek mümkündür (İçke, 2010: 52-53).

- Ticarete iki çeşitli mal ve iki ülke vardır. Yani dünya da sadece iki ülke vardır, bu ülkelerde (homojen) iki mal üretilir.
- Dış ticarete para kullanılmaz, dış ticaret takas şeklinde malların mallarla değişimi ile yapılır.
- Tüm piyasalarda tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Ekonomi üzerinde devlet müdahalesi yoktur.
- Üretim maliyetini karşılayan tek üretim faktörü emektir (emek-değer teorisi).
- Emek ülke içinde hareketli, ülkeler arasında ise hareketsizdir.
- Ekonomi ise tam istihdam bir durumdadır.
- Taşımacılık maliyetleri sıfırdır.

Klasik dış ticaret teorileri içerisinde yer alan Adam Smith’e ait olan “Mutlak Üstünlük Teorisi” ardından David Ricardo’ya ait olan “Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi”ni ve daha sonra Heckscher Ohlin Teorisi takip eden kısımda açıklanmaya çalışılacaktır.

3.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Bu teori klasik iktisatçılardan serbest ticaretin en önemli şekilde savunucularından biri olan ve “Ulusların Zenginliği” isimli kitabına sahip olan Adam Smith (1723-1790) tarafından ortaya atılmıştır. A. Smith 1776 yılındaki “Ulusların Zenginliği” kitabında, merkantilistlerin tersine, serbet ticaretin gerek dünya ülkelerine ve gerekse dünya karlılığının veya refahının yükselmesi bakımından daha fazla faydalı olacağını savunmaktadır (Karluk, 2003: 14).

Adam Smith'in görüşüne göre, dünya servetinin toplamı sabit değildir. Dış ticaret, milletlerarası ihtisaslaşma ve işbölümü yaratarak dünyada olan kaynakların verimliliğini artırarak, bu şekilde dünya üretimini artırır ve refahında yükselmesine sebep olacaktır. Bu görüşe göre iki ülke karşılıklı ticaret yaparak ihtisaslaşma ve milletlerarası serbest değişim sonucunda üst düzeyde üretim ve tüketim seviyelerine ulaşarak hayat standartlarını artıracaklardır. Böylece A.Smith'e göre, Merkantilizm'in görüşü bir tarafın kazanması diğer bir tarafın kaybetmesi şeklinde uluslararası ticarete yanlış bir görüştür. Çünkü her iki tarafta uluslararası ticarete kazanç sağlarlar (Seyidoğlu, 2015: 27). A. Smith iki ülke arasındaki ticareti kendisi tarafından ortaya atılan mutlak üstünlükler teorisiyle açıklar. Ona göre bir ülke diğer ülkeye göre birinci ürünü düşük bir maliyetle üretirken, ikinci ürünü de diğer ülkeye göre yüksek bir maliyetle üretmektedir. Dolayısıyla bu iki ülke kıyaslanarak hangisi hangi ürünü düşük bir maliyetle üretiyorsa, o ürünlerin üretiminde ihtisas veya uzmanlaşmalıdır. Böylece bu ülkeler birbirleriyle anlaşarak aralarında olan düşük maliyetli ürünleri ihraç ve yüksek maliyetli olan ürünleri ithal ederek, her iki ülkenin de hem üretimi hem de refahı yükselmiş olacaktır. Yukarıda açıklanan A. Smith'in teorisine göre, iki farklı ürün (buğday ve kumaş) ve iki ülke (Amerika ve İngiltere) olduğunu dikkate alarak aşağıdaki Tablo 1'de açıklanmaya çalışılacaktır.

Tablo 1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Ürün	Amerika	İngiltere
Buğday (Kg/adam-saat)	6 Birim	1 Birim
Kumaş (M/adam-saat)	4 Birim	5 Birim

Kaynak: Salvatore, (2007: 44).

Burada şu unutulmamalı ki maliyet kavramı sadece homojen tek faktör olan emeği içermektedir (Seyidoğlu, 2015: 29).

Tablo 1 göstermektedir ki, Amerika buğday üretiminde mutlak üstünlüğe ve İngiltere ise kumaş üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir. Çünkü; bir adam saat başına Amerika'da 6 birim buğday üretirken, İngiltere'de ise bir adam saat başına 1 birim buğday üretmektedir. Fakat, bir adam saat başına İngiltere'de 5 birim kumaş üretirken, Amerika'da ise bir adam saat başına 4 birim kumaş üretmektedir. Bundan dolayı A. Smith'in teorisine göre, Amerika buğday ve İngiltere ise kumaş üretiminde uzmanlaşacak ve birlikte ticaret yaparak kazanç sağlayacaklardır. Çünkü; Amerika'da 1 birim kumaş

1,5 birim buğday yapmakta ve İngiltere’de ise bir birim kumaş 0,2 birim buğday ile değiştirilmektedir. Ya da Amerika’da bir birim buğday 0,66 birim kumaş, İngiltere’de 1 birim buğday 5 birim kumaş ile değiştirilmektedir. Bu şekilde Amerika İngiltere’ye buğdayı ihracat ve kumaşı da ithalat ederek ve İngiltere’de Amerika’ya kumaşı ihracat ve buğdayı da ithalat ederek her iki tarafta avantajlı olarak birbirleriyle ticaret yapmış olacaktır.

A. Smith’in mutlak üstünlük teorisi bugün dünya ticaretinin yalnızca küçük bir kısmını izah etmektedir. Ayrıca bu teori dünya ticaretinin büyük kısmını açıklamada yetersiz kalmakla beraber birçok yönden de eksik kalmıştır. Daha sonra Smith’in teorisi David Ricardo tarafından geliştirilerek uluslararası ticareti açıklama sorumluluğu D. Ricardo’ya kalmıştır (Karluk, 1987: 16).

3.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

İngiliz iktisatçı D. Ricardo, A. Smith’ten yaklaşık 40 yıl sonra eserlerini ortaya atarak göreceli bir maliyet düşüncesini temel alarak karşılaştırmalı üstünlük teorisini sunmuş ve bir ülke iki ürünü de daha pahalı üretirken yine de o ülkeyle yapılacak olan dış ticaretin her iki ülke için karlı olabileceğini ispatlamaya çaba göstermiştir (Hatiboğlu, 1993: 13).

D. Ricardo’ya göre, bir ülke diğer ülkeye göre hangi ürünlerin üretiminde daha yüksek derecede bir üstünlüğe sahipse o ürünlerde ihtisaslaşmalıdır. Bu gerekçeyle uluslararası ticaretin temelini mutlak üstünlük değil, karşılaştırmalı üstünlükler meydana getirmiştir şeklinde açıklamaktadır (Seyidoğlu, 2015: 30). Bugüne dek karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin uluslararası ticaretin esasını teşkil ettiği kabul edilmektedir.

D. Ricardo’nun karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre, eğer bir ülke üretimde her iki üründe de daha az verimliliğe sahipse yani bir ülke diğer ülkeye göre her iki üründe de mutlak olarak dezavantaja sahipse, bu ülke bu iki üründen hangisinin mutlak dezavantajı daha az olursa o ürünü üreterek diğer ülkeye ihracat etmeli. Diğer taraftan da bu ülke mutlak dezavantajı fazla olan ürünün üretimini durdurarak diğer ülkeden ithal etmelidir (Ertem, 2015: 71). Bu şekilde iki ülke hem dış ticaret yapmış olur hem de kar sağlamış olurlar.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi de aynı Tablo 1’de olduğu gibi iki ürün (buğday ve kumaş) ve iki ülke (Amerika ve İngiltere) ile aşağıdaki Tablo 2’de açıklanmaya çalışılacaktır.

Tablo 2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Ürün	Amerika	İngiltere
Buğday (Kg/adam-saat)	6 birim	1 birim
Kumaş (M/adam-saat)	4 birim	2 birim

Kaynak: Salvatore, (2007: 45).

Yukarıdaki Tablo 2 göstermektedir ki, Amerika her iki üründe hem buğday üretiminde hem de kumaş üretiminde İngiltere'ye göre mutlak üstünlüğe sahiptir. Burada mutlak üstünlük düşüncesine göre baktığımızda dış ticaret iki ülke arasında yapılmamaktadır. Çünkü her iki ürünü Amerika kendisi üretmelidir. Ancak karşılaştırmalı üstünlük düşüncesine göre, Amerika İngiltere'ye göre, buğday üretiminde 6 kat (6:1) üstün ve kumaş üretiminde de ise 2 kat (4:2) üstündür. İngiltere her iki ürünün üretiminde mutlak olarak dezavantajlı ama bu dezavantaj buğdaya göre kumaşa çok daha azdır. Dolayısıyla bu üstünlüklere bakıldığında göreceli olarak Amerika buğday üretiminde daha fazla üstündür. Bu durumda Amerika buğday üretiminde yoğunlaşarak İngiltere'ye buğday satmalı. İngiltere ise kumaş üretiminde yoğunlaşarak Amerika'ya kumaş satmalıdır. Çünkü Amerika'da 1 birim buğday 0,66 birim kumaşa eşitken, İngiltere'de ise 1 birim buğday 2 birim kumaşa eşittir. Amerika'da buğday kumaşa göre daha ucuzdur, İngiltere'de ise buğdaya göre kumaş daha ucuzdur, böylece bu iki ülke üretim maliyeti ucuz olan ürünleri kendi ülkelerinde üretmeli ve üretim maliyeti pahalı olan ürünleri ise üretimini durdurarak diğerinden ithal etmelidir. Yani bu iki ülke üretim maliyeti pahalı olanına ihracat ve üretim maliyeti pahalı olanı da üretim maliyeti ucuz olanından ürünleri ithalat ederek ticaret yapmaları halinde her iki tarafta yararlı çıkacaktır.

D. Ricardo'nun bu karşılaştırmalı üstünlükler teorisi bugüne dek uluslararası ticaretin esasını oluşturursa bile yine de birtakım önemli eksiklikleri ve terslikleri bulunmaktadır. Bu konuda eleştiriler aşağıda sıralanmaktadır (Seyidoğlu, 1994: 33).

- Ricardo modeli maliyet unsuru olarak yalnız emek faktörünü kabul etmiştir. Oysa doğal kaynaklar, sermaye ve girişimcilik faktörlerinin maliyeti göz önüne alınmamış.
- Ricardo işgücü verimliliğinin ülkeler arasındaki farklılığının sebeplerini izah etmemiştir.

- Ricardo'ya göre, ülke içerisinde işgücü hareketli, ülkeler arasında ise işgücü hareketsizdir.
- Ricardo teorisi bir arz teorisidir. Talep faktörüne yer vermemiştir.
- Ricardo teorisi tam- uzlaşmaya ve sabit maliyetlere dayanır.
- Ricardo teorisi statik bir modeldir. Dinamik değil.

3.3.3. Heckscher-Ohlin Teorisi (Faktör Donatımı Teorisi)

İsveçli bu iki ekonomist Heckscher (1919) ve Ohlin (1933), karşılaştırmalı üstünlüklerin eksikliğini gidermek amacıyla teorilerini ortaya koymuşlardır (Bayraktutan, 2003: 178).

Yukarıda klasik iktisat teorisinde bahsedildiği gibi, klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi emek teorisine dayanmaktadır. Halbuki, üretimde gerçek olan emek faktörü yanında diğer üretim faktörleri ve bilhassa sermaye faktörü önemli yer almaktadır. İşte Heckscher-Ohlin tarafından geliştirilen faktör donatım teorisi, sermaye faktörünü de karşılaştırmalı üstünlük teorisine ilave ederek bu teoriyi daha geliştirmiş, hem de daha gerçek ve elverişli hale getirmiştir (Dinler, 2014: 567-568).

Klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, dış ticaretin yapılabilmesi ülkeler arasındaki işgücü verimliliğinin (maliyetlerin) farklı olmasıyla mümkündür. Ancak işgücü verimliliğindeki bu farklılıkların sebeplerini hiç açıklamamıştır (Aral, 2015: 30).

Heckscher-Ohlin teorisi, ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlüğün kaynağını işgücünün verimliliğindeki farklılıklar şeklinde olarak değil de “üretim faktörleri nispi bolluğu” şeklinde olarak izah etmektedir (Utkulu, 2005:12). Böylece bir ülkede emek ya da sermaye nispi faktör bolluğu olabilmektedir. Bu teoriye göre her bir ülke daha fazla sahip olduğu nispi üretim faktörünü çok yoğun olarak gerektiren ürünleri üretir ve ihracat ederse, daha az sahip olduğu nispi üretim faktörü yoğun olarak gerektiren ürünleri ithal ederse, bu şekilde ticaretten bir kar oluşmaktadır (Karluk, 2003: 37).

Heckscher-Ohlin Teorisi'nin dayandığı iki esas varsayım şunlardır (Seyidoğlu, 2015: 84).

- Ülkeler faktör donatımları açısından birbirlerinden farklıdırlar. İki ülkeli modelde ise bir ülke emek açısından diğeri ise sermaye açısından zengin ülkedir.

- Mallar faktör yoğunlukları veya üretimde kullanılan faktör oranları açısından da farklılık gösterirler. Diğerleriyle karşılaştırıldığında bazı mallar, emeğe oranla daha fazla sermaye, ya da tam tersine, sermayeye göre daha fazla emek gerektirirler. Birinci türde olan mallara sermaye-yoğun ve ikinci türdekilere ise emek-yoğun mal adı verilir.

Heckscher-Ohlin modelinin de eksikliklerini yok etmek için farklı teoriler ortaya çıkmıştır. Bu teoriler aşağıdaki Tablo 3'te açıklanmıştır.

Tablo 3. Heckscher-Ohlin Modelinden Çıkartılan Teoriler

Faktör Donatımı Teorisi	Her ülke zengin olduğu faktörü yoğun bir şekilde kullanan ürünlerin üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.
Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi	Serbest dış ticaret, belli varsayımlar altında ülkeler arasındaki faktör fiyatlarını eşitler, böylece uluslararası faktör hareketliliği ile benzer veya aynı neticeye sebep olur.
Stopler-Samuelson Teorisi	Serbest ticaret neticesinde, bol olarak her bir ülkenin sahip olduğu faktörün geliri yükselirken, kıt olan faktörün ise geliri düşmektedir.
Rybczynski Teorisi	Tam istihdam koşulları altında tek bir faktörün arzının artmasıyla bu faktörü yoğun olarak kullanan ürünün üretimi genişlemekte, arzı sabit kalan faktörü yoğun olarak kullanan ürünün üretimi mutlak olarak küçülmektedir.

Kaynak: Çapan, (2009: 44).

3.4. YENİ DİŞ TİCARET TEORİLERİ

Yeni dış ticaret teorileri 1960'lı yılların başlangıcından sonra uluslararası ticarete görünen gelişmeleri izah etmek için ortaya çıkarak ve kendilerini 1970'li yılların sonlarında doğru kabul ettirmekle, yetersiz kalan faktör donatımı teorisi alanlarını izah etmekte mühim bir katkı sağlamışlardır (Ertem, 2015: 92). Uluslararası ticareti izah etmek için ortaya atılan yeni dış ticaret teorileri aşağıda belli başlıklar altında açıklanmaya çalışılacaktır.

3.4.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Donald B. Keasing ve Peter B. Kenen tarafından geliştirilen bu teoriye göre, nitelikli işgücü farklılıklarıyla ülkeleri arasında olan dış ticaretin makro bir bölümünün izah edilebileceğini ileri sürmüştür. Bu teoriye göre bazı mesleki veya nitelikli işgücüne sahip veya zengin olan ülkeler, büyük ölçüde üretimi bu faktörlere tabi olan ürünlerde ihtisaslaşıp bu ürünleri ihraç ederken diğer taraftan niteliksiz işgücüne sahip olan ülkeler

ise bol olarak niteliksiz işgücünü içeren ürünlerin üretiminde ihtisaslaşıp üstünlüğe sahip olacaktır (Seyidoğlu, 2015: 103).

Bu açıklamaya göre, her iki teorinin yani nitelikli işgücü teorisi ile Heckscher-Ohlin faktör donatımı teorisinin birbirine benzerliği oldukça dikkat çekici ve bu iki teorinin geliştirilmiş ismi “neo-faktör donatımı teorisi” olarak bilinir. Bu teorilerin ayrıldıkları tek nokta, ülkeler arası faktör hareketliliği faktör donatımı modelinde sıfır iken, işgücü ile sermayenin nitelikli işgücü modelinde hareketliliği var olduğu bilinmektedir (Dinler, 2014: 570).

3.4.2. Teknoloji Açığı Teorisi

Faktör donatımı modeli statik bir yapı sergilemekle teknolojik değişmeyi her ülkede aynı veya sabit olarak kabul etmiştir. Fakat, M.V. Posner 1961 yılında teknolojik değişme gibi benzer dinamik faktörleri ticaretin belirleyicisi olarak ele almış ve teknoloji açığı teorisini ortaya atmıştır (Deviren, 2003: 27).

Posner’e göre, gerek mevcut bir ürünün daha aktif bir şekilde ve daha düşük maliyette üretilmesini temin eden bir yeniliğin (süreç yeniliği) gerek yeni bir ürünün üretilmesini temin eden bir yeniliğin (ürün yeniliği) başka ülkelere yayılması, Heckscher-Ohlin teorisinin tersine zaman almaktadır. Bu nedenle de bir ülkede süreç ve ürün yenilikleri ortaya çıkan, bu ülke teknolojik bir üstünlüğe geçici olarak sahip olmasına ve belirli bir süre başka ülkelere yeniliğe konu olan ürünü ihraç etmeye devam etmektedir (Ünsal, 2005: 211). Eğer bir ülke devamlı ihracat yapmak isterse bu ülkenin devamlı yenilik yapması gerekmektedir.

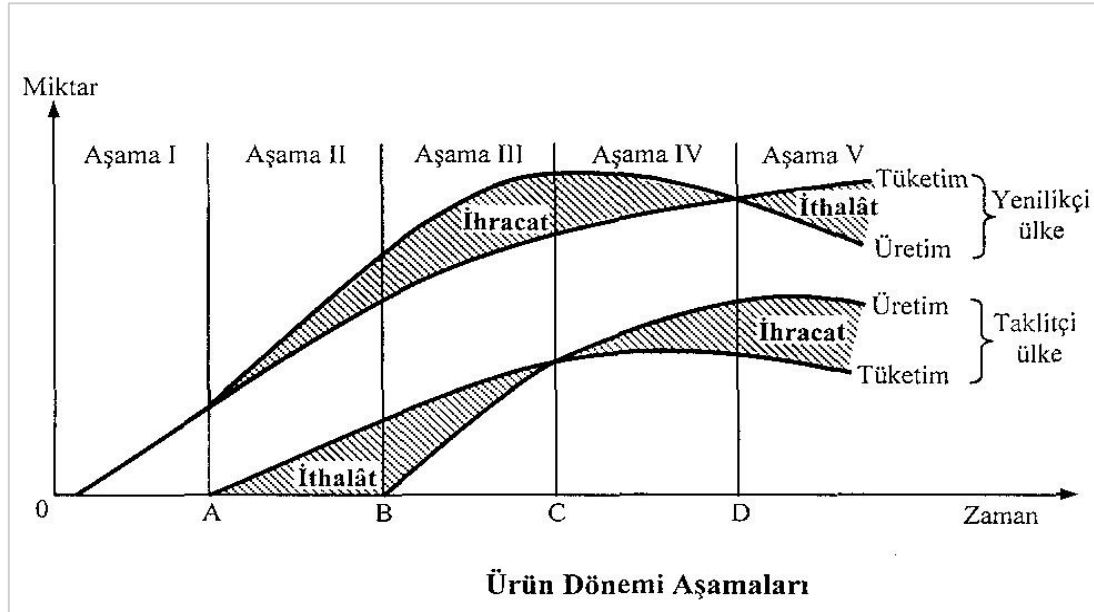
3.4.3. Ürün Dönemleri Teorisi

Teknolojik gelişmeyle dış ticareti ilişkilendiren diğer bir çalışma teorisi de 1966 yılında Reymond Vernon aracılığıyla ortaya atılan ürün dönemleri teorisidir (Ünsal, 2005: 214). Bu teori teknoloji açığı teorisine benzemektedir. Fakat, teknoloji açığı ürünün icatçıdan taklitçiye geçiş arasındaki zaman üzerinde dururken, ürün dönemleri teorisinde ise henüz standartlaşmayan bir ürünün birinci üretim aşamasından sonra geçiş sıralaması dikkatte alınmaktadır (Seyidoğlu, 1994: 82).

Vernon’a göre, ilk olarak yeni ürünlerin üretimi ve teknolojik yenilikleri gelişmiş ülkelerde icat edilmektedir. Fakat, gelişmiş bir ülke yeni bir ürünün üretmeye başlamasından itibaren rekabet gücünü o malda kaybedene kadar, beş aşamadan geçtiğini

açıklamaktadır (Dinler, 2014: 571). Bu beş aşama aşağıdaki Şekil 2’de gösterilerek açıklanmıştır.

Şekil 2. Ürün Dönemleri

Kaynak: Seyidoğlu, (2015: 105).

Yukarıdaki Şekil 2’de ürün dönemi aşamaları birinci aşamada, yeni olan ürünün üretimi başlamaktadır. Bu üretim ihracat yapmak için değil sadece ülke içi piyasa ihtiyaçlarını karşılamak içindir. İkinci aşamada, yeni olan ürün olgunlaşmaya başlamış artık ihracat edilmeye başlanır. Üçüncü aşamada, üretim teknolojisi artık standart bir duruma gelmiştir. Yenilikçi firma yurt içinde ve yurt dışında karlı olabileceğini düşünmekle diğer firmalara veya ülkelere lisans vererek, diğer firmaların veya ülkelerin de o ürünü üretmelerine imkân sağlar. Yenilikçi ülkede ürünün üretimi düşmüş olsa da yine de ihracatı az da olsa yapmaktadır. Dördüncü aşamada, lisansla o ürünü üreten ülkeler bütün ihracatı düşük maliyet üstünlüğü ile ele geçirmişler. Son olarak beşinci aşamada ise dünya ülkelerine bu üretim teknolojisi yayılmış, lisanslarda üretimi sınırlandırırken onlarda sona ermiştir. Artık o malı ilk üreten yenilikçi ülke bundan sonra o malı ithal etmektedir ve böylece ürün dönemleri tamamlanmaktadır.

3.4.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Bu teori İsveçli Staffan Brunstam Linder tarafından 1961 yılında ileri sürülmüştür. Linder, ilk iktisatçılardan birisidir ki talep olgusunu dış ticaret teorisine sokmuştur. Böylece Linder teorisi, faktör donatımı teorisi arz faktörlerine tamamen bağlı olan bir teoridir bu teorinin yerini almıştır (Atık, 2006: 34). Linder teorisine göre, sanayi malları üzerinde olan ticaret üretim maliyetlerinden daha çok, ülkeler arasında olan yaşam tarzı

ve bu nedenle zevk ve tercihlerin benzerliğine bağlı kalmaktadır. Zevk ve tercihleri yahut talep şartlarını genel olarak belirleyen esas faktör ise ülkelerin gelir düzeyleridir. Belirli gelir düzeyine sahip olan ülkede halkın çoğunluğu hangi ürünleri tercih ediyorsa firmalar o ürünleri üretmektedir. Yani geniş piyasaya sahip olan ürünleri üretirler. Ürünlerin üretimi iç talebi karşılamaya yönelik yapıldıkça bu ürünlerin üretiminde deneyim, tecrübe ve etkinlik kazanılır. Sonra bu ürünler aynı gelir düzeyinde olan ülkelerde ihraç edilir (Seyidoğlu, 2015: 107).

3.4.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Ölçek ekonomisi, üretim ölçeğinde oluşan artış ile beraber ortalama maliyetlerde düşme durumu olarak bilinir. Bu teorinin dayandığı esas kavram, “ölçeğe göre azalan maliyetler” yahut “ölçeğe göre artan getiri” şeklindedir. Bu teoride ölçek ekonomileri iki şekilde yani içsel ve dışsal olarak kullanılır. Söz konusu, üretim ölçeği artan bir firmanın ortalama maliyetlerin düşmesine içsel ölçek ekonomileri ve endüstriye bağlı olduğu firmanın üretim miktarı veya hacmi artığında ortalama maliyetlerinin düşmesine ise dışsal ölçek ekonomileri denir (Dura, 2000:11).

Ölçek ekonomileri modeline göre; iç piyasa genişliğine sahip olan ülkeler, üretimde düşük maliyetler elde etmek için ölçek ekonomilerinden yararlanmaktadır. Söz konusu ülkeler, hangi mallarda ölçek ekonomileri etkili ise o malları ihraç ve başka malları de ithal etmektedir. Tersine, iç piyasa darlığına sahip olan ülkeler ise ölçek ekonomilerinden yararlanmak için ihracat piyasalarına üretimde bulunarak yarar sağlayabilmektedir (Ertem, 2015: 101). Bu şekilde ölçek ekonomileri yöntemiyle ülkeler malları daha da etkin bir biçimde üretmeyi sağlayarak birbirleriyle ticaret yapabilmektedir.

3.4.6. Monopolcü Rekabet Teorisi

Yeni dış ticaret olarak bilinen monopolcü rekabet teorisi ise ilk kez Amerikalı iktisatçı Edward Chamberlin (1899-1967) ve İngiliz iktisatçı Joan Robinson (1903-1983) tarafından ortaya atılmış, lakin 1979 yılında Paul Krugman tarafından geliştirilerek büyük katkılar yapılmıştır. Bu teorinin varsayımları ise alıcı ve satıcı çok sayıdadır, piyasaya giriş ve çıkış serbest, karar birimleri tam bilgiye sahip, faktör akışkanlığı tam ve son olarak da çok sayıdaki firma tarafından üretilen ürünler homojen değil de farklılaştırılmıştır. Söz konusu bu varsayımların ilk dördü tam rekabet piyasasında yer

almaktadır. Tam rekabetten monopolcü rekabeti ayıran varsayım ise farklılaştırılmış mallar olarak söylenbilir (nsal, 2014: 527-528).

Monopolcü rekabet teorisi, “endüstri-içi ticaret” ve ölçek ekonomileriyle gelişmiş ülkeler arasındaki ticareti açıklamaktadır. Sanayi kapsamında birbirinden farklılaştırılmış ürünlerin karşılıklı hem ihraç hem ithal edilmesi endüstri-içi ticaret olarak tanımlanır ve ölçek ekonomileri ise aşırı ihtisaslaşan firmalar ihtisaslaşma dereceleri ykseldik maliyetlerini parça başına düşürerek büyük yarar sağlarlar (Dinler, 2014: 572).

4. DIş TİCARET POLİTİKASI

Dış ticaret politikası, hükümetlerin ülke dış ticaretini (ihracat ve ithalat) sınırlandırmak veya özendirmek için yaptığı düzenlemeleri ifade etmektedir (Alim, 2019: 22). Dış ticaret politikası ikiye ayrılmaktadır. Birincisi dış ticarete hükümet engelinin olmamasını ifade eden serbest dış ticaret politikasıdır. Bu politikanın uygulanması Batı Avrupa lkelerinde ve ilk sanayi devrimini gerçekleştiren İngiltere’de 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. İkincisi ise sanayi devriminin Almanya’da daha geç gerçekleşmesiyle uygulanan veya ortaya çıkan bu politika korumacı dış ticaret politikasıdır. Bütün gelişmekte olan başka ülkelerde bu koruyucu dış ticaret politikası gerekliliğini hissetmişlerdir (Dinler, 2014: 575).

Esas olarak dış ticaret politikası kaynak tahsisine ilgili olan bir politikadır. Hkmetlerin dış iktisadi ilişkilere uyguladıkları müdahaleler sadece mal ve hizmet hareketleriyle sınırlı değil, aynı zamanda sınır ötesi emek, teknoloji ve sermaye gibi faktör hareketleri de bu müdahalelere mevzu olabilmektedir (Seyidoğlu, 2015: 143).

Dış ticaret politikasının tarihi incelendiğinde, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar merkantilist düşüncesinin etkisiyle dünya ülkeleri genellikle müdahaleci ve korumacı politikalar izlemişlerdir. Birinci dünya savaşı döneminde serbest dış ticaret politikası her ne kadar hâkim olsa da, 1929 küresel ekonomik krizin ardından yaşanan gelişmeler sonucunda yüksek tarifeli korumacı politikalar tekrardan etkili olmuştur. Bu kapsamda ikinci dünya savaşından sonra ise dünya ülkeleri arasında uluslararası ticaretin düzenlenmesi için birçok kuruluş kurulmuştur (Aral, 2015: 33-34). Bu kuruluşların bazıları aşağıdaki gibi sayılabilir.

- Birleşmiş Milletler (BM) (1945)
- Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) (1947)
- Uluslararası Para Fonu (İMF) (1947)

- Dünya Bankası (1947)

Bu kuruluşlar dış ticareti canlandırmak ve dünya ticaretini düzenlemek amacıyla kurulmuşlardır. 1970’li yıllarda petrol krizi sırasında, dünya çapında “Yeni Korumacılık” esiyordu. Ancak 1980’li yıllarda dünyada liberalizasyon süreci gelişmeye başlamıştır. Bu sürecin gelişmesinde 1994 yılında kurulan “Dünya Ticaret Örgütü” etkili olmuştur (Aral, 2015: 34).

4.1 DIŞ TİCARET POLİTİKASININ AMAÇLARI

Ülkeler ekonomik yapılarına göre uygun bir şekilde dış ticaret politikası amaçları seçiminde bulunmaktadır. Bu dış ticaret politikasının başlıca amaçları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Seyidoğlu, 2015: 144-146).

Dış Ödeme Açıklarının Giderilmesi: Dış ticaret politikasının en önemli amaçlarından birisi ise dış açıklarının veya dengesizliklerinin giderilmesidir. Dış açıkla karşı karşıya kalan ülkelerin ilk tepkileri, bu açığın dış borçla giderilmesidir. Fakat açığın dış borçla giderilmesi ise kısa vadeli önlemdir. Uzun vadede, ödemeler dengesi açığını giderici bir politika takip etmek gerekir ki, bunun için dış ticarete ihracatı teşvik edici ve ithalatı kısıcıcı müdahaleler yapmak yoluna gidilmektedir. Amaç ülkelerin döviz rezervlerinin erimesini önlemesidir (Dinler, 2014: 576).

Yurt İçi Endüstrileri Dış Rekabetten Koruma: Hükümetler, yurtdışı piyasanın rekabet etkisine dayanamayacak durumda olan yerli endüstrileri korumak isterler ve bunun için ithalat kısıtlama yoluna gidebilirler. Örneğin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler, yeni kurulan ve gelişme kademesinde bulunan endüstrilere, belirli bir olgunluk kademesine varıncaya kadar bu tür koruyucu politikalar uygulayabilir.

Ekonomik Kalkınma: Kalkınmakta olan ülkeler dış ticaret politikalarını en baştan beri sanayileşme çabalarında bir araç olarak kullanmışlardır. İthal ikamesi gibi dahili bir sanayileşme stratejisi izleyen ülkelerde, dış ticaret politikasının amacı yerli sanayilerin korunması iken, dışa açık bir sanayileşme stratejisi izleyen ülkelerde amaç ihracatın özendirilmesidir.

Piyasa Aksaklıklarının Giderilmesi: Yurtiçi piyasadaki monopolcü kuruluşlar yurtiçi piyasada bir mal monopolistik ise tüketiciler çok düşük kaliteli mala daha yüksek fiyat ödemek için karşı karşıya kalabilirler. Oysa bu halde hükümet, bazı kısıtlayıcı önlemleri ve gümrük tarifeleri azaltarak yurtiçi piyasada rekabeti güçlendirme yoluna gidebilir. Böylece monopolistik gücü kırılır ve piyasa aksaklıkları giderilir.

Yurtiçi Ekonomik İstikrarın Sağlanması: Bilindiği gibi yurtiçi ekonomik istikrarın bozulmasının önemli göstergeleri ise işsizlik ve enflasyondur. Eksik istihdam içinde olan ülkeler işsizliği gidermek için dış ticaret politikaları uygulayabilirler. Şöyle ki, gümrük tarifeleri ve kotalar gibi engeller koyarak yurtiçi talebi yurtdışı (yabancı) mallardan yurtiçi (yerli) mallara çekebilir. Böylece yurtiçi sanayideki artış ile işsizlik önlenmiş olur (Gürsoy, 2012: 17).

Benzer şekilde yurtiçi piyasada bazı malların arzının azalması ise yurtiçi fiyat artışlarına neden olacağı için bir enflasyon sebebi oluşturabilir. Hükümetler, böyle bir durumda bu malların ithalatını kolaylaştırarak ülke içi arz sorununu giderir ve fiyat istikrarını sağlayabilirler.

Hazineye Gelir Sağlamak: Ülkeler ihracat veya ithalat yoluyla ülkeden çıkan veya ülkeye giren mallar üzerinden aldıkları vergiler sayesinde ise hazinelerine gelir sağlamaktadır (Aral, 2015: 35).

Otarşi (Kendi Kendine Yeterlilik): Geçmiş dönemlerde bazı ülkeler iktisadi ve siyasal rejimlerinin gereği olarak otarşi denilen bir dış ticaret politikası kullanmışlardır. Otarşi, ekonomik açıdan ülkenin kendi kendine yeterli olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla bu gibi politika izleyen ülkeler yabancı ülkeler ile iktisadi bağlarını en düşük seviyede indirmek ister. Ancak şu hatırlatılmalı ki bir ülke ne kadar zengin veya bol kaynaklara sahip olursa olsun uzun dönemde otarşi bir politika uygulaması imkansızdır. Yani her ülke diğer bir ülkenin kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır.

Dış Piyasalarda Monopol Gücünden Yararlanma: Bazen dış ticaret politikasının amacı, ihraç edilen ürünlerle ilgili olarak uluslararası piyasalarda monopolcü güç kazanmak veya monopol gücünü artırmak olabilir. Bunun için ülke, tek ve önemli üreticisi olduğu ürünlerin ihracatına kısıtlamalar koyar ya da alternatif olarak benzer ürünü üreten az sayıdaki başka ülkelerle anlaşarak beraber kartel oluşturma yoluna gidebilir. Sonuçta yüksek bir fiyat konularak, tekel gücünden çok yüksek karlar sağlanmaya çalışılır.

4.2. DIŞ TİCARET POLİTİKASININ ARAÇLARI

Hükümetler dış ticaret veya dış ekonomik politikasında da genel iktisat politikasındaki gibi farklı araçlar kullanarak faktör akımlarının yönüne, bileşimine ve uluslararası ticarete müdahale ederler (Karlık, 1987: 225). Çalışmada dış ticaret politikası

araçları; gümrük tarifeleri, tarife dışı önlemler, ihracatın özendirilmesi ve döviz kontrolü olmak üzere dört başlık altında ele alınarak açıklanmıştır.

4.2.1. Gümrük Tarifeleri

Ticaret politikalarının en eski ve önemli olan gümrük tarifeleri ise ülke sınırlarından ithal edilen ürünler geçerken geçiş esnasında ürünler üzerinden alınan vergi veya kesintiler olarak tanımlanabilmektedir. Tarife kelimesinin vergi kelimesi yerine kullanılmasının sebebi gümrüklerde gelen ürünlerden ne oran ya da ne kadar vergi alacağını “liste” biçiminde belirtilmesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan farklı isimlerle, ithal olunan ürünlerden vergi alınmakta ve bunlardan gümrük vergileri en önemlisidir. Genellikle bu vergilerin iki çeşit fonksiyonu vardır: (1) her bir devletin bütçesinde gümrük vergileri yüksek düzeyde önemlidir. Yani devletler için gümrüklerden elde edilen vergiler önemli bir gelir kaynağıdır: (2) yabancı rekabetine karşı iç üretimi korumaktır (Hatiboğlu, 1993: 92).

Gümrük tarifeleri uygulanış biçimleri açısından ikiye ayrılmaktadır. Ülkelerin ulusal yasalarına dayanarak tek taraflı biçimde uyguladıkları tarifelere “otonom tarife” ve ülkeler arası anlaşma hükümleri gereğince uygulanacak tarifelere ise “sözleşmeli tarife” denilmektedir (Aral, 2015: 36).

Gümrük tarifeleri ile ilgili vergiler advalorem ve spesifik olarak incelenebilmektedir. Advalorem vergiler, ürünün iktisadi değerinin belirli bir yüzdesine göre alınırken, Spesifik vergiler ise ürünün miktarı üzerinden alınmaktadır (İyi bozkurt, 1995). Bu vergilerden spesifik verginin Kanada ve ABD’de, advalorem verginin ise Türkiye ve Batı Avrupa ülkelerinde uygulaması hala devam etmektedir.

4.2.2. Tarife Dışı Önlemler

Gümrük tarifelerinden tarife dışı önlemler ayrı olarak uluslararası mal ve hizmet hareketlerinin serbest ilerleyişini değiştiren çeşitli uygulamaları ve politikaları ifade etmekle, tarife dışı önlemlerin çoğu ithalatın karşılamakla beraber ve bir kısmı da ihracatın ve döviz kazandırıcı başka işlemleri özendirmek amacıyla kullanılmaktadır (Karluk, 2003: 199). Dış ticaretlerini devletler tarife dışı önlemlerle kontrol etmek amacıyla kullandıkları tarife dışı önlemler, dış ticareti etkileme yollarına, iktisadi etkilerine veya önlem alınan ticareti faaliyetlerine göre sınıflandırılabilir. Bu kapsamda bir kısım tarife dışı önlemler ihracata ve bir kısmı da ithalata yönelik ticaret politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır (Şeker, 2015: 31). Tarife

dışı önlemler aşağıdaki Tablo 4’te ithalat önlemleri, ihracat önlemleri şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Tablo 4. Tarife Dışı Önlemlerin Sınıflandırılması

İthalat Önlemleri	Teknik Önlemler	A. İnsan ve bitki sağlığı önlemleri B. Teknik önlemler ve ürün standartları C. Sevkiyat öncesi denetim ve diğer prosedürler
	Teknik Olmayan Önlemler	D. Koşullu ticaret koruma önlemleri E. Lisans, kota, yasak ürünler ve miktar kısıtlamaları F. Fiyat kontrol önlemleri G. Finansal önlemler H. Rekabeti engelleyen önlemler I. Ticari yatırım önlemleri İ. Dağıtım kısıtlamaları J. Satış sonrası hizmet kısıtlamaları K. Sübvansiyon L. Devlet ihale kısıtlamaları M. Fikri mülkiyet önlemleri N. Menşe kuralları
İhracat Önlemleri	Teknik Önlemler	O. İhracatta teknik ve idari önlemler
	Teknik Olmayan Önlemler	Ö. Gönüllü ihracat kısıtlamaları P. İhracat sübvansiyonları ve telafi edici vergiler R. İhracat kotaları, ihracat lisansları ve vergiler S. Kamu işlemleri ve ihracat kanalları T. İhracatta fiyat kontrol önlemleri U. Yeniden ihracat önlemleri V. İhracat vergileri ve ambargo

Kaynak: Bu tablonun ithalat önlemleri UNCTAD (UNCTAD, 2013: 4)’den alınmakta ve İhracat önlemleri tablo kısmı da Şeker (Şeker, 2015: 31) tarafından hazırlanmıştır.

Zamanla, gümrük tarifeleri GATT kapsamındaki görüşmeler sonucunda yavaş yavaş azaltılırken tarife dışı araç veya önlemlerin dış ticareti kısıtlamaya yönelik yaygınlaştırılması, uluslararası ticarete şeffaflığın kaybolmasına neden olmuştur. Çünkü başka kısıtlamalara göre tarifeler az belirsizlik doğurmakta ve tarife etkilerini ithalat fiyatlarında izlemek yeterince kolay, ayrıca tarifeler aynı derecede ülkelere karşı bir engel oluşturmaktalar. Öyleyse yeni kısıtlamalar hem miktar hem fiyat konusunda belirsizlikler

doğurmakta ve tarife dışı kısıtlamaların veya önlemlerin ülkelere göre bir kısmı farklı uygulanmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 195).

4.2.3. İhracatın Özendirilmesi

Daima dış ticaret politikaları yalnız ithalatın sınırlandırarak değerdendirmemesi gerekir, hedef bazen döviz kazandırıcı işlemlerin veya ihracatın özendirilmesini arzulamaktadır (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 2011b: 19). İhracatın özendirilmesinde gerek az gelişmiş ve gerek gelişmiş ülkelerde hükümetlerin planladığı önlemler veya tedbirler vardır. Bu gibi önlemlere dış piyasalara daha yeni açılmak üzere olan az gelişmiş ülkeler yoğun olarak müracaat etmektedirler. Bunlar ekseriyetle ihracatçıya denilen ülkeye kazandırdığı veya edindirdiği dövizler karşılığında çok ziyadesiyle milli para ödenmesi yahut malları ihraç etmek için üretim maliyetlerinin azaltılmasına yönelik tedbirlerle bürokrasisinin azaltılmasından ortaya çıkmaktadır (Seyidoğlu, 1994: 328).

İhracat teşviklerinin verilmesinde olan genel esas ve amaçlar ülkelerin belirledikleri dış ticaret amaçlarına ve iç dinamiklerine göre değışmekle birlikte aşağıdaki gibi sıralanabilir (Melemen, 1995: 9).

- İhracatı artırma,
- Ödemeler dengesini iyileştirme,
- İstihdamı artırma
- İhraç ürünlerine uluslararası Pazar veya piyasalarda rekabet gücü sağlama,
- Kapasite kullanım oranlarını artırma,
- İhracat pazarlarını geliştirme/genişletme,
- Döviz harcamalarını aza indirme,
- Teknolojik düzeyi artırmaktır.

4.2.4. Döviz Kontrolü

Döviz kontrolü, hükümetin döviz işlemleri üzerine koyduğu kısıtlamaları ifade eder. Ülkeler sürekli dış ödemeler dengesi açığı verirken, bir taraftan bu açığın kapanması yahut daha da artmaması için, diğer bir taraftan da döviz kurunun sabit bir şekilde tutulması gayesiyle kambiyo denetimi uygulamaktadır. “Sabit döviz kuru ve ithal kotası ile beraber uygulanan kambiyo denetiminde”, Döviz alım, satım yetkisi genellikle merkez bankasına veya yetki verilen bir kısım ticari bankalara bırakılmaktadır (Dinler, 2014: 583). Genellikle döviz kontrolleri “sabit kur sisteminde” uygulanmakta ve kurların belirlenmesi de hükümet tarafından yapılmaktadır.

Döviz kontrolü çok aşırı bir şekilde uygulanırsa, hükümet doğrudan piyasa güçlerini ortadan kaldırarak ve uluslararası işlemlere doğrudan kontroller koyarak ödeme durumunu kontrol etmeyi arzu eder. Döviz kontrolü, hükümetlerin bazı işlemleri engelleme ya da teşvik etme amacıyla farklı dövizlerle farklı kurlar uygulamasını da getirir. Ayrıca döviz kontrolü yurtiçi maliye ve para politikalarına istikrar sağlama rollerinde daha fazla bir serbesti tanır (İyibozkurt, 1995: 323).

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN EKONOMİSİ VE DIŞ TİCARET GELİŞİMİ

Çalışmanın bu bölümünde Afganistan'ın genel ekonomik durumu, öne çıkan sektörleri ve ardından da Afganistan'ın dış ticaret gelişimi ele alınacaktır.

1. GENEL EKONOMİK DURUM

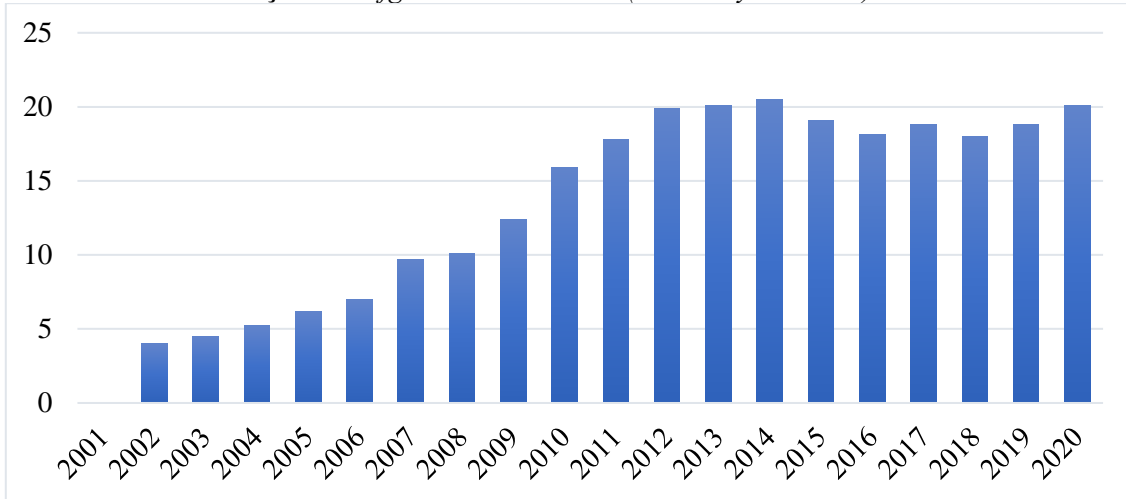
Afganistan İslam Cumhuriyeti Güney ve Orta Asya merkezinde yer alan ve uzun bir tarihe ve çeşitli nüfusa sahip olan ve denize kıyısı olmayan bir ülkedir. Bu ülke 652.864 km² karelik yüzölçümüne sahip, alan bakımından dünyanın kırk birinci ülkesi olarak görülmektedir. Böylece Afganistan dünya ülkelerinden sadece altı ülke ile sınır paylaşmaktadır. Bu ülkeler ise, güneyinde ve doğusunda Pakistan ve batısında İran ve kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve kuzeydoğu ucunda ise Çin ile az bir sınır paylaşmaktadır (Ulusal Çevre Koruma Ajansı, 2017: 8). Afganistan, Çin ve Hindistan'ı birbirine bağlayan enerji koridoru üzerinde bulunmaktadır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017: 3).

Afganistan ekonomisi esas olarak çoğunlukla tarım ve hayvancılığa dayalıdır. 15 milyon çalışabilir nüfusa sahiptir. Sektörlere göre ülke işgücünün dağılımı ise tarım %80, sanayi %10 ve hizmet sektöründe %10'luk paya sahiptir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020a: 5). Afganistan zengin madenlere, doğalgaz, petrol ve yeraltı kaynaklarına sahip olarak ucuz işgücü ve tarihi ipek yolu üzerindeki konumu açısından stratejik öneme sahiptir. Afganistan zengin yeraltı kaynaklarına sahip olsa bile maalesef iç ve dış savaşlar hem de hükümetin etkinsizliği ekonomik altyapıya ciddi zararlar vermiştir. Bundan dolayı bugün Afganistan dünyanın en az gelişmiş ülkeleri arasında yer almaktadır. Afganistan 1979 yılındaki "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği" (SSCB) işgali ve ardından gelen iç savaş sebebiyle dış yardımlara bağımlı kalmıştır (OBAYD, 2017: 10). 2001 yılına gelindiğinde ülke ekonomisi neredeyse tükenmiş ve bu durumdan büyük ölçüde ekonomik, siyasi ve sosyal yapı zarara uğramıştır. Çok güçsüz bir ekonomik politika ve altyapıyla birlikte tesis edecek resmi bir bankacılık sistemi veya merkezi bir hükümet bile bulunmamaktaydı. Ancak Afganistan'ın ekonomik durumu uluslararası yardımlarla birlikte 2001 ve 2002 yıllarından bu yana önemli ölçüde gelişmiştir (WASIL, 2015: 5).

Taliban rejiminin çöküşünden sonra, yabancı ülke ve uluslararası kuruluşlar 2002 yılında Tokyo ve 2004 yılında Berlin konferanslarında; Afganistan'ın yeniden

yapılandırılması için vadettikleri 8,3 milyar dolar tutarındaki yardım miktarının Londra’da 2 Şubat 2006 yılında düzenlenen konferansa kadar yaklaşık 6,2 milyar dolarlık (%75) kısmını gerçekleştirmişlerdir. Londra’da 2 Şubat 2006 yılında realize edilen konferansta alınan yeni taahhütler ve kararlar sonrası tekrar imzalanan 5 yıllık “yardım ve kalkınma programı anlaşmasının (Afghanistan Compact)’a göre” daha önce gerçekleştirilmeyen 2,1 milyar dolar olmak üzere 2006 yılından 2010 yılına kadar 10,5 milyar dolarlık yeni bir yardım ve kalkınma miktarı onaylanmıştır. Afganistan’ın iktisadi görünümü 2001 yılından sonra, uluslararası yardımın olması ve dört yıllık kuraklığın ardından tekrar artan yağışlarla tarımsal üretimde çarpıcı bir artış yaşanması sebebiyle önemli derecede iyileşmiştir (OBAYD, 2017: 11). Dünya bankası verilerine göre, Afganistan’ın ekonomisi 2003-2012 yılları arasında hızlı bir büyüme göstererek ülke ekonomisi bu yıllar (2003-2012) arasında ortalama %9,4 büyümüştür. Ancak uluslararası güvenlik güçlerinin 2012 yılında çekilmeye başlamasıyla beraber çoğalan siyasi belirsizlik Afganistan ekonomisinde gerilemeye neden olmuştur (The World Bank, 2017). Bu şekilde Dünya Kalkınma Göstergeleri verisine göre, Afganistan’ın ekonomik büyümesi 2012 yılında %12,8 iken ve 2013 yılında ise keskin bir şekilde %5,6’ya düşmüştür (Dünya Bankası, 2020). Bu kapsamda, 2002-2020 yılları arasında aşağıdaki şekil 3, şekil 4 ve şekil 5’te sırasıyla Afganistan’da GSYİH dağılımı, Afganistan’da kişi başına düşen GSYİH dağılımı ve Afganistan’da GSYİH büyüme oranları yıllık olarak açıklanmaktadır.

Şekil 3. Afganistan’da GSYİH (Cari Milyar ABD \$)

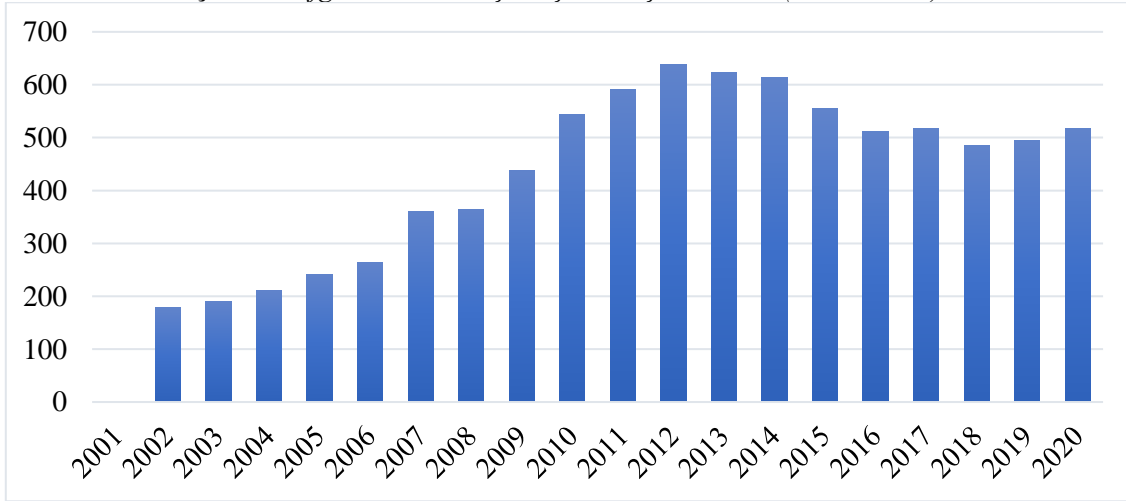

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, (2022).

Yukarıdaki Şekil 3’ten anlaşılacağı üzere, Afganistan’da GSYİH 2002 ile 2014 yılları arasında yavaş yavaş bir artışla pozitif büyüme gerçekleştirmiştir. Yani ülkedeki GSYİH 2002 yılında 4 milyar dolar civarında iken, sırasıyla sonraki yıllarda artış seyri

göstererek 2003 yılında 4,5 milyar dolar, 2004 yılında 5,2 milyar dolar, 2005 yılında 6,2 milyar dolar, 2006 yılında 7 milyar dolar civarında, 2007 yılında 9,7 milyar dolar, 2008 yılında 10,1 milyar dolar, 2009 yılında 12,4 milyar dolar, 2010 yılında 15,9 milyar dolar, 2011 yılında 17,8 milyar dolar, 2012 yılında 19,9 milyar dolar, 2013 yılında 20,1 milyar dolar ve 2014 yılında ise ülkedeki GSYİH yaklaşık 20,5 milyar dolara yükselerek en büyük rekoru kırmıştır. Sonraki yıllara geldiğinde ise ülkedeki GSYİH dalgalı bir eğilim gösteren rakamları ile 2015 yılında 19,1 milyar dolara ve 2016 yılında 18,1 milyar dolara kadar gerilemişken, 2017 yılında tekrardan yavaş bir artış seviyesi göstererek yaklaşık 18,8 milyar dolara ulaşmıştır. Ardından ülkedeki GSYİH 2018 yılında 18 milyar dolara kadar iniş gösterirken, 2019-2020 yıllarında tekrardan yaklaşık 18,8 milyar dolar ve 20,1 milyar dolar civarında bir artış seviyesi göstererek gerçekleşmiştir.

Şekil 4. Afganistan'da Kişi Başına Düşen GSYİH (Cari ABD \$)

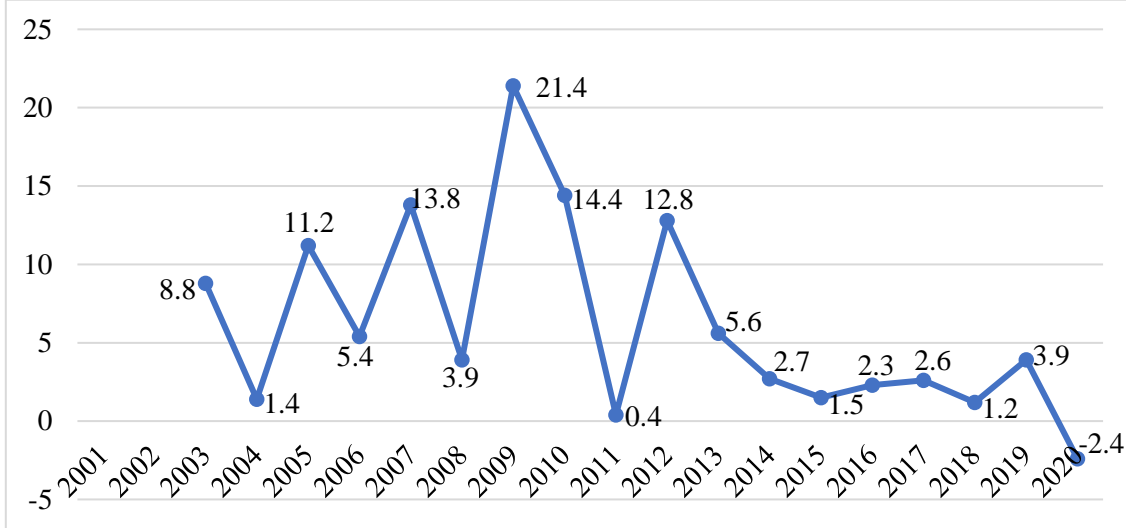

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, (2022).

2002 yılında Afganistan'da kişi başına düşen GSYİH ortalama 179 dolar iken, 2020 yılında ise 517 doların üzerinde çıkmıştır. Ancak kişi başına düşen GSYİH 2002 yılında 179 dolar, 2003 yılında 191 dolar, 2004 yılında 211 dolar, 2005 yılında 242 dolar, 2006 yılında 264 dolar, 2007 yılında 360 dolar, 2008 yılında 365 dolar, 2009 yılında 437 dolar, 2010 yılında 543 dolar, 2011 yılında 591 dolar ve 2012 yılında 639 dolara kadar devamlı yükselirken, 2013 yılından itibaren bir düşüş trendine girerek, 2013 yılında 624 dolar, 2014 yılında 614 dolar, 2015 yılında 556 dolar ve 2016 yılında 512 dolara inmiştir. Kişi başına düşen GSYİH 2017 yılında 517 dolar olarak tekrar bir artış yaşarken, ardından 2018 yılında 486 dolara inmiştir ve bu inişin ardından en son yıllarda 2019 yılında 494 dolar ve 2020 yılında ise 517 dolar seviyesinde bir artış kaydedilmiştir. 2012 yılındaki 639 dolar Afganistan'ın geri dönüşümünden sonra kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasılanın en büyük rakamıdır.

Afganistan’da GSYİH büyüme oranları, yıllara göre çok keskin iniş ve çıkışlarla karşı karşıya kalarak düzensiz bir eğilim göstermektedir. Genel olarak Afganistan ekonomik büyümesi istikrarlı bir ilerleme kaydetmediği söylenebilir. Şekil 5’te büyüme oranları verilerek açıklanmaktadır.

Şekil 5. Afganistan’da GSYİH Büyüme (Yıllık %)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, (2022).

2003-2019 dönemi Afganistan’ın GSYİH büyümesi yıllık ortalama %6,66 oranında büyüme göstermiştir. Bu dönemde 2003 yılından 2012 yılına varıncaya kadar büyümedeki en önemli dalgalanma 2009 yılında %21,4 oranında gerçekleşmiştir. Büyümedeki bu oran ise 2010 yılında %14,4 ve 2011 yılında %0,4’e kadar sert bir düşüşle gerilemiştir. Bu gerilemenin nedeni tarımın negatif büyümesinin tesiridir şeklinde söylenmektedir. 2012 yılında tekrar toparlayarak büyümedeki oran %12,8 olarak gerçekleşirken, ardından bir düşüş trendine girerek 2013 yılında %5,6, 2014 yılında %2,7 ve 2015 yılında ise %1,5’e gerilemiştir. GSYİH büyümesinde tekrardan 2016-2017 yıllarında sırasıyla %2,3 ve %2,6 oranlarla ufak bir artış gerçekleşirken, 2018 yılında ise yine %1,8 olarak gerilemiştir. 2019 yılında kuraklığın hafiflemesi ve tarım sektörünün pozitif büyüme göstermesi sayesinde ülke ekonomisi %3,9 oranında büyüme gerçekleştirmiştir. Bu arada 2018 yılında %0,6 olan enflasyon 2019 yılında %2,3 olarak kaydedilmiştir. Yurtiçi gelirleri GSYİH’ nin %14,1’ine ulaşmakla seçimlere rağmen mali performans 2019 yılında iyileşmeye devam etmiştir. Ancak siyasi belirsizlikler özel sektör güvenini ve tarım dışı büyümeyi azaltmıştır. Son hane halkı araştırmasına göre (2016/2017) ülkedeki temel ihtiyaç ve yoksulluk oranı %55’ti ve hane halkının yaşam koşullarını büyük ölçüde etkileyen COVID-19 salgınının ardından daha da kötüleşmesi beklenmektedir (World Bank, 2020a).

Devam eden savaş, siyasi istikrarsızlık, suç, yolsuzluk ve işsizlik ülkenin ekonomik büyümesini çok yavaşlatmıştır. Dünya bankası, Afganistan ekonomisinin 2020 yılında %2,4 ve 2021 yılında %3,5 büyüyeceğini tahmin etmişti. Ancak dünya bankasının 2020 yılındaki büyüme tahmini tam tersine dönerek eksi %2,4'e kadar sert bir düşüşle gerilemiştir. Barış görüşmeleri başarısız olursa ve güvenlik bozulursa dünya bankasının verdiği tahminler doğru çıkmayabilir. Ülkedeki kuraklık, siyasi kargaşa, cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları ve Taliban ile olan barış görüşmeleri gibi faktörler, ülkenin ekonomik büyümesi önündeki ana faktörler arasında yer almaktadır. Sonuçta bu faktörler yüzünden ülkede yatırım yapacak özel yatırımcıların güveni azalmaktadır (Afganistan ekonomisi hangi yönde hareket etmektedir, 2019).

Afganistan hükümeti, uluslararası kuruluşlardan hem mali hem de teknik yardımlar alarak, tarım ürünlerini hem niteliksel hem de niceliksel şekilde artırmak için bir “dizi tarımsal kalkınma programı” tasarlamıştır. Bu programlar ise “Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası (ADB), Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (İFAD), Uluslararası Kalkınma Dairesi (DFİD), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (UN-FAO) ve Amerika Birleşik Devletleri Tarım Bakanlığı (USDA)” tarafından finansa edilmekte ve her biri Afganistan'daki ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte, Afganistan ekonomisinin büyümesi ve gelişebilmesi için ülkede hala aşılması gereken mühim engeller vardır. Örneğin, soğuk hava depoları gibi altyapı eksikliği, Afgan ihracatının birçoğunu komşu ülkelere yetiştirmesini engellemekte, birçok taze ve yeni ürünün pazara gelinceye kadar bozulmuş olarak ulaşmasına neden olmaktadır. Güney Asya, Orta Asya ve Orta Doğu arasında köprü olan Afganistan, Uluslararası ticaretin merkezi haline gelebilir. Bu hale gelebilmek için daha fazla altyapı ve güvenlik sağlanması gerekmektedir (Sarwary, 2012: 3).

2. SEKTÖRLER

Bu kısımda Afganistan ekonomisinde öne çıkan sektörler olarak tarım sektörü, sanayi sektörü, hizmet sektörü ve madencilik sektörü incelenmektedir.

2.1. TARIM SEKTÖRÜ

Tarım ülkesi olan Afganistan genellikle üzerinde sıradağların (3'te 2'si dağ) bulunduğu yaylalar ve yer yer de ovalardan oluşmakta ve kuraklık gibi tabiat şartlarından dolayı ülke topraklarının çoğu kullanılamamaktadır (Ahmetbeyoğlu, 2002)

Tarım sektörü Afganistan'ın geleneksel ekonomik göstergelerinden biri olarak ve ülkedeki ekonomik büyümenin en önemli ve etkili faktörlerinden biri olarak görülmektedir. Afganların yaklaşık %70'i kırsal alanlarda ve çiftliklerde hayat sürdürmektedir. Yayınlanan istatistiklere göre ülke nüfusunun %80'i veya daha fazlası geçimini tarımdan sağladığı tahmin edilmektedir. Afganistan toplam 7,8 milyon hektar ekilebilir araziye sahiptir. Bunun 3,3 milyon hektarı sulanan arazi ve 4,5 milyon hektarı ise yağmurla ve eriyen kar suyu ile beslenen arazilerdir. Başlıca tarım ürünleri ise başta buğday olmak üzere, pirinç, meyve, kuruyemiş, haşhaş, koyun yünü, koyun derisi, keçi derisi ve safrandır (<https://ixport.ir/trade-with-afghanistan>).

Afganistan'ın tarımdan sonra ikinci geçim kaynağı hayvancılıktır. Afganistan'da sulanabilir arazi oranı %12 olup ve arazilerin %46'sını otlak alanlar, %3'ünü de ormanlar oluşturmaktadır. Tarım, özellikle Herat, Margab ve Yukarı Amu Derya vadilerinde mühim bir gelir kaynağını oluşturmaktadır. Fakat ülkede devam eden savaş nedeniyle tarım arazilerinin büyük bir kısmı ekilememektedir. Bununla birlikte tarım arazilerinin büyük bir bölümü hala mayınlı durumdadır (Özel, 2001: 25). Afganistan'ın Tarım arazilerine yerleştirilen mayınların çoğu 1979 yılında Sovyetler tarafından yerleştirilmiştir. Afganistan topraklarının büyük bir bölümü bu tehlikeli engeller nedeniyle tarımsal üretime kapalıdır.

Afganistan tarımda kendi kendine yeterli olan bir ülke değildir ve ülke ihtiyaçlarını gidermek için yurtdışından gıda yardımı alması veya ithal etmesi gerekmektedir. Birçok tarımsal ürünlerin ülkede üretilmesine karşın yeterli işleyecek tesis bulunmadığından bu ürünlerden verimli olarak istifade edilmemekte ve koruma tesisleri bulunmadığından dolayı ihracat ettiği ürünleri ise mevsimi dışında tekrardan aynı ürünleri ithal etmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020b: 4).

Tablo 5. Afganistan GSYİH' sinde Tarımın Payı (%)

2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
...	38.6	37.4	29.7	31.1	28.6	30.1	24.9	29.3	26.2	23.7	24.4	22.8	22.1	20.6	25.7	26.4	22.0	25.8	26.8

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, (2022).

Yukarıdaki Tablo 5 incelendiğinde 2002 yılında tarımın GSYİH' deki payı %38,6 iken, 2020 yılında bakıldığında ise tarımın GSYİH' deki payı %26,8 düşmüştür. Bu şöyle bir anlama gelmektedir; Afganistan ekonomisi en çok tarıma dayanmakla birlikte bu 19 yıl dahilinde 11,8 oranında bir azalma olmuştur. Tarımın GSYİH' deki payı bu yıllarda

azalmış olsa bile yine de son iki yılda yani 2019 yılında %25,8 ve 2020 yılında ise %26,8'a doğru bir artış göstermektedir.

Amerika Savunma Bakanlığı tarafından 2007 yılında yayınlanan rapora göre, Afganistan'ın tarımında olan 5 yıllık gelişmeler aşağıda verilmiştir (A.B.D. Savunma Bakanlığı Raporu, 2007: 5).

- Tarımsal faaliyetler için yaklaşık 28.000 mikro-kredi işlemi gerçekleştirilmiştir.
- En az 140 çiftlik marketi yapılmıştır.
- Çiftlik verimliliğini arttırmak için düzenlenen programlardan minimum 1 milyon çiftçi faydalanmıştır.
- Çiftlikleri pazara bağlayan sulandırma yol inşaatı projelerinden minimum 2,5 milyon Afganlı yararlanmıştır.
- 210'dan fazla sulandırma tesisi inşa edilip, yaklaşık 4.500 km kanal temizlenmiştir.
- 2004 yılından bu yana buğday üretiminde %46 ve tahıl üretiminde ise %40 artış olmuştur.
- Doğu bölgesinde ise yaklaşık 9.900 dönüm meyve ve fındık bahçeleri ekilmiştir.
- 19.000'den fazla bayan kümes hayvancılığı ve idaresinin geliştirilmesi konusunda eğitim görmüştür.
- En az 14 milyon büyükbaş hayvan tedavi veya aşılanmıştır.
- USAID'in [Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Kuruluşu] tarıma yatırdığı her Amerikan dolar karşılığında, 11 dolar geri dönüşüm kaydedilmiştir.
- Nüfusun sadece %8'i alyon ticaretinden geçimini sağlamaktadır.

2.2. SANAYİ SEKTÖRÜ

Sanayi sektörü Afganistan'da işgücünün %10'unu istihdam etmektedir. Bu pay ile Afganistan'da sanayi gelişimi yok denecek kadar azdır. Afgan Sanayi Derneği'ne göre, yaklaşık 921 fabrika Afganistan'da faaliyet göstermektedir. Bu endüstriler esas olarak küçük ve orta ölçekli endüstriler olarak kabul edilir. Başlıca sanayi ürünleri, sınırlı sayıda tekstil ve giyim, ayakkabı, çimento, gübre, içecek maden suyu, deterjan, el yapımı halılar, yağ, doğal gaz, bakır ve kömür işlemlerine dayanmaktadır (<https://ixport.ir/trade-with-afghanistan>).

Bir de Afgan el sanatları Afganistan'ın her bölgesinde hala devam etmekte ve Afgan el sanatları çok eski tarihten beri meşhur bir isme sahiptir. El sanatları ülkenin ve ülke halkının ekonomik durumunu iyileştiren ve bunun yanı sıra turizmi çekmede olumlu bir etkiye sahiptir. Ancak güvensizlik ve savaş nedeniyle hükümet yardımının, belirli ihracat tarifelerinin ve bu meslekte çalışan işçileri desteklemek için yeterli bir sistemin olmaması gibi sorunlar bu el sanatları endüstrisinin gelişmesini çok engellemiştir. Afgan el sanatlarının en önemlileri ise başta halı dokuma olmak üzere, ipek el sanatları, keçe dokuma, marangozluk ve ağaç işleri, kilim dokuma, çanta dokuma, nakış ve deri işlemeciliği yer almaktadır. Örnek verilirse bu el sanatlarından sadece halı 2013 yılında ülkenin toplam ihracatının %17'sini oluşturmuştur (Noor Ebad vd., 2015: 45).

Tablo 6. *Afganistan GSYİH' sinde Sanayi'nin payı (%)*

2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
...	23.8	22.7	26.2	26.8	28.2	26.9	26.9	21.9	21.2	22.7	21.2	20.4	21.2	22.1	10.5	10.1	13.4	14.1	14

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, (2022).

Yukarıdaki Tablo 6'da GSYİH içerisinde Afganistan'da bulunan sanayinin payı gösterilmektedir. Dünya bankası istatistiklerine 2001 yılı verisinin olmamasıyla, 2002-2020 yılları arasındaki verilere bakıldığında, sanayi sektörünün 2002 yılında GSYİH içerisindeki payı %23,8 civarında iken, 2020 yılında ise sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki payı %14 olarak kaydedilmiştir. Yani bu 19 yıl içerisinde ülke sanayisinin GSYİH içerisindeki payı artmak yerinde 9,8 oranında bir azalma olmuştur.

Afganistan Hükümeti yerli üretime destek vermek ve ithalat hacmini azaltmak için 2009 yılında yeni “küçük ve büyük” sanayi stratejileri oluşturdu, ülkenin göreceli olarak avantajlı olduğu bir kısım sanayi sektörlerini belirledi ve destekledi. Bu sektör ise (Adeli, 2018: 41).

- Yün işleme sanayisi, halı ticareti, halı dokuma sanayisi, halı yıkama ve halı kesme işlemleri,
- Mermer madenciliği, mermeri kesme hem de parlatma işlemleri,
- Değerli taşların madenciliği, mücevherat ve kıymetli taşların kesme hem de parlatma işlemleri,
- Hayvancılık ve deri sanayisi,
- İnşaat sektörü,
- Ahşap, kalas ve marangozluk,

- Tarımsal ürünlerin işlenmesi.

2.3. HİZMET SEKTÖRÜ

Hizmet sektörü Afganistan’da pek gelişmemiştir. Ancak son dönemlerde iletişim, finans, lojistik ve telekomünikasyon hizmetleri konusunda bazı olumlu ilerlemeler yaşanmıştır. Ülkede olan iç çatışmaların tükenmesi, istikrarsızlığın ve güvensizliğin ortadan kaldırılması durumunda hizmetler sektörünün hızlı büyümesi beklenmektedir (Hemat, 2019: 23).

Son yıllarda tarım ve sanayi sektöründeki büyüme oranı azalırken, hizmet sektöründeki büyüme oranı ise önemli bir şekilde artışını sürdürmektedir. Hizmet sektörü son 10 sene içerisinde toplam GSYİH’ nin hemen hemen %50’sini oluşturur bir hale gelmiştir. Son 10 sene içerisinde telekomünikasyon sektörü yıllık ortalama %60 oranında büyüme göstermiştir. Ülkede internet kullanıcısı 2 milyondan fazla olduğu tahmin edilmektedir (Adeli, 2018: 48).

Tablo 7. Afganistan GSYİH’ sinde Hizmetin Payı (%)

2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
...	36.2	37.4	41.1	39	39.8	40.3	45.4	45.2	48.9	49.7	50.6	52.7	53	53.2	59	58.3	59.5	55.5	54.7

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, (2022).

Tablo 7’de baktığımızda, hizmet sektörünün GSYİH’ deki payı 2002-2020 yılları arasında ılımlı bir şekilde sürekli büyüme göstermiştir. Buna göre, hizmet sektörünün payı 2002 yılında %36’nın üzerine ulaşırken, 2020 yılında ise %54’ün üzerine ulaştığı görülmektedir. Ancak son iki senede hizmet sektörünün GSYİH’ deki payı 2019 yılında %55,5 ve 2020 yılında %54,7 oranına gerilemiştir. Hizmet, sanayi, tarım veya herhangi bir sektör için ülkedeki güvensizlik, kargaşa ve istikrarsızlık gibi dertli durumların ortadan kaldırılmasıyla sektörlerin daha hızlı büyüme göstermesi beklenmektedir.

Hizmetler sektörünün çoğu geliri bankacılık, lojistik ve telekomünikasyon sektörlerinden oluşmaktadır. Ancak demokrasinin son 14 yılında telekomünikasyon ve bilgi teknolojisi sektörü inanılmaz şekilde büyüme göstermiştir. Hızlı büyümeye başlayan bu sektör Afganistan ekonomisine vergi geliri olarak milyonlarca dolar kazandırmıştır. Şu an Afganistan’da çalışmaya devam eden 5 GSM (Global System for Mobile) şirketi bulunmaktadır. Bu şirketlerin her birisi iyi bir şekilde tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu sebeple şirketler arasında rekabet vardır. Bir de şirketlerin sayısı çok olduğundan aralarında güçlü bir rekabet olduğu söz edilmektedir. Ayrıca ülke genelinde

telekomünikasyon sektörü 120 binden fazla doğrudan ve dolaylı bir şekilde iş fırsatı yaratmıştır (Shah, 2015).

Afganistan'da bankacılık sistemi ise Taliban rejiminin yıkılmasından ve neredeyse 2001 yılından sonra gelişmeye başlamıştır. Şu an ülkede aktif ve uluslararası standartlara sahip 16 ticari banka faaliyette bulunmaktadır. Bu bankaların arasında 3 devlet bankası, 8 özel banka ve 5 yabancı banka şubesi mevcut bulunmaktadır. Şu an ticari nitelikte çalışan ülkedeki devlet bankaları ise Bank E Millie Afgan, Pashtany Bank ve New Kabul Bankasıdır (Wafi, 2019: 175).

Ülkede faaliyet gösteren özel ve yabancı bankalar aşağıda belirtilmektedir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017: 11-12).

- Afganistan Uluslararası Bankası
- Afgan United Bankası
- Arian Bankası
- Azizi Bankası
- Bakhtar Bankası
- Alfalah Bankası
- Afganistan Ticaret Bankası
- Ghazanfar Bankası
- Habib Bankası
- Maiwand Bankası
- Pakistan Ulusal Bankası
- Punjab Ulusal Bankası
- İlk Mikro Finans Bankası

2.4. MADENCİLİK SEKTÖRÜ

Afganistan, eskiden zümrüt ve yakut gibi kıymetli ve yarı kıymetli taşların menşei olarak biliniyordu. Afganistan'da madenciliğin 6 bin yıllık bir geçmişi olarak Logar şehrinden ainek bakır madenin elde edilmesiyle kanıtlamaktadır. Doğal kaynaklar yönünden Afganistan'da bakılırsa yeraltı zenginliklere sahip olarak doğalgaz, kömür ve petrol gibi enerji minerallerine, demir, altın, gümüş, bakır, krom, tuz gibi mineral ve maden rezervlerine, seramik, inşaat, cam, kimya ve gübre sanayiinde kullanılan madenlere, kireç taşı, çimento yapımında kullanılan klinker ve kil gibi mermer yataklarına sahiptir. Afganistan genelinde yapılan araştırmalara göre 1.400'den fazla

maden alanları mevcut bulunmaktadır. Ayrıca ülkede henüz işlenmemiş birçok maden alanları daha bulunmaktadır. Jeolojik araştırmalar arazilerde hala tamamlanmamıştır. Diğer taraftan da altyapı, teknik imkanları ve ulaşım ağının yetersizliği bir de yatırım sermayesi sebebiyle bilinen mineral rezervlerinin birçoğundan bile yararlanılamamaktadır (Momp, 2018)

Afganistan, kapsamlı bir şekilde maden kaynaklarını araştıramamış ve haritalamamış olan dünyadaki birkaç ülkeden biridir. New York Times'in 2010 yılında yayımlandığı gazete haberine göre, ABD jeologları Afganistan'da 1 trilyon dolar kıymetinde hiç kullanılmayan maden rezervlerini olduğunu söylemektedirler. Ayrıca daha önce aynı kaynakta bilinmeyen, demir, kobalt, altın, bakır, niyobyum ve üst düzey teknoloji ürünlerinde istifade edilen lityum rezervlerinin büyüklüğü ile beraber Afganistan dünyanın en mühim ve önemli maden depolarından biri olabileceğini vurgulamaktadır (Erman, 2017: 412). Daha önce "ABD tarafından Afganistan'ın yeni maden yataklarını 1 trilyon dolar değerine göstermişti". Ama Afgan hükümeti bu maden yataklarını 3 trilyon dolar değerine olduğunu ifade etmektedir (Nawaz, 2015: 21).

Afganistan'ın eski cumhurbaşkanı (Hamid Karzai) ise ülkede bulunan yeraltı kaynakları 30 trilyon dolar şeklinde açıklamıştır (Hemat, 2019: 26).

3. AFGANİSTAN'DA DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

3.1. AFGANİSTAN'IN 2001 YILINDAN ÖNCEKİ DIŞ TİCARETİ

Afganistan üzerinden geçen ipek yolu ile yaklaşık 3 bin yıldır Doğudan Batıya ve Batıdan Doğuya mal ticareti yapılmıştır. 19. asırdan önce ticari malların ulaşımı hayvanlarla yapılıyordu. 19. asırdan sonra karayolu taşımacılığında bir değişiklik ve gelişme olarak komşu ülkelerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Komşu ülkelerde ortaya çıkan bu değişimler ve gelişmeler ise Afganistan'ın taşımada iyi gelişmesini sağlamıştır. Afganistan Doğu, Batı, Kuzey ve Güney karayollarına 1950-1970'lerde sahip olmaya başlamıştır. Bugün Çin (Doğu Türkistan), İran, Pakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile sınırları paylaşan Afganistan, Orta Asya'nın güneye açılan önemli kapısıdır. Ayrıca Orta Asya'da bulunan ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi yararlarının odak noktasıdır (Ahmetbeyoğlu, 2002). İpek yolu üzerinde bulunan Afganistan tarih boyunca cihanın önemli ticaret merkezlerinden ve büyük medeniyetlerinin birleşme noktasından biri olmuştur. Bu nedenle Afganistan tarih boyunca daima dış saldırılara uğramıştır (Adeli, 2018: 5-6).

1919 yılında Afganistan bağımsızlığını İngiltere'den kazanmasıyla birlikte ülkedeki tüm alanlarda bir reform süreci yapılmıştır. Tarım, sanayi, banka ve banknot (ilk olarak Afgani ismiyle para birimi 1925 yılında piyasaya çıkmış) gibi alanlarda önemli gelişimler ve yenilikler yapılmıştır (Habibi, 2015: 16). Farklı sektörlerdeki yenilikler süreci ile birlikte ülkede bulunan düzensiz ticari faaliyetleri ve ticaretteki sorunları halletmek amacıyla 1931 yılında Afgan tüccarları ilk kez Ticari Tahkim Kurulu (Farsçası, Mecmai Hakamiyet Ticari) oluşturmuştur. Sonradan bu kurumda Afganistan Ticaret ve Yatırım Odası haline gelerek günümüze kadar ticaretin gelişmesi için özel sektör ve kamu arasında tarafsızlığını koruyarak mümkün olan desteği sağlamaktadır (Afganistan Ticaret ve Yatırım Odası, 2021).

Afganistan'da bu modernleşme veya yenileme süreci II dünya savaşına varıncaya kadar yurtdışından ülkeye getirilen yetenekli yabancı elemanlar yardımıyla yüksek bir süratle devam etmiştir. Bu süreçte Afganistan Merkez Bankası ile Afgan Milli Bankasının kuruluşu ise dış ticaretin gelişimine güç katmıştır. Bu dönemlerde deri, kürk, yün, kuru meyve, pamuk, kilim, halı, tütün ve başka orman ürünleri ise başlıca ülke ihracatının oluşturmuş ve serbest iktisat politikaları kapsamında ise serbest ticaret uygulanarak Afgan tüccarları ve Afgan iş adamları aracılığıyla ihraç edilmiştir (Habibi, 2015: 19).

II dünya savaşı sonrası Afganistan'da reform süreci tekrardan hızlandırılrsa da Hindistan ve Afganistan arasında bulunan Pakistan 1947 yılında Hindistan'dan ayrılması ve Afganistan Pakistan arasında bulunan Peştunistan sınır üzerindeki anlaşmazlıklardan dolayı Afganistan'ın ana ve en önemli transit yolu Pakistan tarafından 1950 yılında kapatılarak yaklaşık 3 ay boyunca petrol ürünleri ithalatını Afganistan'dan kesmiştir. İkinci kez de 1955 yılında Peştunistan sınır üzerindeki anlaşmazlıklardan dolayı Pakistan Afganistan'a sınırı bu sefer beş ay kapatmıştır (Ramazani, 1958: 144-152). Bu nedenle Afganistan'ın ihracatı negatif etkilenmiş ve özellikle kuru meyve ihracatı önemli bir ölçüde azaltılmıştır. Kalkınma projeleri için lüzumlu olan tüketim mallarının ve sermaye mallarının girişinin azalması veya ertelenmesi ülke ekonomisine ciddi bir şekilde hasar vermiştir. Sonunda Afganistan bu transit sorunu gidermek için SSCB ile 1950 yılında transit anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmada, "SSCB toprakları üzerinden kendi ihraç edilen malları için gümrüksüz transit hak kazanmıştır". Böylece ticaret hacmi iki ülke arasında artmış ve Afganistan 1954-1955 yılında toplam ihracatının %19'unu SSCB'ye ihraç etmiştir (Collins, 2011: 19).

Afganistan ekonomisi, Muhammed Davud Han'ın 1953-1963 yıllar arasındaki başbakanlık ve 1973-1978 yıllar arasındaki cumhurbaşkanlık idaresi altında daha fazla düzenlenmiş ve planlanmıştır. Bu kapsamda 1973 yılında Davud Han ülkenin krallık sistemini kaldırarak Cumhuriyeti ilan etmiştir (Omer, 2011: 38). Bu yıllar kapsamında ülkedeki ilk beş yıllık planlar hükümet sistemi, ekonomi, eğitim, altyapı, otoyollar, sağlık hizmetleri, sulama, modernleşme ve aynı şekilde benzer ekonomik ve sosyal alanlarda da önemli bir dinamik gelişim ve değişim yaşanmıştır. Afganistan'ın SSCB ile dış ticaret ilişkisi zirve yıllarını gösterirken Pakistan, İran, Çin, Hindistan, ABD ve Avrupa ülkeleri ile de iktisadi ve ticari ilişkiler güçlendirilmiştir. 1970-1978 yıllarının ilk iki yıl arasındaki kuraklıktan dolayı ithalat artmış ve ihracat azalmıştır. Sonraki yıllarda ihracattaki önemli artış nedeni ile ülkedeki döviz rezervleri yıllık %4 civarında artmış ve Afgan para birimi çok değerlenmiş, örneğin 1970 yılında döviz kuru 1 ABD=91 Afgani iken 1976 yılında 1 ABD=42 Afgani parasına düşmüştür. Afgan parasının döviz karşısında değerlenmesi ihracatı olumsuz etkilediği için 1977 yılında hükümet tarafından döviz kuru 1 ABD=47.5 Afgani olarak sabitlenmiştir (World Bank, 1978: 29-33).

Davud Han, Afganistan'ı SSCB ve ABD'ye bağımlı olmaktan kurtarmak için İslam ülkeleriyle arasındaki ilişkileri daha çok geliştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Peştunistan sınır sorunuyla ilgili Afganistan Pakistan'la bir anlaşma imzalamıştır. Fakat Davut Han'ın, ülke içinde gerçekleştirdiği sosyal ve ekonomik reformlar çok destek görmemiştir (Ahmetbeyoğlu, 2002). Sonra işgalci SSCB Afganistan topraklarını ele geçirmek için kendi desteklediği Afganistan Halk Demokratik Partisini (AHDP) kullanarak 27 Nisan 1978 tarihinde Afganistan'a büyük bir darbeyi başlatmıştır. İlk olarak önemli noktaları; televizyon, radyo, diğer iletişim araçları, havaalanı, merkez caddeleri, devlet kurumları ve ülkede bulunan diğer önemli yerleri ve makamları ele geçirerek sonra SSCB kendi desteklediği AHDP yardımı ile Afganistan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Davud Han'ı acımasızca kanlı bir darbeye devirip devletin başına AHDP geçirmiştir. Bu kapsamda Darbeden sonra 25 Aralık 1979 tarihinde SSCB Afganistan'a bizzat saldırarak işgal etmiştir. Bu saldırı Afganistan'a çok büyük zararlar vermiştir. Ülkede, SSCB rakipleri saldırganlara karşı mücahitleri ve halkı teşvik ediyorlardı (Adeli, 2018: 8). Mücahitler işgalci SSCB ordusuna karşı ve 10 yıl (1979-1989) süren bu işgal karşısında durmadan savaşmıştır. Bu 10 yıl savaş sürecinde, yaklaşık 6,2 milyon Afgan ülkeyi terk etmiş, 2,2 milyon kişi ülke içinde yerini değiştirmiş, 1,5 milyon kişi hayatını kaybetmiş ve yaklaşık 1 milyon kişide yaralı veya engelli olmuştur.

Bu dönemde ülkenin uğradığı maddi hasar ise yaklaşık 644,8 milyar dolar olduğu tahmin ediliyor (Kamrany, 2009: 79). Böylece savaştan dolayı ülkedeki tüm ekonomik sektörler ve altyapılar çok büyük bir hasar görmüş, nüfusun bir kısmı ve özellikle eğitimli kişilerin ülkeyi terk etmesi üretim fabrikalar, sanayi sektörü ve tekstil fabrikalarının kapanışına neden olmuştur (Nijssen, 2010: 3).

SSCB, Afganistan'ı işgal ettikten sonra ülke ekonomisini kontrol etmeye çalışmıştır. Savaştan sonra kurulan hükümet, ülke ekonomisi sektörlerinden en çok dış ticaret sektörünü dikkate almıştır. Afganistan'daki Sovyet işgalinin ilk yarısında, halkın yaşam durumu ve refahı önemli ölçüde gelişmişti. Çünkü savaşın ilk yarısındaki durum o kadar endişe verici değildi. Güvenlik biraz sağlanmış ve insanoğulları ise iş ve yaşamlarıyla uğraşıyorlardı. Dolayısıyla, ihracat ve ithalat sürekli artış göstermekteydi. Fakat bu işgalin ikinci yarısında ve önceki savaş durumunun aksine, savaşın yoğunlaşması ve güvensizliğin artması sebebiyle ithalat ve ihracat hacmi düşüşe uğramıştır (Ayoubi, 2018: 123). Aşağıdaki Tablo 8'de işgal dönemindeki ihracat-ithalat değeri gösterilmektedir.

Tablo 8. Rus İşgal Döneminde Afganistan İhracatın-İthalatın Karşılaştırılması (Bin Dolar)

Yıl	1980-1981	1981-1982	1982-1983	1983-1984	1984-1985	1985-1986	1986-1987	1987-1988	1988-1989
Toplam İhracat Değeri	705244	694292	707616	728579	632908	566831	551918	511858	394654
Toplam İthalat Değeri	551748	622416	695200	846023	1097589	883055	861706	726026	694409
Ticaret Dengesi	153496	71876	12416	-117444	-464681	-316224	-309788	-214168	-299755
Dış Ticaret Hacmi	1256992	1316708	1402816	1574602	1730497	1449886	1413624	1237884	1089063

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, (2020b). Ayoubi, (2018: 124).

Eğer Afganistan dış ticaretinin, yani darbenin son yılındaki ihracat-ithalat, Afganistan'da SSCB döneminin ilk yılındaki ihracat-ithalat ile karşılaştırılırsa, 1980'den 1981 yılına kadar yapılan ihracat 705 milyon dolara ve ithalat ise 552 milyon dolara ulaşmış. Halbuki, 1979-1980'de ihracat 494 milyon dolara ve ithalat 425 milyon dolara ulaşıyordu. Böylece 1980-1981 yılları arası ile 1979-1980 yılları arasındaki ihracat ve ithalat karşılaştırıldığında 1980-1981 yılları arasındaki ihracat yaklaşık %43'lük bir artışa ve ithalatı ise yaklaşık %29'lük bir artışa işaret etmiştir (Ayoubi, 2018: 124). Benzer şekilde, 1983-1984 yıllarına kadar ihracat-ithalat büyüme eğilimi devam etmektedir. Fakat 1984-1985 yılları arasındaki ihracat %14 oranına düşmüştür. Halbuki 1984-1985

yılları arasındaki ithalat %30 oranlık bir artışa sahiptir. Bu ihracattaki düşüş ve ithalattaki artışın nedeni, savaşların yoğunlaşması, fabrikaların kapatılması, çiftlik imhası ve yaygın işsizliktir. 1985-1986 yıllarından itibaren hem ihracat hem ithalat değeri düşmeye başlamıştır. Sonuçta, Afganistan'da SSCB varlığının en son yılındaki yani 1988'den 1989 yılına kadar olan ihracat 394 milyon doları ve ithalat 694 milyon doları göstermektedir. Bu (1988-1989) yıllar arasındaki ihracatının ve ithalatının 1983-1984 yılları arasındaki ihracat-ithalatla karşılaştırırsak, ihracat %84 oranında düşüş ve ithalat ise %21 oranında düşüş göstermiştir. Bu arada, ihracat hacmindeki düşüş ithalat hacmindeki düşüşe göre daha belirgin olduğunu göstermektedir.

SSCB 15 Şubat 1989 tarihinde Afganistan'dan geri çekilmiş ve işgal dönemi bitmiştir. Bu tarihten sonra ülkede kargaşaların ve savaşın bitmesi beklenirken, tam tersine çok daha yıkıcı iç savaş ortaya çıkmıştır. Bu iç savaş, Afganistan'daki Sovyet destekli komünist hükümet ile mücahitler arasında ilk 3 yıl boyunca devam etmiştir. Ardından, mücahit grupları arasındaki anlaşmazlıklar ve mücahitlerin Taliban rejimine karşı mücadelesi 1992 yılından 2001 yılına kadar devam etmiştir. Bu kapsamda ülke iç savaşlar döneminde sanki farklı bölgelere bölünmüş gibi farklı otoriteler tarafından yönetilmekteydi. Bu dönemde savaş ekonomisi ülke ekonomisine hâkim olmuştur. Merkezi bir ekonomik otorite olmadan ülkedeki büyükşehirler farklı yönetimlerle idare edilerek komşu ülkeler ile ticari ilişkilerini düzensiz olarak sürdürmüştür. Bu arada Afganistan doğalgaz ihracatı 1980'lerde ülkenin toplam ihracat gelirinin %56'sını oluştururken, iç savaşın ortaya çıkmasıyla doğalgaz endüstrisi tahrip edilmiştir (Nijessen, 2010: 4-5). İç savaş döneminde ülkeden mali, beşerî sermayenin çıkışı, altyapıların yıkılması ve merkezi iktidarın olmaması nedeniyle üretim sektörlerinin çoğu yıkılmış, resmi dış ticaret önemli ölçüde azalmış ve dış ticaret açığı da zirveye çıkmıştır. Afganistan'da 12 yıl süren bu iç savaşlar döneminden dış ticaret ile ilgili güvenilir veri bulunmamaktadır (Sanjar, 2018: 46).

3.2. AFGANİSTAN'IN 2001 YILINDAN SONRAKİ DIŞ TİCARETİ

Afganistan'da yıllarca devam eden istikrarsızlıklar sebebiyle tüm ekonomik politika temellerini kaybetmiştir. Ekonominin önemli bir bölümü olan ticaret ise büyük ölçüde hasar görmüştür. Bu nedenle Afganistan ihracat dışı yani ihracat yapmayan bir ülke durumuna gelmiştir. Bugün Afganistan piyasasına göz atıldığında yabancı lüks mallar ve eşyalar ile dolu olduğu görülmektedir. Afganistan'da 25 yıl devam eden savaşlar sonrasında yani 2001 yılında ülkenin ekonomisi neredeyse yok olmuştur. Çok

güçsüz bir altyapı ile beraber ekonomik politikaları kurmak için hiçbir merkezi hükümet hem de bir bankacılık sistemi dahi bulunmuyordu. Mevcut olan ticari işlemler ve faaliyetler ise ulusal veya uluslararası yapıların dışında gerçekleşiyordu. Afgan halkının hallerini iyileştirme fırsatları çok sınırlıydı (A.B.D. Savunma Bakanlığı Raporu, 2007: 3). Afganistan 2001 yılında Taliban Hükümeti'nin çöküşünün ardından uluslararası ticarete açıldı.

Afganistan'ı çetin bir kaosa ve çıkmaza sürükleyen Taliban rejimi de, 11 Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz kulelerine El Kaide terörist saldırılarının nedeniyle, 2001 yılının son çeyreğinde ABD birlikleri Afganistan'ı destekleyerek Taliban rejimini devirmiş ve ardından Bonn konferansında toplanarak uzun süren görüşmeler neticesinde Afganistan'da yeni bir hükümet ve yeni bir dönem başlamıştır (Ahmetbeyoğlu,2002). Yeni hükümet ülkenin ekonomik sistemini 2003 yılında serbest piyasa ekonomik sistemi olarak belirlemiştir (Sanjar, 2018: 46).

Bu dönemde ülkenin ticaretine yönelik politikalar geliştirilmiştir. Afganistan ticarete yönelik politikalar kapsamında; “Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi (SAFTA), Güney Asya Bölgesel İşbirliği Derneği (SAARC), Orta Asya Bölgesel Ekonomik Konseyi (CAREC), Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO), Afganistan Pakistan Transit ve Ticaret Anlaşması (APTTA), Dünya Gümrük Örgütü (DGÖ), 2015'ta Dünya Ticaret Örgütü (WTO)” ve diğer bir çok uluslararası ticaret ve bölgesel ticaret örgütlerine iştirak ederek daha düşük gümrük tarifelerinden ve dış ticaret ile ilgili bazı imtiyazlardan faydalanmaya başlamıştır (Habibi, 2015: 38).

Afganistan ekonomisinde ve dış ticaretinde 2001 yılından sonra ilk 5 yılda olan gelişmeler aşağıda belli başlıklar halinde özet olarak verilmiştir (A.B.D. Savunma Bakanlığı Raporu, 2007: 3-4).

- Afganistan dış ticaret ve ekonomisinin değeri 2002 yılında 2,4 milyar dolar şeklinde belirlenmiştir. Bu rakam 2006 yılı için 7,3 milyar dolar olup ve önümüzdeki yıl 8,8 milyar dolara yükselmesi beklenmektedir.
- 2001 yılından bu yana kişi başına gayri safi milli hasıla ikiye katlanmıştır.
- Afganistan hükümeti 2002-2003 yılında 177 milyon dolar ve 2003-2004 yılında 300 milyon dolar gelirine sahiplenerek, %70'lik bir artış göstermiştir. Başkan Karzai 2005-2006 yılı gelirinin 500 milyon dolara yükselmesini beklemektedir.

- 2001 yılından beri 3 milyondan fazla arazi tapusu ve 55.000'den fazla ticari kuruluş tescil altına alınmıştır. Emlak tapularının minimum %85'i yeniden düzenlenerek veya kayıt edilerek arazi mülkiyeti ile alakalı ihtilaflar azaltmıştır.
- Bugün Afganistan'ın 32 ilinde bilgisayarlı şubelere sahip olan bir merkez bankası bulunmaktadır. Merkez Bankasının döviz rezervi 2 milyar dolardır.
- Taliban'ın devrilmesinden bu yana 10.000 kilometreden fazla yol yapılmış veya onarılmıştır. En az 3.000 kilometrelik yol yapılmış halindedir.
- Yolların çoğunda ortalama hız %300 artmıştır.
- Afganistan'ın en büyük ticaret şehirleri, Kabil – Kandahar karayolunun tamamlanması ülkenin %30'una ulaşımı kolaylaştırmış ve bu iki büyük şehir arasında olan ulaşım süresini 15 saatten 6 saate indirmiştir. Aynı şekilde Kabil – Herat arasındaki karayolun tamamlanması ise ulaşım süresini 10 saatten 4,3 saate indirmiştir.
- Kacaki Barajı ve çerçevesinde olan iletim hatlarının önerilmesi ile beraber çok kritik bir güvenlik bölgesinde yaşayan veya ikamet eden 1,7 milyon Afgan halkına enerji sağlanacaktır.
- Dünya Bankasına göre, Afganistan iş kurma kolaylığı bakımından dünya sıralamasının üst düzeylerinde yer almaktadır.
- Coca-Cola başkent Kabil'de 500 Afgan halkına istihdam kaynağı sağlayan, 25 milyon dolar değerinde bir şişeleme fabrikası kurmuştur.
- Ford, 3M ve Boeing, Afganistan'da olan ticari fırsatları değerlendirmektedir.
- Güvenlik ve altyapının geliştiği her bölgede Taliban rejimine olan destek ise gittikçe azalıyor. Bu bölgelerde ticaret ise gelişiyor.
- Altyapıyı iyileştirmeye ilişkin birçok proje devam ederken, planlanmış diğer projeler için de gereken fonlar taahhüt edilmiştir.

Afganistan'da dış ticaret 2003-2008 yılları arasında önemli ölçüde gelişmiştir. Fakat bu gelişme dış ticaret açığı çok yüksekken meydana gelmiştir. Bu yıllarda ülke, iç tüketimi için çok büyük ölçüde dış üretime bağımlı kalmıştır (Alizada, 2020: 53). Ama 2008 yılından bu yana azda olsa ülke ihracatında bir artış izlenmektedir. İhracatta izlenen bu artış ise ürünlerdeki miktar ve çeşitlilik artışından dolayı gerçekleşmiştir.

Afganistan'ın dış ticareti genel olarak hayvancılık, tarım ve bahçıvanlık faaliyetlerine dayanmakta ve ülkenin ihracat kısmını oluşturan ürünler ise genellikle taze

ve kurutulmuş meyveler, kuruyemiş, şifalı bitkiler, halı, yün ve hayvan derisidir. Böylece ihracat zayıflığı nedeniyle ülkenin dış ticaret bilançosu daima açık vermiştir. Bu nedenle ülkede ihracatın güçlendirilmesi gerekmektedir, çünkü ihracat ülke ekonomisinin kalkınmasında önemli yere sahiptir. Bundan dolayı Afganistan’da ithalatın azaltılması ve ihracatın artırılması gerekmektedir. Afganistan’ın ticaret hacmi bir önceki yıllara göre artmaktadır. Ancak bu ticaret hacminde olan artışın büyük kısmı ihracattan değil ithalattan oluşmaktadır. Afganistan’ın 2008-2019 yılları arasındaki yıllık toplam dış ticaret akımları ve dengesi aşağıdaki Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Afganistan’ın Dış Ticaret Akımları ve Dengesi (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi	Ticaret Hacmi
2008	540	3,019	-2,479	3,559
2009	403	3,336	-2,933	3,739
2010	388	5,154	-4,766	5,542
2011	341	6,130	-5,789	6,471
2012	401	7,794	-7,393	8,195
2013	464	7,558	-7,094	8,022
2014	570	7,729	-7,159	8,299
2015	571	7,722	-7,151	8,293
2016	596	6,534	-5,938	7,130
2017	831	7,792	-6,961	8,623
2018	875	7,406	-6,531	8,281
2019	863	6,776	-5,913	7,639

Kaynak: TradeMap, Trade Statistics for International Business Development, (2021).

Tablo 9’da Afganistan’ın toplam dış ticaret hacmi (ihracat ve ithalat) ve dengesinin durumu gösterilmiştir. TradeMap sayfasından düzenlenen bu tablodaki verilere göre, Afganistan’ın dış ticaret hacmi 2008 yılında yaklaşık 3,5 milyar dolar üzerindeyken 2019 yılında ise 7,6 milyar doların üzerine çıkmıştır. Afganistan’ın 2008-2014 yılları arasındaki dış ticaret hacmi hep artarak gitmiş ve bu artışın nedeni ise bu dönemde ülkede ekonomik ve siyasi istikrarın biraz iyileşmesi ve yatırımların çoğalmasındır. 2014 yılından sonra ülkede terör veya suikast olaylarının çoğalması ve hükümetin üst düzey etkilileri arasındaki anlaşmazlıklar ve güvensizliklerden ve siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktan dolayı dış ticaret hacmi düşmüştür. 2008-2019 yılları arasında Afganistan’ın en büyük dış ticaret hacmi 2017 yılında 8,6 milyar dolar olarak seyredilmiştir.

Afganistan’ın dış ticaret değerleri iç çatışmalardan etkilenmiş ve zaman zaman değişik dalgalanmalar göstermiştir. 2008 yılında ihracat değeri 540 milyon dolarken, 2019 yılında ise 863 milyona yükselmiştir. İthalat değeri de 2008 yılında 3 milyar dolar üzerindeyken, 2019 yılında yaklaşık 6,8 milyar dolara yükselmiştir. Afganistan dış

ticaret dengesi 2008-2019 yılları arasında sürekli dış ticaret açığı vermiştir. 2019 yılındaki dış ticaret açığı bir önceki yıla (2018) göre 618 milyon dolar azalarak 5,9 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Afganistan dış ticaret açığını genellikle uluslararası kuruluşlar yardımlarıyla kapatmaktadır.

3.2.1. Afganistan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ürün Grupları

Afganistan'ın ihracatında-ithalatında yer alan başlıca ürün grupları ise Uluslararası Ticaret Merkezi (İTC) veri tabanından veya raporundan yararlanarak oluşturulmuştur.

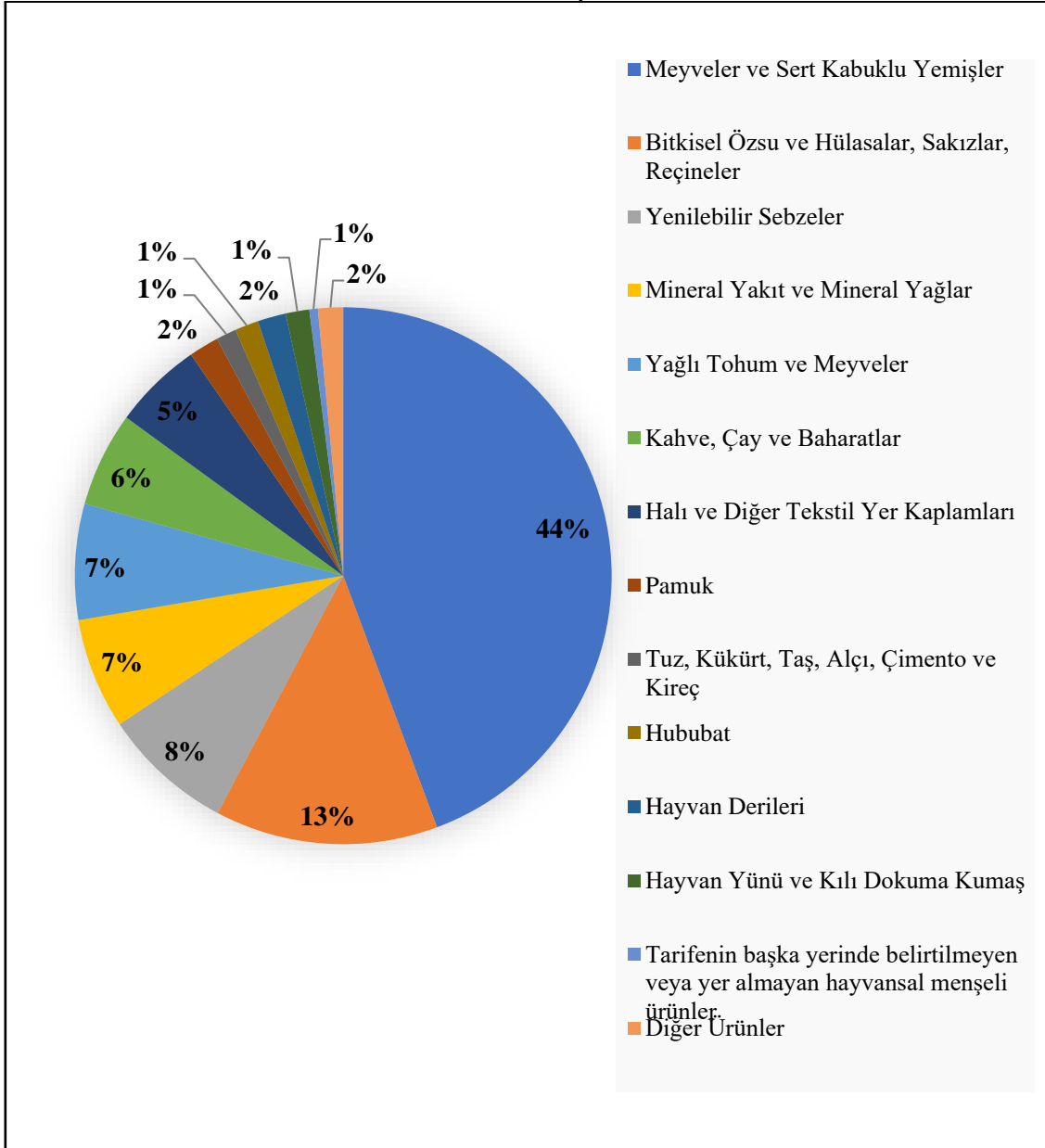
3.2.1.1. Afganistan'ın İhracatında Başlıca Ürün Grupları

Tablo 10. 2015-2019 Yılları Arasında Afganistan'ın İhracatında Başlıca Ürün Grupları (Bin Dolar)

Başlıca Ürün Grupları	2015	2016	2017	2018	2019
Meyveler ve Sert Kabuklu Yemişler	216,908	221,465	421,925	399,673	386,330
Bitkisel özsu ve hülasalar, Sakızlar, Reçineler	81,879	85,858	112,544	107,047	115,057
Yenilebilir Sebzeler	28,397	34,484	64,527	88,466	80,692
Mineral Yakıt ve Mineral Yağlar	19,716	27,673	43,547	89,390	69,550
Yağlı Tohum ve Meyveler	56,201	64,944	58,812	37,784	43,253
Kahve, Çay ve Baharatlar	41,434	30,828	40,737	43,996	56,234
Halı ve Diğer Tekstil Yer Kaplımları	90,184	38,984	24,622	22,337	24,890
Pamuk	6,233	5,095	12,405	16,793	27,511
Tuz, Kükürt, Taş, Alçı, Çimento ve kireç	2,807	6,520	6,851	10,494	19,003
Hububat	45	33,895	1,629	8,911	8,778
Hayvan Derileri	9,301	16,049	14,863	15,035	7,972
Hayvan Yünü ve Kılı Dokuma Kumaş	7,280	17,267	10,685	12,857	5,635
Tarifenin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan hayvansal menşeli ürünler	2,074	3,726	4,359	4,285	4,330
Diğer Ürünler	8,946	9,667	14,421	18,173	14,598
Toplam İhracat	571,405	596,455	831,927	875,241	863,833

Kaynak: TradeMap, Trade Statistics for International Business Development, (2021).

Şekil 6. 2015-2019 Yılları Arasında Afganistan'ın İhracatında Başlıca Ürün Gruplarının Yüzdelik Payı

Kaynak: TradeMap, Trade Statistics for International Business Development, (2021).

Yukarıdaki Tablo 10 ve Şekil 6'da gösterildiği gibi, 2015-2019 yılları arasında Afganistan'ın en çok ihraç ettiği ürün grupları meyveler ve sert kabuklu yemişler olmuştur. Meyveler ve sert kabuklu yemişler ürün grupları ihracatın 2015 yılında 206,9 milyon dolar, 2016 yılında 221, 5 milyon dolar, 2017 yılında 421,9 milyon dolar, 2018 yılında 399,7 milyon dolar ve 2019 yılında 386,3 milyon dolarını oluşturarak, 2015-2019 yılları arasında toplam ihracattan %44 pay almıştır. Bu ürün grupları genellikle kurutulmuş ve sert kabuklu meyvelerden ve taze meyvelerden oluşmaktadır. Afganistan'ın en çok ihraç ettiği ikinci ürün grupları ise bitkisel özsu ve hülasalar, sakızlar ve reçinelerdir. Bu ürünlerin ihracatı 2015 yılında 81,9 milyon dolar, 2016

yılında 85,9 milyon dolar, 2017 yılında 112,5 milyon dolar, 2018 yılında 107 milyon ve 2019 yılında 115 milyon dolar değerinde ulaşarak, 2015-2019 yılları arasında toplam ihracatın %13'nü oluşturmuştur. Bu sırayla 2015-2019 yılları arasında ülkenin ihraç ettiği başlıca ürün gruplarının ihracattaki payı, yenilebilir sebzeler %8, mineral yakıt ve mineral yağlar %7, yağlı tohum ve yağlı meyvelerde %7, kahve, çay ve baharatlar %6, halı ve diğer tekstil yer kaplamaları %5, pamuk %2, tuz, kükürt, taş, alçı, çimento ve kireç %1, hububat %1, hayvan derileri %2, hayvan yünü ve kılı %1 ve tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan hayvansal menşeli ürünlerde ihracattan %1 pay almıştır. Sonuçta Afganistan ihracatının %98'i bu 13 ürün gruplarından oluşmaktadır. Geri kalan %2 kısmı diğer ürün gruplarından oluşmaktadır.

Bu arada şunu da söylemek gerekir ki, Afganistan'ın halısı kalite bakımından dünya çapında en önde gelen ve beğenilen halılardan birisidir. Bu halılar çoğunlukla ülkenin kuzeyinde yaşayan Özbek ve Türkmen etnik grupları tarafından dokunulmaktadır.

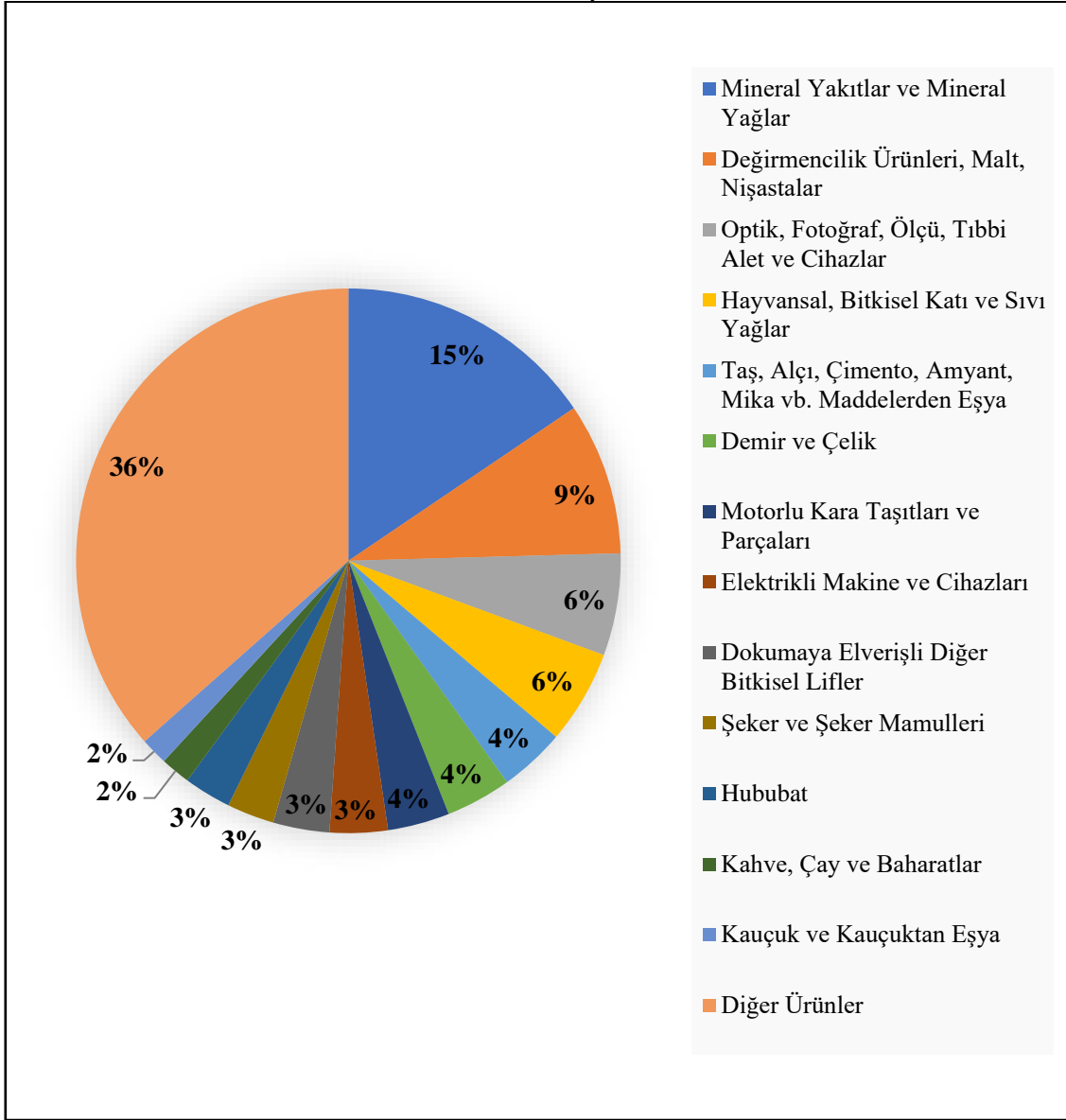
3.2.1.2. Afganistan'ın İthalatında Başlıca Ürün Grupları

Tablo 11. 2015-2019 Yılları Arasında Afganistan'ın İthalatında Başlıca Ürün Grupları (Bin Dolar)

Başlıca Ürün Grupları	2015	2016	2017	2018	2019
Mineral Yakıtlar ve Mineral Yağlar	1,637,957	1,008,082	923,542	969,676	1,079,942
Değirmencilik Ürünleri, Malt, Nişastalar	473,225	668,231	758,629	776,615	591,707
Optik, Fotoğraf, Ölçü, Tıbbi alet ve cihazlar	323,872	410,235	590,197	556,594	315,299
Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	346,600	316,490	486,691	414,916	450,269
Taş, Alçı, Çimento, Amyant, Mika vb. Maddelerden Eşya	197,168	156,819	362,274	330,668	390,548
Demir ve Çelik	346,060	231,569	251,535	338,697	242,705
Motorlu Kara Taşıtları ve parçaları	161,208	176,619	390,645	368,234	234,555
Elektrikli Makine ve Cihazları	203,153	230,455	242,114	269,069	303,302
Dokumaya Elverişli Diğer Bitkisel Lifler	61,878	78,653	377,773	335,846	358,928
Şeker ve Şeker Mamulleri	115,299	61,968	403,950	211,640	227,405
Hububat	58,451	98,147	375,692	294,956	187,718
Kahve, Çay ve Baharatlar	129,025	89,671	141,723	147,113	136,970
Kauçuk ve Kauçuktan Eşya	57,217	80,651	105,028	161,462	186,052
Diğer Ürünler	3,611,752	2,926,550	2,382,807	2,231,104	2,071,381
Toplam İthalat	7,722,865	6,534,140	7,792,600	7,406,590	6,776,781

Kaynak: TradeMap, Trade Statistics for International Business Development, (2021).

Şekil 7. 2015-2019 Yılları Arasında Afganistan'ın İthalatında Başlıca Ürün Gruplarının Yüzdellik Payı

Kaynak: TradeMap, Trade Statistics for International Business Development, (2021).

Yukarıdaki Tablo 11 ve Şekil 7’de gösterilen başlıca ürün grupları ise Afganistan’ın ithal etmesi için gerek duyduğu en önemli ithal ürün grupları arasında yer almaktadır. Bu ürün gruplarının ithalatı yıllara göre düşüşe ve artışa rastlanmıştır. Çünkü dış yardımların azalması ve artması Afganistan’ın ithalatını değiştirmektedir. 2015-2019 yılları arasında Afganistan’ın en çok ithal ettiği ürün grupları mineral yakıtlar ve mineral yağlar olmuştur. Bu ürün gruplarının ithalatı 2015-2019 yılları arasında toplam ithalatın %15’ini oluşturmuştur. Bu ürün grupları genellikle petrol ve bitümlü minerallerden elde edilen yağlardan ve petrol gazı ve diğer gaz halindeki hidrokarbonlardan oluşmaktadır. Ülkenin en çok ihtiyaç duyduğu ikinci ürün grupları ise değirmencilik ürünleri, malt ve nişastalardır. Bu ürün grupları ise ülke ithalatının %9’unu oluşturmaktadır. Başlıca ithalat

ürün grupları arasında Afganistan en az kauçuk ve kauçuktan eşya ürün gruplarını ithal etmektedir. Böylece 2015-2019 yılları arasında Afganistan'ın toplam ithalatının %64'ü başlıca bu 13 ürün gruplarından oluşmuş ve %36'sı ise diğer ürün gruplarından oluşmaktadır.

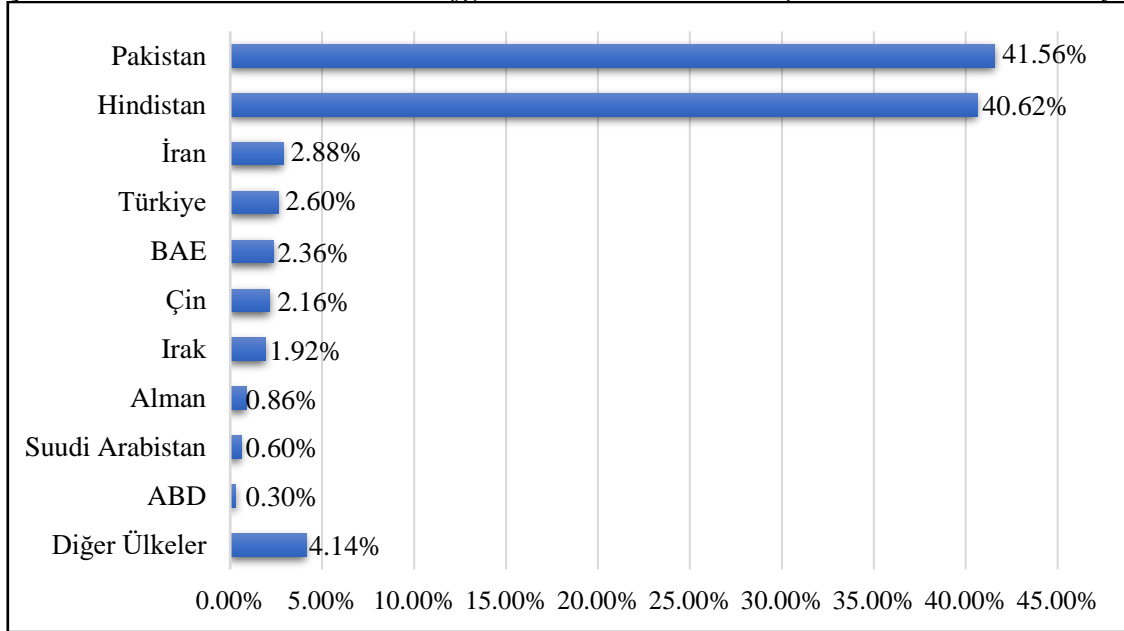
3.2.2. Afganistan'ın Ticaret Partnerleri ve Yüzdesel Payları

Resmi kaynaklara göre, Afganistan'ın dış ticaret hacminin %10'u ihracat, %90'ı ithalat işlemlerinden oluşmaktadır. Ülkenin ihracatı ithalata karşı oldukça zayıf kalmıştır. Bu kapsamda İTC veri tabanına göre, Afganistan 2015-2019 yılları arasında yaklaşık 76 ülkeye mal ihracatı ve 120 ülkeden ise mal ithalatı yapmıştır.

3.2.2.1. Afganistan'ın En Büyük İhracat Partnerleri ve Yüzdesel Payları

Afganistan'ın en büyük ihracat partnerleri Pakistan, Hindistan, İran ve son birkaç yılda Türkiye'de Afganistan'ın en büyük ihracat partnerlerinden biri olarak ilk beşte yerini almıştır. Bu dört ülke ülkemizin ihracat pazarının yaklaşık %88'ini oluşturmaktadır.

Şekil 8. 2015-2019 Yılları Arasında Afganistan'ın İhracatında Başlıca Ülkelerin Yüzdeleri

Kaynak: TradeMap, Trade Statistics for International Business Development, (2021).

2015-2019 yılları arasında Afganistan'ın ortalama mal ihracatının ülkelere göre dağılımı yukarıdaki Şekil 8'de gösterildiği gibi, ilk olarak Afgan mallarının %41,56'sı Pakistan'a ihraç edilmiştir. Pakistan'a ihraç edilen bu mallar ise taze meyveler soğan, deri, kömür, halı, pamuk, doğal sabun taşları, kıymetli taşlar, üzüm, kuru üzüm, badem ve bunlara benzer ürünleri içermektedir. Bu kapsamda Pakistan neden Afganistan'ın artan

ihracatında hala en büyük paya sahiptir sorusunun cevabı şunlar olabilir (Ayoubi, 2018: 146-147).

- Pakistan, yakınlığı ve sınırı açısından Afganistan'ın en ucuz ihracat bölgesidir,
- Afganistan'ın tarım ürünlerinin ihracatı yani yaş ve taze meyveleri ve bunlara benzeri tarım ürünlerinin erken çürüme özelliğinden dolayı Afganistan bu gibi tarım ürünleri için en yakın ve uygun pazarı bulmak peşine düşmüş ve Pakistan ilk hedef seçilmiştir,
- Pakistanlı tüccarların, Afganistan'daki taze ve kuru meyvelerle, Afganistan'a ve başka ülkelere ticareti tekrardan amaçlaması,
- Diğer komşu ülkelere göre kıyasla Pakistan'a daha kolay transfer yapılabilmesidir.

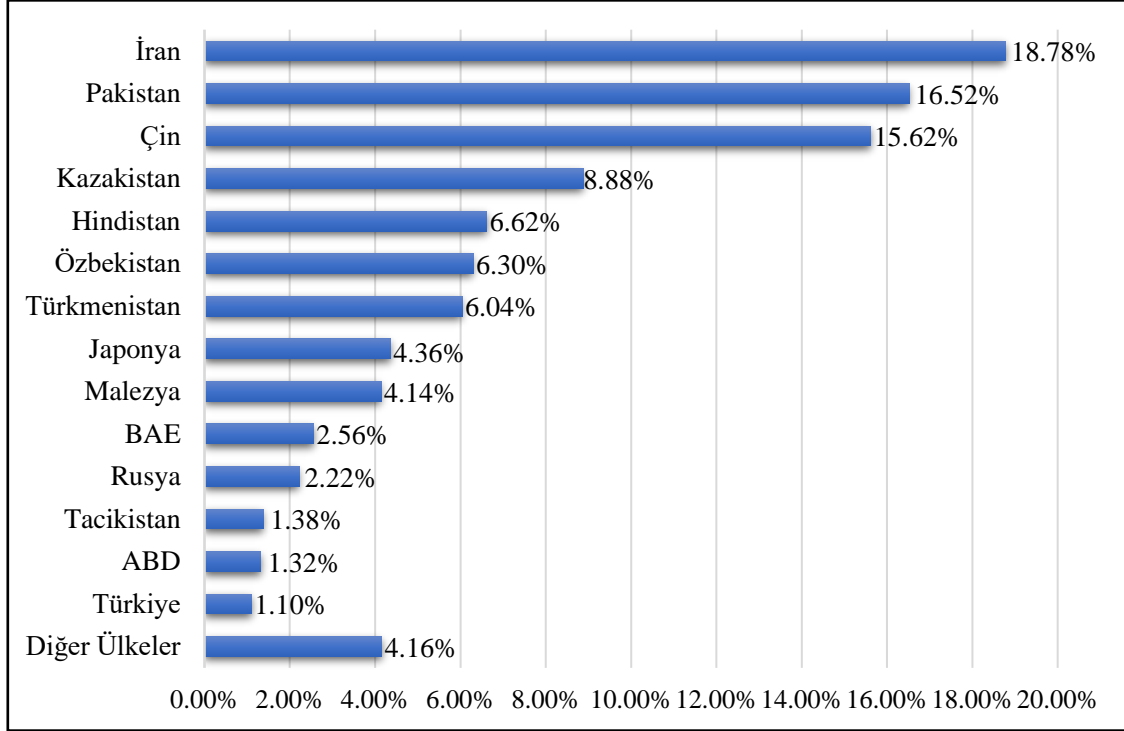
Afganistan'ın ikinci en büyük ihracat partneri Hindistan'dır. 2003 yılında Afganistan ile Hindistan arasında "iki taraflı özel avantajlı ticaret anlaşması imzalanmıştır". 2015-2019 yılları arasında Afgan mallarının %40,62'si Hindistan'a ihraç edilmiştir. İhraç edilen bu mallar genellikle çay, tahıl, sebze, meyveler, halı, yün ve benzer ürünlerdir. İran'da Afganistan'dan mal ithal ederek %2,88 payla üçüncü sırada yer almıştır. Son yıllarda Afganistan'ın İran'a ihracat ettiği malları ise yağlı tohumlar ve yağlı meyveler, meyve ve sert kabuklu yemişler, kahve, çay, yün, ince ve veya kaba hayvan kılı, tuz, alçı, kükürt, çimento ve benzer ürünlerdir. 2015-2019 yılları arasında Türkiye'de Afganistan'ın en büyük ihracat ortaklarından biri olarak Afganistan ihracatından %2,60 pay almıştır. Genellikle Afganistan'ın Türkiye'ye ihracat ettiği başlıca ürünleri ise meyveler ve sert kabuklu meyveler, örülmeye elverişli bitkisel maddeler, ham postlar ve benzer ürünlerden oluşmaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri de Afganistan'dan mal ithal ederek %2,36 payla beşinci sırada yer almıştır. Bu sırayla Afganistan'dan en çok ithal eden ülkeler Çin (%2,16), Irak (%1,92), Alman (0,86), Suudi Arabistan (%0,60), ABD (0,30)'dir. Sonuçta 2015-2019 yılları arasında Afgan mallarının yaklaşık %96'sı bu on ülkeye ihracat edilmiş ve %4'dü ise diğer ülkelere ihracat edilmiştir.

3.2.2.2. Afganistan'ın En Büyük İthalat Partnerleri ve Yüzdesel Payları

Afganistan ithalatçı veya dışa bağımlı bir ülke olduğu için gerek duyduğu malların büyük kısmını komşu ülkelere ithal etmektedir. Afganistan'ın en büyük ithalat partnerleri komşu ülkeleridir. 2015-2019 yılları arasındaki verilere bakıldığında Afganistan ithalatının %50'den fazlası İran, Pakistan ve Çin ürünlerinden oluşmuştur.

Söz konusu Afganistan'ın bu (İran, Pakistan ve Çin) ülkelerden her biriyle her yıl ithalatı 1 milyar dolardan geçmektedir.

Şekil 9. 2015-2019 Yılları Arasında Afganistan'ın İthalatında Başlıca Ülkelerin Yüzdeler Payı

Kaynak: TradeMap, Trade Statistics for International Business Development, (2021).

Yukarıdaki Şekil 9'da izlendiği gibi 2015-2019 yılları arasında Afganistan ithalatının en çoğunu İran'dan yapmıştır. İran Afganistan'ın ihracatında %2,88 pay alarak üçüncü sırada yer alırken, ithalatında ise %18,78 pay alarak birinci sırada yer almıştır. Çok eski zamanlardan beri Afganistan ise İran ürünlerinin pazarı olmuştur. Afganistan İran'dan döşeme, giyim, ilaç, tatlılar, deterjan, kimyasal maddeler, mineral yağlar, hidrokarbonlar, demir vb. ürünler ithal etmektedir. Bu arada Türkiye'den Afganistan'a gerçekleştirilen ihracatın önemli bir bölümü de İran üzerinden yapılmaktadır. Afganistan'ın ikinci en fazla ithal ettiği ülke %16,52 ithal payı ile Pakistan'dır. Pakistan'dan ithal edilen mallar ise alçı, çimento, buğday, un, sebze, pişirme yağı, plastik, canlı hayvan, et, süt ürünleri, makine, sabun, deterjan, tekstil boyaları vb. mallardan oluşmaktadır. Afganistan'ın üçüncü en fazla ithal ettiği ülke %15,62 ithal payı ile Çin görülmektedir. Çin'den ithal edilen ürünler ise elektronik cihazlar, motor ve yedek parçaları, sentetik elyaflar, şofben, mekanik cihazlar, kağıt, tekstil, metaller, plastik ürünler, kauçuk ve kauçuk ürünler, çizme, cam, seramik ürünler, aydınlatma ürünleri, vb. ürünlerden oluşmaktadır. Bu sırayla Kazakistan (%8,88), Hindistan (%6,62), Özbekistan (%6,30), Türkmenistan (%6,04), Japonya (%4,46), Malezya (%4,14), Birleşik Arap Emirlikleri (%2,56), Rusya (%2,22), Tacikistan (1,38), ABD (1,32) ve son olarak

Türkiye’de 2015-2019 yılları arasında %1,10 payla Afganistan’a ürün ihracatı yapmıştır. Genellikle Afganistan Türkiye’den eczacılık ürünleri, elektrikli makine ve cihazlar, demirden veya çelikten eşya ve benzer ürünleri ithal etmektedir. Sonuçta 2015-2019 yılları arasında Afganistan ithalatının yaklaşık %96’sı bu on dört ülkeden gerçekleşmiş ve %4’ü ise diğer ülkelerden gerçekleşmiştir.

Yukarıdaki şekillerin açıklamalarından anlaşıldığı gibi, 2015-2019 yılları arasında Afganistan’ın başlıca ticaret partnerleri, Pakistan, İran, Hindistan, Çin, Türkiye, ABD, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, Suudi Arabistan, Alman, Japon, Malezya, Rusya, Kırgızistan ve diğer bazı Orta ve Güney Asya ülkelerinden oluşmuştur. Bu arada Afganistan hükümeti dış ticaretin geliştirilmesi için Türkmenistan, Özbekistan ve diğer bazı güney Asya ve Orta Asya ülkelerine doğru transit tren yolu açmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN AFGANİSTAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ DIŞ TİCARETE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Kalkınma ekonomisinde ekonomik kalkınmanın dinamikleri açısından “yapısal dönüşüm” kavramı genel olarak sektörlerin ekonomi içerisinde yeniden dağılımı olarak ifade edilmektedir (Islam & Iversen, 2018: 4). Az gelişmiş ülkelerin yapısal dönüşümü gerçekleştirmeleri hem dış ticaretlerini geliştirmeleri ve hem de gelir artışı sağlamaları bakımından önem arz etmektedir.

1. 2001 SONRASI AFGANİSTAN’IN YENİ YAPILANDIRILMASINDA TÜRKİYE’NİN KATKISI

Türkiye Afganistan’ın refaha ve istikrara kavuşması için her zaman yardımda bulunmuştur. Bu bakımdan Afganistan’ın bağımsızlık dönemi, işgal dönemi ve yeniden yapılandırma döneminde de Türkiye yardımlarını sürdürerek aktif bir rol oynamıştır. Türkiye gerek “Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti” (UGYK) ve gerekse “Türk İşbirliği ve Koordinasyon Başkanlığı” (TİKA) kapsamında Afganistan halkına yardımlarını göstermiştir (Rasuli, 2008: 137). Ayrıca şunu da söylemek gerekir ki, Afganistan ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerin tarihi ise Cumhuriyetin kuruluşundan önceki döneme dayanmaktadır. 1 Mart 1921 tarihinde Moskova’da Türk-Afgan Dostluk İttifakı imzalanarak Türkiye Afganistan’ın bağımsızlığını ve Afganistan’da Türk devletinin temsilcisi olarak Ankara hükümetini dolaylı olarak tanımıştır. Söz konusu anlaşma “Türkiye Büyük Millet Meclisi” (TBMM) Hükümeti’nin hukuksal açıdan geçerli olan ilk uluslararası siyasal bağıdır. Afganistan Kralı Amanullah Han ise Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk’ün devrimlerinden, Cumhuriyeti sağlam ve çağdaş temellere oturma çabalarından etkilenerek Türkiye’yi 1928’de ziyaret etmiştir. Bu ziyaret ise Türkiye Cumhuriyeti’ne yapılan ilk devlet ziyarettir. Bu ziyaret ardından 25 Mayıs 1928 tarihinde “Türkiye ve Afganistan arasında Dostluk ve Teşrik-i Mesai Muahednamesi” adıyla yeni anlaşma imzalanmıştır (DEİK, 2012: 3-4). Bu açıdan iki ülke arasındaki tarihsel dostluk ilişkileri hem de Afganistan’da Afgan Türklerinin varlığı nedeniyle Türkiye Afganistan’ın yeniden inşasında diğer ülkelere göre daha farklı ve önemli bir role sahip olmuştur. Bu kapsamda Türkiye’nin diğer ülkelere farklı olarak Afganistan devlet inşasında olan amaçları şunlardır (Çınarlı, 2009: 154):

- İki ülke arasında olan geleneksel dostluk ilişkilerinin devamı,

- Afganistan'daki Türklerin yönetimde ve hükümette söz sahibi olmaları,
- Afganistan uyuşturucu kaçakçılığının ve yasadışı göçün önlenmesi,
- Afganistan'da istikrarın sağlanması ve Türkiye Afganistan'ın geleceğinde aktif rol alması,
- Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün işlevselliğinin artırılması konuları çerçevesinde şekillenmiştir.

2001'de Taliban'ın devrilmesiyle birlikte Türk-Afgan ilişkilerinde tekrardan yeni bir sayfa açılmıştır. Türkiye, Taliban rejiminin devrilmesine damga vuran ülkelerden ilki olmuştur. Türkiye İslam ülkesi olarak, NATO ve Afganistan İslam hükümeti tarafından en güvenilir ülkelerden biridir. Dolayısıyla, 2001'den bu yana Türkiye'nin Afganistan'daki rolü iyi bir şekilde giderek artmış ve Afganistan'daki kilit oyunculardan biri olmuştur. Bununla birlikte Türkiye, Afganistan'ın dış politikasında da özel bir yere sahiptir (Habibi, 2015: 178). Türkiye, 2001 yılında Taliban rejiminin çöküşünden sonrada; Afganistan'a yönelik ekonomi ve ticari ilişkilerini, maddi ve manevi yardımlarını artan hızla devam ettirmiş ve hala devam ettirmektedir. Ayrıca Afganistan'da istikrar ve güvenliğin sağlanması amacıyla, Türkiye 2001 Bonn Toplantısında aktif bir gözlemci olarak Afgan grupların çağrısı üzerine tüm katılımcı gruplarla iyi ilişkilerini kullanarak yapıcı bir rol oynamıştır. Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasını desteklemek için uluslararası toplum tarafından nice konferans düzenlenmiştir. 2003-2012 yılları arasında düzenlenen 14 uluslararası konferansta, donör ülkeler Afganistan'ın gelişmesine ve kalkınmasına yardımcı olmak için çeşitli taahhütlerde bulunmuşlardır. Bu kapsamda Türkiye'nin de Afganistan'a çok önemli yardımları olmuştur (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017: 20).

Türkiye, Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasına ilişkin 2006'daki Londra Konferansı'nda katkısını 100 milyon ABD doları olarak açıklamış, ardından Haziran 2008'de gerçekleşen Paris Konferansı'nda yardım miktarını 2011 yılı sonuna kadar kullanılmak üzere 200 milyon dolara çıkartmıştır. Bu meblağ dışında Türk kurumları kendi bütçelerinden finanse ettiği birçok önemli çalışmalar ve projeler de bulunmaktadır (DEİK, 2012: 4). Bu kapsamda Brüksel'de 4-5 Ekim 2016 tarihlerinde düzenlenen Afganistan Konferansında Türkiye Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu 2018-2020 dönemi için kalkınma yardımlarına katkıda bulunmak amacıyla 150 milyon dolar taahhüt etmiştir. Bununla birlikte 8-9 Temmuz 2016 tarihlerinde Varşova'da düzenlenen NATO Zirvesi'nde ise Türkiye tarafından Afganistan güvenlik güçlerinin

korunmasına veya devamına yönelik katkı olarak 2018-2020 dönemi için 60 milyon dolar taahhütte bulunulmuştur (Kayseri Sanayi Odası, 2018: 4).

Böylece Türkiye her zaman Afganistan'da milyonlarca dolarlık gelişme ve kalkınma yardımları, insani yardımlar, askeri geliştirme ve yeniden inşa programlarında bulunmuştur. Türkiye'nin dış yardımlarının çoğu TİKA vasıtasıyla yapılmıştır. TİKA Afganistan'da kalkınma yardımları, insani yardımlar ve maddi yardımlar, sosyal altyapılar, idari ve sivil altyapılar ve ekonomik altyapılarda yardımlarını sunmaktadır. Bu kapsamda Türkiye özellikle sosyal altyapının geliştirmesine odaklanmakta olup Afganistan'ın birçok ilinde yardımlarını yürütmektedir. 11 Eylül olaylarından ve Taliban rejiminin çöküşünden sonra daha da dikkat çeken Türkiye ile Afganistan'ın ilişkileri ise çok eskilere dayanmaktadır. Bu olaylardan sonra Afganistan'a yardımda bulunan ülkeler arasında Türkiye ise ön sıralarda yer almaktadır (Nawabi, 2019: 89). Nitekim, Türkiye'nin 2004 yılından bu yana Afganistan'da yürüttüğü kalkınma yardımları 1,1 milyar doları geçmiş olup, Türkiye'nin şimdiye kadar bir ülkeye yönelik gerçekleştirdiği en büyük dış yardım programları arasındadır. Sonuçta Türkiye, Afganistan'ın yeniden yapılanma sürecine TİKA aracılığıyla destek vermektedir.

Tablo 12. *Türkiye'nin Afganistan'a Resmi Kalkınma Yardımları, 2004-2019 (Milyon Dolar)*

Yıl	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Meblağ	3,32	25,56	57,65	71,61	141,96	94,46	107,68	130,89	151,75	89,73	65,2	58,8	32,69	36,5	32,3	32,94

Kaynak: Türkiye Kalkınma Yardımları Raporunun Yıllık Verilerinden Oluşturulmuştur.
http://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/trky_raporlari-24

Yukarıdaki Tablo 12'de gösterilen TİKA verilerine göre, Türkiye'nin 2004-2019 yılları arasında yaptığı dış yardımlarında Afganistan Türkiye'den en çok yardım alan ülkeler arasındadır. Türkiye'nin iki taraflı resmi kalkınma yardımlarından en çok yararlanan veya yardım alan ülkeler arasında Afganistan sırayla 2004 yılında 7 iken, 2005 yılında 5, 2006 yılında 2 ve 2007, 2008, 2009, 2010 yıllarında 1 ve 2011, 2012 yıllarında 3, 2013 yılında 5, 2014 yılında 6, 2015 yılında 5 ve 2016,2017,2018 yıllarında 4 ve 2019 yılında ise 5'inci sırada yer almıştır. Afganistan 2004 yılından bugüne kadar Türkiye'nin dış yardımları listesinde genelde ilk beş ülke arasındadır.

TİKA Afganistan'da yardımlarını sistematik bir şekilde sürdürmekle birlikte en çok eğitim, sağlık, tarım ve hayvancılık, sosyal ve kültürel faaliyetleri alanlarında destek vermektedir. TİKA'nın Afganistan'daki Kabil Ofis Koordinatörü Zühtü Çal, 19 Aralık 2020 Cumartesi günü tarihinde Afganistan başkenti Kabil'de düzenlediği basın toplantısında yaptığı açıklamada; TİKA Afganistan genelinde 2005 yılından bugüne

kadar 1300'ün üzerinde proje ve faaliyet gerçekleştirmiştir şeklinde açıklamada bulunmuştur. Bu proje ve faaliyetler kapsamında eğitim sektöründe 357 proje, sağlık sektöründe 258 proje, sosyal ve kültürel alanlarda 159 proje yaptıklarını ve bu faaliyetlerle Afganistan'daki hizmet kalitesinin yükseltilmesinin amaçlandığını dile getirmiştir. Bu kapsamda ekonomisi tarıma dayalı olan Afganistan'da TİKA olarak tarım sektörüne önem verdiklerini, tarım ve hayvancılık sektöründe 48 proje ve faaliyet gerçekleştirildiğini de dile getirmiştir. Birde TİKA, Afganistan'da meydana gelen doğal ve terör olayları nedeniyle yerlerinden göç edenlere, ihtiyaç sahibi olan aileler ve engellilere yönelik 88 proje gerçekleştirilmiştir (TİKA, 2020).

2. 2001 SONRASI AFGANİSTAN-TÜRKİYE ARASINDA EKONOMİK VE TİCARİ ANLAŞMALAR

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye ile Afganistan arasındaki resmi ilişkiler ilk olarak 1921 yılında iki ülke arasında imzalanan dostluk anlaşmasıyla başlamıştır. Bu bağlamda 2001 yılından önceki dönemde Afganistan ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari anlaşmalar ise 1975 yılında Ticaret Anlaşması, 1976 yılında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması ve 1978 yılında Uluslararası Karayolu Nakliyatına İlişkin Anlaşması imzalanmıştır (DEİK, 2012: 10). Mevcut siyasi istikrarsızlık nedeniyle kurumsal altyapıya sahip olmayan Afganistan'ın Türkiye ile çok sayıda ikili ekonomi ve ticari anlaşma imzalandığı söylenemez. Yine de Afganistan İslam Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti eşitlik karşılıklı yarar çerçevesinde aralarındaki dostane ilişkilerin daha da güçlendirilmesi veya aralarındaki ekonomik ve ticari işbirliğinin daha da geliştirilmesi arzusuyla iki ülke farklı zamanlar diliminde ortak çıkarları gözeterek ekonomik ve ticaretin altyapısını oluşturan birkaç anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmalar aşağıdaki Tablo 13'te özetlenerek ve sonra açıklanmaktadır.

Tablo 13. 2001 Yılından sonra Afganistan-Türkiye Arasında Ticaretin Altyapısını Oluşturan Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma Adı	İmza Tarihi
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	02.12.2004
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma	10.06.2004
Gümrük Alanında Karşılıklı İdari İşbirliği ve Yardım Anlaşması	26.04.2005
Türkiye-Afganistan-Pakistan Ekonomik ve Ticari İşbirliği Mutabakat Zaptı	12.12.2012
Türkiye-Afganistan II. Dönem Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) Toplantısı Mutabakat Zaptı	11.05.2018

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, (2019b).

2004 yılında Afganistan ile Türkiye arasında imzalanan ve yürürlüğe giren, Ticaret ve Ekonomik İşbirliğine dair Ticaret Anlaşması çerçevesinde, iki ülke arasında

olan ikili ticareti geliştirmek, çeşitlendirmek ve kolaylaştırmak için, özellikle her iki ülkenin mevzuatı ve ekonomik programları ile ilgili bilgi değişiminin, ticari ve ekonomik işbirliğine dahil olan kuruluşları ve firmaları arasındaki ilişkileri teşvik etmek yoluyla kolaylaştırılması ve hızlandırılması konusunda anlaşmışlardır. Bu kapsamda Türkiye ile Afganistan bakanlar düzeyinde bir Türk-Afgan Karma Ekonomik Komisyonu'nun (KEK) kurulmasını da kararlaştırmışlardır (Milletlerarası Andlaşma, 2005).

Afganistan ile Türkiye arasında 10 Haziran 2004 tarihinde Afganistan Başkenti Kabil'de imzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşması ise iki ülke arasında istikrarlı bir yatırım ortamı yaratmak ve ekonomik kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını sağlamak için yatırımların adil ve eşit muamele edilmesi gerektiği konusunda mutabık kalarak yatırımların karşılıklı olarak teşvik edilmesi, desteklenmesi ve korunması için bir anlaşma yapılmıştır. Türkiye'nin bugüne kadar 86 ülkeyle anlaşmış ve imzalamış olduğu Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) biri Afganistan'dır (Habibi, 2015: 181).

Türk yatırımlarını Afganistan'ın yeniden yapılanma dönemi itibariyle genel bir şekilde değerlendirirsek; Rusya, Kafkasya ve Orta Asya'da büyük ve prestijli projelere imza atan Türk inşaat firmaları ise bu tecrübeleri ve deneyimleri sayesinde Afganistan'ın altyapısının inşasında en önde gelen aktörler haline gelmişlerdir. Tecrübelerini, ekipmanlarını, makine ve kadrolarını Afganistan'a taşıyan Türk firmaları Afganistan'da alt yüklenici olarak birçok proje almışlardır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020a: 14). 2001 yılından sonra Türk yatırımcıları Afganistan piyasasında yatırımlara ağırlık verirken, bu yatırımların çoğu müteahhitlik ve inşaat sektöründe yoğunlaşmıştır. Afganistan'da faaliyet göstermekte olan 76 Türk firmasının %90'ı inşaat sektörlerinde çalışmakta ve Türk firmaları Afganistan'da müteahhitlik alanında yabancı yatırımcı firmalar arasında birinci sırada yer almaktadır. Bu firmalar 2003-2018 yılları arasında yaklaşık 6,6 milyar dolar değerinde 701 proje gerçekleştirmişlerdir. Bu bağlamda Türk sermayeli firmalar aynı zamanda hizmet (sağlık, lojistik, danışmanlık vb.), madencilik ve enerji sektörlerinde faaliyet göstermektedirler (T.C. Dışışleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa>).

2001 yılından sonra Afganistan'da Türk müteahhitlik firmaları tarafından yapılan bazı önemli yatırımlar şunlardır (Khumchany, 2019: 50-51):

- 2002-2004 yılları arasında Yüksel İnşaat tarafından Kabil-Kandahar şehirleri arasındaki karayolu rehabilitasyon projesi çerçevesinde 49 kilometre yol yapımı,
- 2010 yılında yine Yüksel İnşaat tarafından Bagram ilçesinin Hava Üssü yapımı,
- 2011 yılında yine de Yüksel İnşaatı tarafından başkent Kabilin Uluslararası Havaalanı ve Mezar-ı Şerif şehrinin Havacılık Kompleksi Tasarımı ve Yapımı,
- Sigal Mühendislik tarafından Bagram ilçesinin Askeri Havalimanının alt yapı projeleri,
- 2004-2005 yılları arasında Gülsan Holding firması tarafından Kandahar-Herat şehirleri arasındaki yolun yapımı,
- 2004-2006 yılları arasında ise Tepe İnşaat firması tarafından Paktia şehrinin merkezi olan Gardez askeri kamp binaları, Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (İSAF) için helikopter pisti, Alman askeri birliği iç yollarının de betonlanması ve binasının onarımı,
- 2004 yılında Natfer Kolin İnşaat firması tarafından Kabil-Kandahar şehirleri arasındaki yolun 172 ile 262'nci kilometreleri arası yapımı ve 5 adet köprü inşaatı,
- Mensel firması tarafından Kabil-Kandahar şehirleri arasındaki yolun 92 ile 177'nci kilometreleri arası yapımı gerçekleştirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın 2020 yılında yayımladığı Uluslararası Yatırım İstatistiklerine göre, Türkiye'de yerleşik kişilerin Afganistan'daki doğrudan yatırım toplamı 2001-2018 dönemi için 4 milyon dolar, Afganistan'da yerleşik kişilerin Türkiye'deki doğrudan yatırımlar toplamı ise 2001-2018 dönemi için 25 milyon dolar şeklinde açıklanmıştır. Diğer taraftan Türkiye'de 342 adet Afganistan sermayesine sahip şirket, bilgisayar, makine, deri işlemesi, ulaştırma-seyahat, eğlence, gayrimenkul, inşaat, mobilya, tekstil gibi sektörlerde faaliyet göstermektedir (DEİK Türkiye-Afganistan İş Konseyi, 2021).

Afganistan'da üretimin kısıtlı olması ve ihtiyaçlarının büyük kısmının ithalat ile karşılanması nedeniyle Afganistan bölge ülkeleri arasında gümrük tarifeleri en düşük olan ülkelerden biri olarak gelmektedir. Bu bağlamda Afganistan'da son yıllarda bazı gümrük vergilerinde artırıma gidilmesine rağmen ithalat edilen ürünlerin çok büyük bir kısmına

%5'ten daha düşük gümrük vergileri uygulanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020b: 1). Afganistan hükümeti, Türkiye'de Gümrük Müsteşarlığı tarafından 2003 yılında gümrükler alanında düzenlenen eğitim faaliyetlerinden memnuniyet kaldığını dile getirip ve bu eğitim faaliyetlerinin Türkiye tarafından düzenlenmeye devam etmesini talep etmiştir. İki ülke aralarındaki ticari ilişkilerini geliştirmek için bankacılık, haberleşme telefon, faks, standardizasyon, Türk Standartları Enstitüsü (TSE), özel sektör kuruluşları arasında işbirliği, serbest ticaret bölgelerinin kurulması konusunda ve ihracatı geliştirme konusunda işbirliği gibi hizmetlerin sağlıklı işleyişi çok önemli görülmüştür (Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, 2009: 183-185). Afganistan hükümeti ile Türkiye hükümeti arasında 2005 yılında Gümrük Alanında Karşılıklı İdari İşbirliği ve Yardım Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ikinci maddesine göre kapsamı, iki ülke arasında tarafların sağladığı tüm yardımlar, tarafların iç mevzuatına uygun olarak ve gümrük idarelerinin yetkileri ve mevcut kaynakları dahilinde sağlanmıştır (Milletlerarası Andlaşma, 2011). Türkiye'den Afganistan'a gerçekleştirilen ihracatın büyü kısmı İran üzerinden gelerek Afganistan'ın Herat şehrinin gümrük kapısından Afganistan'a giriş yapmaktadır.

2012 yılında Türkiye-Afganistan-Pakistan arasında imzalanan Ekonomik ve Ticari İşbirliği Mutabakat Zaptı çerçevesinde, bu üç ülke aralarındaki ekonomik ve ticari işbirliği ilişkilerini güçlendirmeyi, çeşitlendirmeyi ve geliştirmeyi amaçlayarak bu anlaşmayı yapmışlardır. Afganistan önemli bir meyve üreticisi olması nedeniyle, Türkiye'nin meyve ve sebze komisyoncuları ile meyve suyu işletmecilerinin, Afgan çiftçilerine tecrübelerini paylaşarak destek olabilecekleri düşünülmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin gıda sektöründe faaliyet gösteren firmalarının, soğuk hava depoları kurmaları ve işletmeleri ile gıda işlenmesi ile ilgili makine ve teçhizat temini ve tecrübelerini aktarmaları konusunda Afgan firmaları ile işbirliği yapılabilmesi mümkün görülmektedir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017: 34).

Türkiye-Afganistan II. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı Anlaşması, iki ülke arasında samimi bir ortamda ve karşılıklı anlayış içerisinde 11 Mayıs 2018 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Anlaşmada iki ülke arasındaki ticaret hacmi gerçek potansiyelin altında olduğu görülmüş. Bu nedenle iki ülke arasındaki ikili ticaret hacminin dengeli bir biçimde artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu amaçla, iki ülke aralarındaki ticari ilişkilerinin önündeki engelleri kaldırılması veya sınırlandırılması ile ikili ticarete konu kompozisyonunun çeşitlendirilmesinin gereğinin altını çizmişlerdir. Bu

Anlaşmada taraflar, Afganistan ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin artırılması gayesi ile diğer alanların ve özellikle (Kurutulmuş meyve ve fındık, konsantre meyve suları ve yağlar, Organik tarım ürünleri, taze meyve ve sebzeler, Süt ürünleri, hayvansal ürünler ve maya, Buğday ve buğday yan ürünleri, Çikolata, Tekstil konfeksiyon, el işi ve halılar, Bitkisel ürünler, Safran, Mobilya ve mobilya ürünler, Cevher ve mineraller, özellikle mermerler, Otomotiv parçaları, Kişisel bakım ürünleri, Eğitim hizmetleri, İT ve İT ile ilgili hizmetler, İnşaat makineleri ve hizmetleri, çimento vb.) alanlarda daha çok iş yapılması hedefi ile ticari çevreler işletmelerin teşvik edilmesi suretiyle ikili ticaret kompozisyonunun çeşitlendirilmesini arzuladıklarını beyan etmişlerdir (Milletlerarası Andlaşma, 2018).

Gelir İdaresi Başkanlığı'nın 2018 yılı raporu verilerine göre, Türkiye hükümetinin diğer ülkelerle imzaladığı çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması sayısı yaklaşık 100'e ulaşmış ve bunlardan 85 tanesi yürürlüğe girmiştir (Kızılgül, 2019: 5). Türkiye Afganistan'la da çifte vergilendirmeyi önlemek için bir anlaşma imzalamasına ilişkin müzakerelere devam etmektedir. Afganistan ile Türkiye arasında çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşması ikinci tur müzakereleri 10-12 Nisan 2019 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa>).

Yukarıda özetlenen anlaşmalar çerçevesinde, iki ülkenin üst düzey yetkiye sahip olan heyetleri Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkileri her alanda geliştirilmesine yönelik çalışmaların başlatılacaklarını ve ilişkilerin önünde bulunan tüm engelleri en kısa bir zamanda kaldıracaklarını özenle üstelemişlerdir. Bu anlaşmalar neticesinde iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler zaman geçtikçe uygun bir şekilde gelişmeye devam etmektedir.

3. 2001 SONRASI AFGANİSTAN-TÜRKİYE ARASINDA DIŞ TİCARET

Türkiye, Afganistan'ın yeniden inşa ve yapılandırılması için aktif bir rol oynamaktadır. Bu rollerin en önemlisinden birisi ekonomik ve ticari işbirliği alanında gerçekleşmektedir. Başta inşaat ve değerli yeraltı kaynakları olmak üzere pek çok alanlarda Afganistan ile Türkiye işbirliğinde bulunmaktadır. Afganistan, Türkiye'nin üst düzeye sahip olduğu ekonomik ve ticari öneminden yararlanmak üzere tecrübeli Türk işçileri Afganistan'a doğru ilgisini artırmak amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Afganistan Ticaret ve Sanayi Odaları iki kardeş ülke

arasında her türlü ekonomik ve ticari işbirliği kurmak, gerçekleştirmek ve güçlendirmek hedefiyle toplantılar düzenleyerek Afganistan’da özel sektörün aktif hale geçmesini sağlamışlardır.

3.1. AFGANİSTAN’IN TÜRKİYE’YE İHRACATI

Afganistan ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler Afganistan’ın iç politikasından büyük ölçüde etkilenmiştir. 1996 yılında Taliban rejiminin Afganistan genelinde iktidarı ele geçirmesi nedeniyle Afganistan ile Türkiye ilişkileri donma noktasına gelmiş ve bu dönemde iki ülke arasında ekonomik ve ticari gelişmeler sağlanamamıştır. 1996-2001 iç savaş döneminde Afganistan Türkiye’ye milyon doların altında mal ihracat etmiştir. Yani 1996’de 224 bin, 1997’de 691 bin, 1998’de 521 bin, 1999’de 698 bin, 2000’de 497 bin ve 2001’de 420 bin dolarlık mal ihracatı söz konusudur. Bu dönemde Türkiye’nin de Afganistan’a ihracatı bazen milyon doların altına inmiş ve iki kardeş ülke arasındaki dış ticaret hacmi söylenemez şekilde azalmıştır. 2001 yılının son aylarında Afganistan’da Taliban rejiminin devrilmesi ve 2002 yılında ülkede yeni bir devlet ve yeni bir ticaret sisteminin kurulmasıyla birlikte Türkiye ile olan dış ticaret hacmi geçmişe göre önemli ölçüde artmıştır.

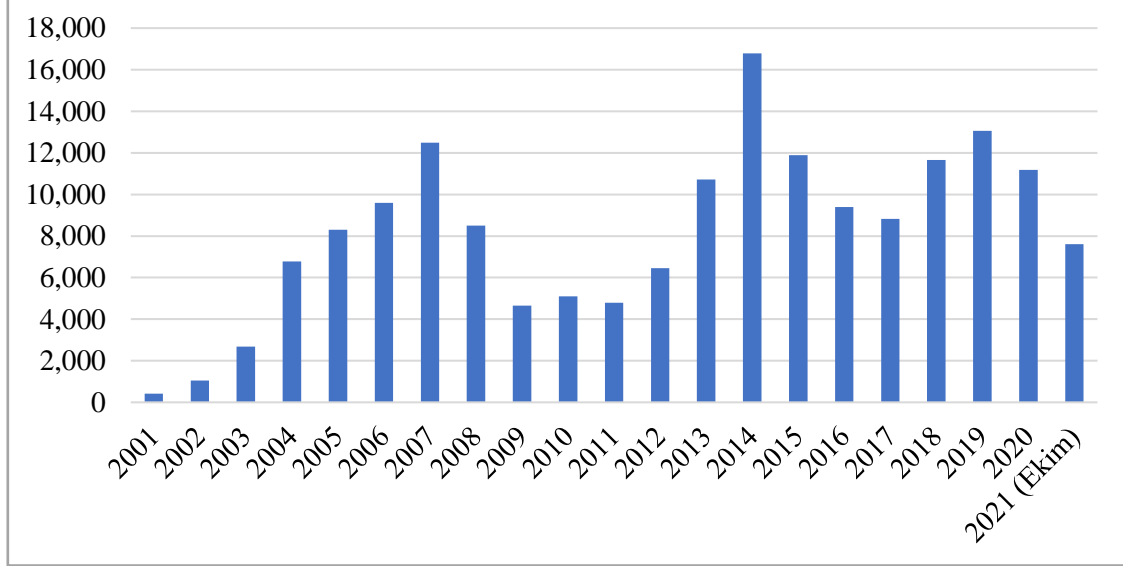
Tablo 14. Afganistan-Türkiye Arasındaki Dış Ticaret Verileri, 2001-2021 Ekim (Bin Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi	Ticaret Dengesi
2001	420	6.983	7.403	-6.563
2002	1.053	20.232	21.285	-19.176
2003	2.684	36.489	39.173	-33.805
2004	6.776	70.945	77.721	-64.169
2005	8.301	113.401	121.702	-105.100
2006	9.587	91.106	100.693	-81.519
2007	12.493	109.270	121.763	-96.777
2008	8.506	136.982	145.488	-128.476
2009	4.649	235.203	239.852	-230.554
2010	5.098	259.791	264.889	-254.693
2011	4.795	275.969	280.764	-271.174
2012	6.461	289.915	296.376	-283.454
2013	10.721	228.231	238.952	-217.510
2014	16.488	186.185	202.673	-169.697
2015	11.889	161.492	173.381	-149.603
2016	9.398	145.591	154.989	-136.193
2017	8.831	172.300	181.131	-163.469
2018	11.656	145.410	157.066	-133.754
2019	13.057	148.711	161.768	-135.654
2020	11.176	191.491	202.667	-180.315
2021-Ekim	7.603	174.224	181.827	-166.621

Kaynak: TÜİK, (2021).

Afganistan ile Türkiye arasındaki ticaretin performansı önceki yıllara göre daha güçlü, ancak iki ülke arasındaki iyi ve dostane ilişkiler göz önünde alındığında ticaretteki bu performans düzeyi çok zayıftır.

Şekil 10. Afganistan'ın Türkiye'ye İhracat Hacmi (2001-2021 Ekim)

Kaynak: TÜİK sayfası verilerinden oluşturulmuştur, (2021)

Afganistan ile Türkiye arasındaki dış ticaret verileri yıllara göre farklılık göstermektedir. İki ülke arasındaki dış ticaretin artışı ise 2001 yılından sonra artış trendine girmiştir. Şekil 10'da gösterildiği gibi, 2002 yılında Afganistan'da tekrardan yeni bir devletin kurulmasıyla Afganistan'ın Türkiye'ye ihracat hacmi hemen bir artış derecesi göstererek 1 milyon doların üzerine çıkmıştır. Bundan sonra Afganistan'ın Türkiye'ye ihracat hacmi 2007 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artmaya devam etmiştir. 2007 yılında yaklaşık 12,5 milyon doların civarında artış gösteren ihracat hacmi sonra tekrardan 2011 yılına kadar bir azalış göstermiştir. İhracat hacmindeki bu azalışın ve dalgalanmanın en büyük nedeni ise Afganistan'da yaşanan olaylardır. 2011 yılından sonra ihracat hacmi tekrardan yeni bir artış trendine girmiştir. İhracat hacmindeki bu artış 2012-2014 yıllarında sırasıyla yaklaşık 6,5 milyon dolar, 10,7 milyon dolar ve 16,8 milyon dolara kadar artmıştır. Bu 2014 yılındaki 16,8 milyon dolar ihracat rakamı ise son 20 yılda Afganistan'ın Türkiye'ye ihracatının en büyük rakamıdır. 2014 yılından sonra ihracat hacmi tekrardan azalmıştır. Yani ihracat 2015 yılında 11,9 milyon dolara, 2016 yılında 9,4 milyon dolara ve 2017 yılında 8,8 milyon dolara kadar düşmüştür. En son yıllarda Afganistan'ın Türkiye'ye ihracat hacmi rakamları 2018 yılında yaklaşık 11,7 milyon dolar ve 2019 yılında 13 milyon dolar üzerinde bir artış yaparken, 2020 yılında bu ihracat hacmi tekrardan 11,2 milyon dolar civarında gerilemiş ve 2021 yılının Ekim

ayına kadar Afganistan Türkiye'ye 7,6 milyon dolar üzerinde bir ihracat rakamı gerçekleştirmiştir.

Daha önce izah edildiği gibi Afganistan bir tarım ülkesi ve hem de yeraltı doğal kaynaklar bakımından daha zengin bir ülkedir. Bu sebeple Afganistan Türkiye'ye büyük çoğunluk olarak tarımsal ürünler, doğal kaynaklar ve ham maddeler ihraç etmektedir. Afganistan'ın Türkiye'ye başlıca ürün grupları itibariyle ihracatı aşağıdaki Tablo 15'te özetlenmektedir.

Tablo 15. Afganistan'ın Türkiye'ye İhracatında Başlıca Ürün Grupları (Bin Dolar)

Başlıca ürün grupları	2019	2020	Değişim (%)	Pay (%)
Yenilebilir meyveler, sert kabuklu meyveler ve kuruyemişler	6.952	3.814	-45,1	34,1
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler ve metal paralar	0	1.692	0	15,1
Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	1.956	1.540	-21,3	13,8
Hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak vb.)	1.538	1.378	-10,4	12,3
Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento	916	762	-16,8	6,8
Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	425	659	55	5,9
Kahve, çay, Paraguay ve baharatlar	98	602	514,3	5,4
Halılar ve diğer tekstil yer döşemeleri	433	258	-40,4	2,3
Sentetik devamsız liflerden dikiş ipliği	250	242	-3,2	2,2
Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat ürünler	52	54	3,8	0,5
Başlıca ürün gruplarının toplamı	12.620	11.001	-12,8	98,4
Diğer ürün grupları	437	175	-60	1,6
Toplam ihracat	13.057	11.176	-14,4	100

Kaynak: TÜİK sayfası verilerinden oluşturulmuştur, (2021).

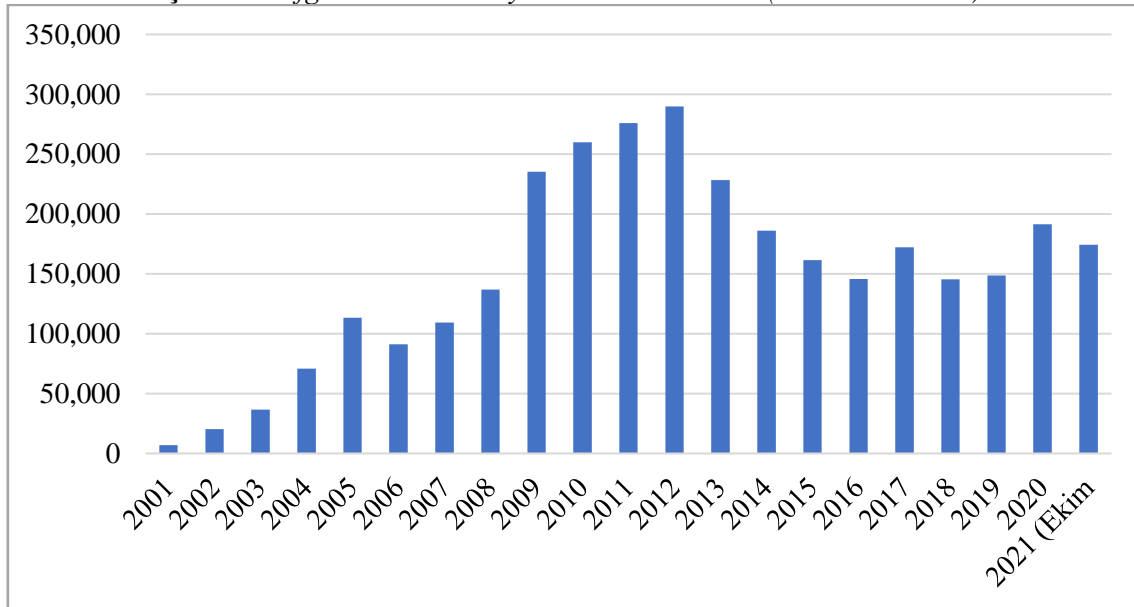
Yıllara göre değişmekle birlikte, Afganistan Türkiye'ye yukarıdaki tabloda özetlenen başlıca ürün grupları ihracat yapmakta ve 2020 yılında ihracatta birinci sırayı 3,8 milyon dolarla (%34,1) yenilebilir meyveler, sert kabuklu meyveler ve kuruyemiş ürün grupları, ikinci sırayı yaklaşık 1,7 milyon dolarla (%15,1) kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler ve metal para ürün grupları ve üçüncü sırayı ise 1,5 milyon dolarla (%13,8) ham postlar, deriler ve köseleler ürün grupları sahiplenmektedir. Bu ürün gruplar her sene Afganistan'ın Türkiye'ye ihracatının en büyük payını oluşturmaktadır. 2020 yılında bakıldığında Afganistan'ın Türkiye'ye yaptığı toplam ihracatının yaklaşık %98,4'dü tabloda zikredilen başlıca ürün gruplarının toplamından oluşmaktadır. Genel bir şekilde değerlendirildiğinde Afganistan'ın

Türkiye'ye yaptığı ihracat kaynaklı ürünleri çoğunlukla tarımsal ve hayvancılık ürünler olurken, aynı zamanda bir kısım sanayi sektörü ürünlerinde ihracatta olan pay yüksekliği dikkat çekmektedir.

3.2. AFGANİSTAN'IN TÜRKİYE'DEN İTHALATI

2001 yılından sonra Afganistan'ın Türkiye'ye ihracatı artış gösterdiği gibi Türkiye'den ithalatı da artış göstermiştir. 2001 yılında Afganistan'ın Türkiye'den yaptığı ithalat hacmi yaklaşık 7 milyon dolar civarındayken 2002 yılında ise 20 milyon doların üzerine çıkmıştır. İthalat hacmindeki bu artış ve azalış seyri aşağıdaki Şekil 11'de gösterilmektedir.

Şekil 11. Afganistan'ın Türkiye'den İthalat Hacmi (2001-2021 Ekim)

Kaynak: TÜİK sayfası verilerinden oluşturulmuştur, (2021).

Yukarıdaki şekilde gösterildiği gibi, Afganistan'ın Türkiye'den İthalat hacmi 2002 yılından itibaren artış gösterip 2012 yılına kadar yaklaşık 289,9 milyona ulaşmıştır. Bu rakam son 20 yılda Afganistan'ın Türkiye'den yaptığı ithalat hacminin en büyük rakamını temsil etmektedir. 2012 yılından sonra ithalat hacminde tekrardan bir gerileme izlenmekte olup sırasıyla 2013 yılında 228,2 milyon dolar, 2014 yılında 186,2 milyon dolar, 2015 yılında 161,5 milyon dolar ve 2016 yılında 145,6 milyon dolar civarında gerilemiştir. İthalattaki bu gerilemenin nedeni ise Afganistan'daki güvenlik ve siyasi durumunu gergin olmasıdır. İthalat hacmi 2013-2016 yılına kadar bir iniş gösterdikten sonra tekrardan 2017 yılında yeniden 172,3 milyona çıkmış ve ardından 2018 yılında tekrardan 145,4 milyon dolar inmiştir. Bu inişin ardından en son yıllar Afganistan'ın Türkiye'den yaptığı ithalat hacmi 2019 yılında 148,7 milyon dolar

ve 2020 yılında ise yaklaşık 191,5 milyon dolar bir artış trendi göstererek, 2021 yılının Ekim ayına kadar 174,2 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye 720,1 milyar dolar gayri safi yurtiçi hasılasıyla dünyanın ilk yirmi en büyük ekonomik ülkeleri olan G20 ülkeleri arasında yer almaktadır. Türkiye bir sanayi ülkesi olarak bilinmekte ama Türkiye'nin ekonomik yapısı için tarımında hala çok önemli olduğu bilinmektedir. Türkiye iklim koşulları ve coğrafi özelliği açısından tarımsal üretim için çok uygun olup ve gıda ihtiyacının büyük kısmını dış ülkelere bağımlı olmadan kendi kendine karşılayabilmektedir. Bu amaçla Türkiye gelişmekte olan ülkeler ve Afganistan ise az gelişmiş olan ülkeler kategorisinde yer almakla, Afganistan Türkiye'den en çok sermaye ve sanayi ürünleri ithalat etmektedir. Afganistan'ın Türkiye'den ağırlıklı olarak ithalat ettiği ürün grupları aşağıdaki Tablo 16'da özetlenmektedir.

Tablo 16. *Afganistan'ın Türkiye'den İthalatında Başlıca Ürün Grupları (Bin Dolar)*

Başlıca ürün grupları	2019	2020	Değişim (%)	Pay (%)
Elektrikli makine, teçhizatı ve bunların aksam ve parçaları	20.349	26.206	28,8	13,7
Makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	17.360	21.752	25,3	11,4
Eczacılıkla ilgili ürünler	12.840	15.664	22	8,2
Halılar ve diğer tekstil veya dokumaya elverişli maddelerden oluşan yer kaplamaları	10.577	11.692	10,5	6,1
Kauçuk ve kauçuktan mamul eşya	4.668	10.393	122,6	5,4
Süt ürünleri, yumurtalar, doğal bal ve diğer hayvansal kökenli yenilebilir ürünler	2.026	9.813	384,4	5,1
Plastikler ve bunlardan mamul eşya	4.781	8.324	74,1	4,3
Demir veya çelikten eşyalar	6.878	7.733	12,4	4
Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1	5.748	574700	3
Hayvansal veya bitkisel katı ve sıvı yağlar ve hazır yemeklik yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	5.851	4.658	-20,4	2,4
Etler ve yenilen sakatat	1.599	4.083	155,3	2,1
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalari, mayalar, soslar, diyet mamalar vb.)	2.647	3.793	43,3	2
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler ve metal paralar	2.277	3.573	56,9	1,9
Çeşitli mamul eşya (hijyenlik havlu, bebek bezi, kalem çakmak, fermuar, fırça vb.)	2.387	3.268	36,9	1,7

Tablo 16. (Devam) Afganistan'ın Türkiye'den İthalatında Başlıca Ürün Grupları (Bin Dolar)

Silah ve mühimmat ve bunların parça ve aksesuarları	3.793	2.926	-22,8	1,5
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	3.530	2.899	-17,9	1,5
Uçucu yağlar ve reçineler, parfümleri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	3.226	2.722	-15,6	1,4
Optik, fotoğrafik, Sinematografik, ölçme, kontrol, tıbbi veya cerrahi alet ve cihazlar	2.824	2.655	-6	1,4
Motorlu kara taşıtları ve bunların parça ve aksesuarları	2.627	2.578	-1,9	1,3
Kağıt, karton ve benzeri eşyalar	1.048	2.412	130,2	1,3
Organik kimyasal ürünler	520	2.369	355,6	1,2
Kakao ve kakao müstahzarları	2.212	2.139	-3,3	1,1
Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları pastacılık ürünleri	2.489	2.022	-18,8	1
Başlıca ürün gruplarının toplamı	116.513	159.422	36,8	83,3
Diğer ürün grupları	32.198	32.069	-0,4	16,7
Toplam ithalat	148.711	191.491	28,8	100

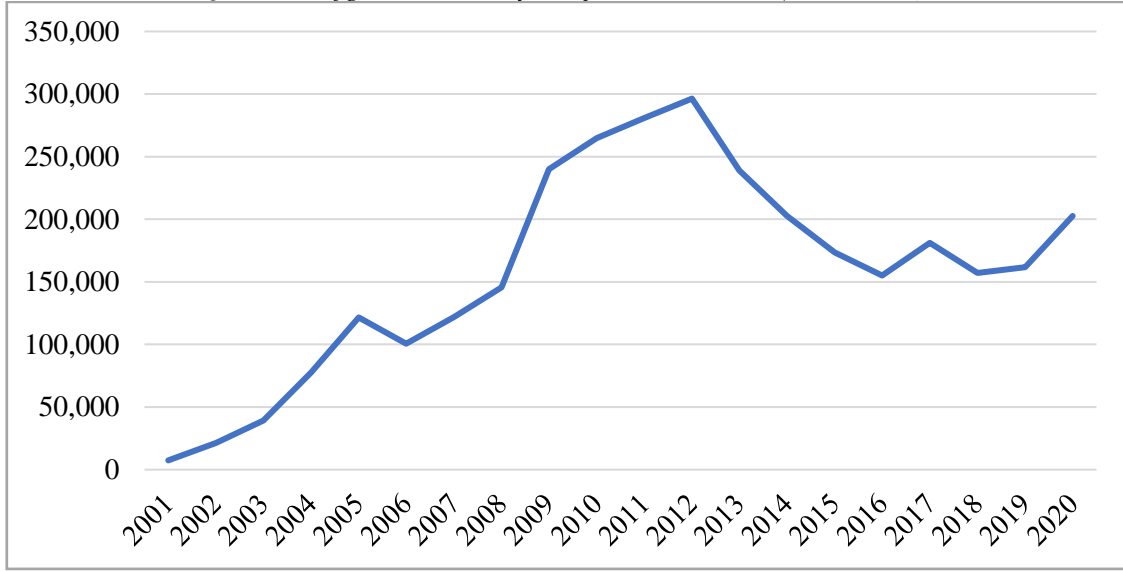
Kaynak: TÜİK sayfası verilerinden oluşturulmuştur, (2021).

Yukarıdaki tabloda özetlendiği gibi, Afganistan'ın Türkiye'den başlıca ithalat ettiği ürünlerinde, başta elektrikli makine, teçhizatı ve bunların aksam ve parçaları 26,2 milyon dolar (%13,7) civarında, sonra makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler ve bunların aksam ve parçaları 21,8 milyon dolar (%11,4) civarında ve bu sırayla eczacılıkla ilgili ürünler ve ilaçlar ise 16,6 milyon dolar (%8,2) civarında olmak üzere ağırlıklı olarak sanayi ürünleri yer almaktadır. 2020 yılında Afganistan'ın Türkiye'den toplam ithalat rakamı yaklaşık 191,5 milyon dolar civarındayken, bu ithalat rakamınının 159,4 milyon doları %83,3 payla tabloda izah edilen başlıca ürün gruplarından oluşmakta ve 32,1 milyon doları %16,7 payla tabloda izah edilmeyen diğer ürün gruplarından oluşmaktadır.

3.3. DIŞ TİCARET HACMİ

2001 yılından bu yana Afganistan siyasetinin göreceli olarak daha istikrarlı bir hale gelmesi Afganistan ile Türkiye arasındaki ikili ticaret hacmi belli bir döneme kadar olumlu yönde etkilemiştir.

Şekil 12. Afganistan-Türkiye Dış Ticaret Hacmi (2001-2020)

Kaynak: TÜİK sayfası verilerinden oluşturulmuştur, (2021)

Şekil 12’de gösterildiği gibi, 2001 yılında 7,4 milyon dolar üzerinde olan ikili ticaret hacmimiz, 2011 yılına kadar yükseliş trendine girerek neredeyse 38 kat artarak 280,8 milyon dolar civarı bir seviyeye ulaşmıştır. İkili ticaret hacmimiz 2012 yılında 296,4 milyon dolara yaklaşarak zirve yaptıktan sonra tekrar 2013-2016 yılları arasında 238,9 milyon dolar, 202,7 milyon dolar, 173,4 milyon dolar ve 155 milyon dolara kadar gerilemiştir. Ticaret hacmimiz 2017 yılında tekrardan 181,1 milyon dolar üzerinde yükselirken ardından 2018 yılında yine 157 milyon dolar civarı inivermiştir. Bu inişten sonra ikili dış ticaret hacmimiz tekrardan yükseliş trendine girerek 2019 yılında yaklaşık 161,8 milyon dolar ve 2020 yılında ise yaklaşık 202,7 milyon dolar civarında bir yükseliş gerçekleştirmiştir. Genel olarak bakıldığında, Aramızdaki ikili ticareti etkileyen en büyük etmen güvenlidir. Temelde bu konu, Afganistan’ın tüm ülkelerle olan ilişkilerini gölgelemektedir (DEİK Avrasya Bölge Direktörlüğü, 2021).

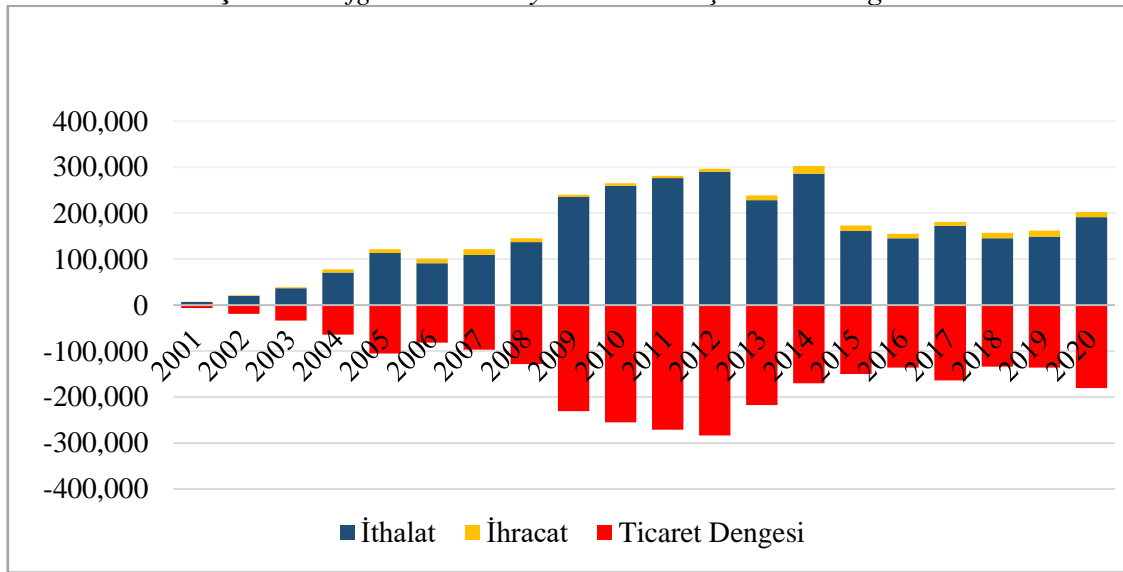
Afganistan ile Türkiye arasındaki dış ticarete ulaşım öncelikli konular arasında yer almaktadır. Covid-19 salgınıyla birlikte Afganistan’a komşu ülkelerin sınır geçişlerini kapatması veya sınırlandırılması ikili ticaretimizin daralmasına sebep olmuştur. Covid-19 salgınının ikili ticaretimize etkisi göz önüne alındığında; 2020 yılının ilk on ayında Türkiye’nin Afganistan’a ihracatı (TÜİK verilerine göre) %16,2 artış gerçekleştirdiği, Afganistan’ın ithalatının bir önceki yıla göre (Asya Kalkınma Bankasına göre) %24 azaldığı ve Türkiye’nin Afganistan’ın ithalatından aldığı payı ise bu dönemde artmış olduğu görülmektedir. Ürünle ilgili sınır geçişlerindeki kısıtlamalarda ise (Türkmenistan geçişleri dışında) salgın öncesi dönemdeki duruma geri dönmüş bulunmaktadır. Ayrıca dış ticaretin, salgının yayılımı üzerindeki etkisinin ise çok sınırlı olduğunun anlaşılması

nedeniyle, salgının ikinci ve üçüncü dalgalar şeklinde yayılımı hızını artırması durumunda bile ülkelerin salgının ilk dönemindeki gibi ürün geçişlerine ilişkin aldıkları zorlu kararlara ve tedbirlere dönemeyeceği beklenmektedir. Ürün transferine ilişkin kısıtlamaların ise Covid-19 salgını döneminde aramızdaki ikili ticareti etkileyen en temel faktör olarak öne çıktığı dikkate alındığında, talep tarafından çok ciddi bir daralma olmadıkça ikili ticaret hacmimizde Mart-Mayıs döneminde görülen daralmanın tekrarlanmasının düşük olasılık olduğu değerlendirilmektedir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği , 2020: 6).

3.4. DIŞ TİCARET DENGESİ

Afganistan, kalıcı bir dış ticaret açığı dönemi yaşamaktadır. Çünkü ülke yatırım malları bir tarafa tüketim mallarının dahi çok az bir kısmını üretebilmektedir. Afganistan genel olarak birkaç ülke hariç diğer tüm ülkeler ile ticari açığı vardır. Afganistan ile Türkiye arasındaki dış ticaret dengesine bakıldığında Türkiye lehine işlemektedir.

Şekil 13. Afganistan-Türkiye Arasında Dış Ticaret Dengesi

Kaynak: TÜİK sayfası verilerinden oluşturulmuştur, (2021).

Yukarıdaki Şekil 13'te gösterildiği gibi, Afganistan Türkiye'ye sürekli dış ticaret açığı vermiştir. Ülkemizin Türkiye ile olan dış ticaret açığı 2001 yılından sonra daha artmaya başlamıştır. TÜİK verilerine göre, 2001 yılından önce Afganistan'ın Türkiye'ye sadece 1999 yılında 31 bin dolarlık dış ticaret fazlası vardır. Afganistan'ın Türkiye'ye Dış ticaret açığı 2008 yılından itibaren hızla artmaya başlamıştır. Yani 2008 yılında 128,4 milyon dolar, 2009 yılında 230,5 milyon dolar, 2010 yılında 254,6 milyon dolar 2011 yılında 271,1 milyon dolar ve 2012 yılında 283,4 milyon dolar üzerinde ticaret açığı verirken, 2013 yılında Afganistan'ın Türkiye'ye ihracatı 2012 yılına göre %65,9 artmış

ve dış ticaret açığı 283,4 milyon dolardan 217,5 milyon dolara inmiştir. 2014-2019 yılları arasında Afganistan'ın Türkiye'ye dış ticaret açığı 133 milyon dolar ile 170 milyon dolar değerleri arasında değişirken, en son 2020 yılında ise 180,3 milyon dolar üzerine dış ticaret açığı vererek kapatmıştır.

İki ülke arasındaki dış ticaret Afganistan'ın geri dönüşümünden etkilenerek azda olsa dalgalı bir şekilde artmaya başlamıştır. Tabii ki bu ikili ticaret gelişiminin en önemli sebepleri Afganistan'da yaşanan yapısal dönüşümün ardından ülkede biraz huzur, siyasi istikrar ve güvenliğin sağlanması ile birlikte ve Afgan halkının çoğu zaman Türk ürününü tercih ve talep etmesiyle gerçekleşmiştir. Bu geri dönüşümden sonrada ülkede az çok iç savaş, güvensizlik ve yolsuzluk gibi sorunlar vardı, ama bu sorunlar en son senelerde ülkede daha da artarak iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesini negatif etkilemeye başlamıştır. Bununla birlikte iki ülkenin birbirlerine kara ve deniz sınırlarının olmaması nedeniyle, iki ülke hükümeti 2018 yılında aralarında bir hava ticaret koridoru açarak tekrardan ikili ticaretin büyümesini ve gelişmesini sağlamaya çalışmıştır. Aslında iki kardeş ülke arasındaki ekonomik ilişkiler sadece ticaret yoluyla değil, aynı zamanda yatırım ve altyapı yoluyla da belirtilmektedir. Türkiye Afgan tüccarlara yeni ticaret ve yatırım fırsatları sunmaktadır. Bu amaçla Türkiye Afganistan'ın ekonomik faaliyetlerinde büyük bir paya sahip olmalı ve Afganistan'da Türkiye'nin ekonomik faaliyetlerinde daha da büyük ve daha da belirgin bir paya sahip olmalıdır.

4. İKİ ÜLKE ARASINDA TİCARETİN GELİŞMESİNİ ENGELLEYEN ÖNEMLİ SORUNLAR

Afganistan gibi gerekli altyapısı olmayan ve hem de Taliban rejiminden ve iç savaştan kaynaklanan güvensizliğin çok yüksek olduğu bir ülke ile kesintiye uğramadan iktisadi ve ticari bir ilişki kurmak oldukça zordur.

4.1. GÜVENLİK TEHDİDİ

Afganistan dünya genelinde güvenlik tehdidi en yüksek olan ülkelerden biridir. Afganistan'ın her yerinde güvenlik sorunları olmakla beraber özellikle güneybatı, güney, güneydoğu ve doğu bölgelerinde güvenlik sorunları çok fazla olduğu için bu bölgelerde iş veya ticaret yapmak çok tehlikelidir. Geçmiş yıllarda Herat-Kandahar-Kabul karayollarının büyük çoğunluğu Türk firmaları tarafından yapılsa da son zamanlarda bu yollardan seyahat etmek bile çok riskli hale gelmiştir. Afganistan'da Güvensizlik nedeniyle yerli ve yabancı iş adamlarının sık sık kaçırılması ve fabrikalara saldırılar

meydana gelmesi görülmektedir. Bu durum, Afganistan'a yönelik yatırımları durduran en önemli sorunlardan biri olarak görülmektedir (Bekzad, 2019: 96). Ayrıca, Afganistan'a gönderilen gereç ve malzemelerin nakliyesinde bazen güvenlik sorunları yüzünden sorunlarla karşılaşılabilir, gönderilen ürünleri taşıyan nakliye araçlarına el konulabilmektedir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017: 37). Böylece Türkiye ile Afganistan arasındaki ikili ticaret hacme etki gösteren en büyük etmen güvenlidir.

4.2. ALTYAPI VE İLETİŞİM SORUNLARI

Afganistan'da yıllarca süren savaşlar ve kargaşalar nedeniyle tüm altyapı hasar görmüştür. 2001 yılından sonraki yıllarda Afganistan ile Türkiye arasında pek çok başarılı inşaat projeleri gerçekleşmesine rağmen hala altyapı sorunları görülmektedir. Afganistan'da ister büyük şehirler ister küçük şehirler olsun, plansız bir şekilde gelişmekte ve bu plansız ve düzensiz gelişme, kanalizasyon, atık suların yönetimi, su tedariki ve hava kirliliği gibi birçok sorunları yaratmaktadır. Hatta ülkenin en gelişmiş şehri ve başkenti olan Kabil'de dahi belediye hizmetlerinin sunulması hususunda ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Bununla beraber ülkede caddeler ve sokaklar düzenlenememiş ve adres sistemi de geliştirilememiştir. Ayrıca, Afganistan'da sabit telefon hatları az kullanılmaktadır. Bu hatları özel sektör firmaları kullanmamakta ve bunun yerine alması çok kolay ve ucuz olan özel telefon hatları kullanılmakta, buda kolay ve ucuz olduğundan sık sık değişebilmekte ve bu sebeple iletişim kurmakta zorlanılmaktadır. İki ülke arasındaki mesafe uzaklığı ulaşım maliyetlerini daha artırmakta ve ikili ticaret hacmi olumsuz etkilemektedir. Bu maliyetler arasında yakıt tüketimi, tarifeler, ulaştırma ekipmanların kira oranları, kamu altyapı geçiş ücretleri ve zaman maliyetleri yer alabilir (Celbis vd., 2014: 28). Yukarıda bahsedilen altyapı ve iletişim alanlardaki eksiklikler Afganistan ve Türkiye arasında ticari veya yatırım ilişkileri üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır.

4.3. YOLSUZLUK VE RÜŞVET SORUNU

Yolsuzluk, Afganistan'ın ekonomik kalkınmasını ve dış ticaretinin gelişmesini engelleyen faktörlerden biridir. Yolsuzluğun varlığı işlem maliyetlerini daha da artırarak ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Bununla birlikte tahmin edilebilirliği azaltır ve belirsizliği de artırmaktadır. Söz konusu sorun, yabancı sermayeye gerek duyan ekonomilerde yatırımcıların caydırarak sorunlar yaratmaktadır (Arslan, 2015: 215). Bu

sorun Afganistan için geçerlidir. Afganistan, “Uluslararası Şeffaflık kurumu” (Transparency International) tarafından düzenlenen yıllık “Yolsuzluk Algılama Endeksinde” (Corruption Perceptions Index) genel olarak en kötü ülkeler arasında yer almaktadır. Afganistan bu endekste 2019 yılında 180 ülke arasında 16 puanla 173’cü sırada yer alırken, 2020 yılında ise 19 puanla 165’ci sırada yer almıştır. Afganistan bu sıralamada iyi bir konumda olmamakla birlikte, bir önceki yıla göre 8 basamak öne gelmiştir (Transparency International, 2020: 3).

Afganistan’da kanunların uygulanması ve bürokratik kanalların standart prosedürler dahilinde kullanılması çerçevesinde keyfi uygulamalar ve otorite boşluğu ile karşı kaşıya kalılabilmektedir. Türk firmaları faaliyetleri sebebiyle muhatap olmak için zorunda oldukları bazı resmî kurumlarda bürokratik sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bunun dışında, rüşvet hemen hemen her alanda yaygındır. Afgan hükümeti ile yapılan taahhüt işleri veya bakanlık ihaleleri ödemelerinde elde edilmiş paranın yüklenici firmaya ödenmesi halinde dahi komisyon adı altına rüşvet talep edilmektedir. Ayrıca uluslararası fonlar dışında Afgan kaynakları ile ihale edilen işlerin ödenmesinde sürekli bir gecikme yaşanmaktadır. Bu kapsamda kamu ihalelerinde de iş süreçleri öngörülebilir şekilde yürümeyen ve ülkede sürekli olarak ortaya çıkan bürokratik sorunlar ve zorluklar firmaların Afganistan’da iş yapma motivasyonlarını azaltmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020b: 9).

4.4. LOJİSTİK VE TAŞIMACILIK SORUNU

Afganistan’ın kara, hava ve demiryolu hatlarının yetersizliği ve savaş zamanlarından kalan tahribatların hala devam etmesi ülkenin dış piyasalara açılışını engellemektedir. Bu bakımdan bir ülkede lojistiğin gelişmemesi o ülkede ekonomiyi ve ticareti olumsuz etkilemektedir. Türkiye ve Afganistan aralarındaki ticareti hava, kara ve aktarmalı bir şekilde deniz yoluyla da gerçekleştirmesi mümkündür. Fakat havayolu taşımacılığı güvenli olmasına rağmen daha pahalı olması nedeniyle her iki ülke firmaları tarafından çok fazla tercih edilmemektedir. Bu kapsamda deniz yoluyla iki ülke arasındaki ticari ilişkiler ise Afganistan’da deniz olmadığı için Türkiye’den Afganistan’a deniz yoluyla mallar, Pakistan (Karachi Limanı) veya İran (Bander Abbas Limanı) yoluyla getirilebilmektedir. Bu limanlara gelen ürünler tekrardan karayoluyla uzun bir süre sonra Afganistan’a giriş yaparak başkent Kabil’e getirilmektedir. Bu güzergahlarla nakliye süresi çok uzun sürmektedir. Ayrıca, Pakistan ile Afganistan arasında olan sorunlar nedeniyle Pakistan ara sıra Afganistan’a gidecek malların sınır kapısından

geçişine izin vermemekte ve böylelikle malların zamanında gönderilmesi gecikebilmektedir. Öte yandan Türkiye'den Afganistan'a kara yoluyla mallar ise Türkmenistan veya İran üzerinden ulaştırılabilir. Ama bu güzergahlarla ulaştırılan mallar ilk olarak Türk araçlarıyla Afganistan sınır kapısına kadar taşınmakta ve Afganistan'da tehlike ve güvensizliğin olması nedeniyle sınır kapısında mallar Türk araçlardan Afgan araçlarına aktarılarak Kabil'e ulaştırılmaktadır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017: 39-40).

İran, Türkiye ile yaklaşık 499 kilometrelik ve Afganistan ile yaklaşık 936 kilometrelik ortak bir sınır paylaşmaktadır. Dolayısıyla İran, Türkiye ile Afganistan arasındaki ikili ticarete önemli bir koridor olarak yer almaktadır. Ancak iki ülke arasında mallar nakledilirken İran hükümetinin uyguladığı bazı engellerle karşı karşıya kalmaktadır. İran hükümetinin yaptığı engeller Türk-Afgan ticari ilişkilerini sekteye uğratmaktadır. Daha fazlası, Türk ürünlerinin Orta Asya pazarlarına ve Afgan ürünlerinin ise batılı pazarlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Habibi, 2015: 191). Sonuçta İran, Afganistan ile Türkiye arasında önemli bir kara koridoru olarak kendi sınırında engelleri uygulamakta ve Türkiye-Afganistan arasındaki ticaret hacmi olumsuz etkilemektedir.

4.5. BANKACILIK SORUNU

Afganistan'da bankacılık, Taliban yönetimi döneminden sonra gelişmeye başlamakla beraber sınırlı sayıda faaliyet göstermekte, kırsal kesimlerde yaygın bulunmamakta, hane halkı arasında bankacılık sistemine güven sınırlı bulunmakta ve tasarruflar genellikle bankacılık sistemi aracılığı ile değerlendirilmemektedir. Böylece ülkede bankacılık sistemi pek gelişmemiş olması nedeniyle, ülke dışından mal almak isteyen Afgan tüccarlar zaman zaman bizzat kendileri mal alımı için ülke dışına çıkmakta ve ödemeyi peşin yapmaktadırlar. Öte yandan, Afganistan'daki bankaların zayıf olması nedeniyle, kredi sistemi ülkede yaygın olarak kullanılamamaktadır. Bu durum finansman bakımından zorluklar yaratmaktadır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017: 39). Literatürde, bankacılık hem ticaret ve hem yatırım faaliyetlerinde önemli rolü oynamaktadır (Pavlovic ve Charap, 2009: 4-5). Bankacılık ülkenin başkenti kabilde daha yaygın olup, ülkenin birtakım illerinde bankaların şubeleri dahi açılmamıştır. Bu kapsamda, bankaların şubeleri yurtdışında hiç bulunmamakta ve para aktarım işlemleri (Western Union) Kabil dışında çok yaygın değildir (Habibi, 2015: 192).

Diğer taraftan, Afganistan Merkez Bankasının düzenlemeleri ve ABD'nin İran'a yönelik uygulamış olduğu ambargo nedeniyle Afgan Bankaları'nın İran üzerinden Afganistan'a giriş yapan ürünlerin ihraç bedellerinin transferini gerçekleştirmeyi zaman zaman reddettikleri görülmektedir. Ürünlerin menşei Türkiye olsa bile, ürünlerin İran üzerinden gelmesi bu ürünlere ilişkin ödemelerin bankacılık kanalıyla yapılmasına engel olmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye ile olan ihracatta İran üzerinden gelen ürünlere ilişkin ödemeler genellikle sarraflar aracılığıyla yapılmakta bu da %2,5 civarında ek maliyet ile güven, istikrar ve sürdürülebilirlik sorunu yaratmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020b: 9). Türk tüccarlar da Afganistan'dan mal satın aldıklarında, Afganistan'da bankacılık sistem problemi olduğu için ticaret sorunu yaşamakta ve bu da ikili ticari ilişkileri zedelemektedir.

5. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİN KABİL HAVALİMANININ GÜVENLİĞİ VE YENİDEN İŞLETİLMESİNDEKİ ROLÜ VE AFGANİSTAN EKONOMİSİNE KATKISI

Bonn Konferansı'nda (2001) Afganistan'ın güvenliğinin iyileşmesi için, BM Güvenlik Konseyi yetki vermesiyle ISAF kurulmasına karar verilmiştir. ISAF gücü her 6 ayda uzatılması ve komuta değişikliği yapılması gereği Kabil'de göreve başlamıştır. ISAF 2002 Ocak ayında ilk olarak İngiltere'nin komutası altında 21 ülkeden toplanan yaklaşık 5000 askerle Afganistan'da işe başlamıştır. İngiltere'den sonra aynı yıl Türkiye yani 2002 Haziran ayından itibaren 8 ay süreyle ISAF komutanlığını Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) üstlenmiştir. Türkiye'den sonra ISAF komutanlığını sırasıyla Almanya ve Hollanda devralmıştır. Hollanda'dan sonra bir grup ülke ISAF'ı NATO üstlensin diye teklifte bulunmuş ve NATO, 2003 Ağustos ayından itibaren ISAF'ı süresiz olarak devralmıştır (BBC NEWS, 2009).

TSK, Afganistan'daki ISAF komutanlığını ikinci kez 2005 yılı Şubat-Ağustos ayları arasında tekrardan üstlenerek ve 30 ülkeden oluşan, 1.450'si Türk, toplam 8000 personelle komuta etmiştir. Aynı dönemde NATO komuta ve kontrolü altındaki Kabil uluslararası havaalanı da Türkiye tarafından işletilmiştir (T.C. Millî Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı, 2021). Coğrafi olarak dünyanın dağlık bölgesinde yer alan, karayollarında güvenlik sıkıntısı olan ve denize ulaşımı olmayan Afganistan için Kabil uluslararası havalimanı dış ticarete ve dünyayla bağının kurulabilmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Kabil uluslararası havaalanının yeniden işletilmesinde, su tesisatından

elektrik ve kanalizasyon sistemlerine kadar tüm sistemler Türk personelleri tarafından yapılmıştır (Rasuli, 2008: 123).

Türkiye, Kabil Uluslararası Havalimanı'nın işletmesi sırasında ağırlıklı olarak aşağıdaki faaliyetleri gerçekleştirmiştir (Jurat, 2018: 65).

- Sivil ve askeri terminalde hizmet vererek hava köprüsü temin edilmiştir,
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan bir ekip yurtdışında hizmete başlamıştır,
- Çok uluslu tatbikatlar periyodik olarak yapılmıştır,
- Afgan polislerine X-Ray eğitimi verilmiştir,
- Uluslararası bir spor merkezi kurulmuştur.

TSK'nin Afganistan'a yönelik bir diğer katkısı da ABD ve NATO güçlerinin bölgeden çekilmesi ve Afganistan'da Taliban rejiminin hızlı ilerlemesi karşısında Kabil uluslararası havalimanını korumaktır. Bu konuyla ilgili Türk ve ABD'li yetkililer arasında görüşmeler yapılmıştır. Ancak Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Türkiye Savunma Bakanı Hulusi Akar tarafından, TSK'nin bu görevi üstlenmesi için şartlarının “siyasi, mali ve lojistik destek” şeklinde olduğu açıklanmıştır (Şimşek, 2021). Böylece yakın zamanda Türkiye, ABD'nin Afganistan'dan çekilişinden sonra ve Afganistan hükümetinin çökmesinden önce Kabil uluslararası havalimanının tam güvenliğini ve yönetimini üstlenmek istemiştir. Maalesef, TSK bu havalimanının üstlenene kadar Taliban rejimi ABD'nin çekilişini fırsat bilerek kısa bir sürede ve 15.08.2021 tarihinde Afganistan başkenti Kabil ve ardından Kabil havaalanını ele geçirmiştir. Bu sürede Afganistan'da durumlar farklılaşınca TSK'da Afganistan'dan çekilmiş ve Taliban rejimi 20 yıldan sonra yeniden Afganistan kontrolünü ele geçirmiştir.

6. AFGANİSTAN-TÜRKİYE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ

Afganistan'ın yeniden imar süreci itibarıyla hem ithalat ve hem de ihracatında Türkiye'nin konumu önem kazanmıştır. Söz konusu önemin önümüzdeki yıllarda da devam edeceği beklenmektedir. Bu arada Afganistan ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin gelişmesinde kesintisiz, ucuz ve güvenilir ulaşımın ehemmiyeti yadsınamazdır.

Daha önce de açıklandığı gibi, Afganistan coğrafi konum olarak denize ulaşımının olmaması ve ihracat-ithalatında denizyolu nakliyeciliğinin imkansızlığı nedeniyle karayolları ve diğer ulaşım yolları daha da önem kazanmıştır. Başta kadim İpek Yolu'nu

canlandırmak amacıyla “Yeni İpek Yolu” projesi diğer bir ifade ile “Tek Kuşak Tek Yol” projesi ticari koridor olarak dünya ülkeleri arasında faaliyete geçmektedir. Söz konusu projenin Tarihi İpek Yolu projesinden farkı ise daha büyük coğrafyayı kapsamak ve Asya, Avrupa ve Afrika kıtasını geniş ulaşım hatlarıyla birbirlerine bağlamaktır. Bu proje 2013 yılında ilk defa Çin devlet başkanı Xi Jinping tarafından Kazakistan’da ortaya konulmuştur (Sabancı, 2018: 85). Aslında Çin devleti Avrupa ile kendi sınırları arasında uzanan tarihi İpek Yolu ticaret güzergahlarını tekrardan geniş bir şekilde ihya ederek ve “21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu” nu da harekete geçirerek Ortadoğu, Orta Asya ve Avrupa ile birlikte bağlantı kurmayı hedeflemektedir (Tekir ve Demir, 2018: 195). Afganistan aynı zamanda Yeni İpek Yolu üzerinden Güney Asya’ya, Kafkaslar üzerinden de Orta Asya, Rusya Federasyonu ve en önemlisi Avrupa’ya kısa bir transit rotayı verebilmektedir. Nitekim Afganistan’ı Yeni Kuşak Yol projesi ile Türkiye üzerinden Avrupa’ya bağlayacak yeni demiryolu hattı doğu ülkelerinden batı ülkelere doğru dış ticareti canlandıracak ve özellikle Afganistan-Türkiye arasındaki ikili ticaretin önündeki ulaşım engellerini ve güvensizliğini de kaldıracaktır. Bu durum ticaretteki maliyet girdilerini de azaltmaktadır. Böylece Afganistan ile Türkiye arasındaki ulaşımın ucuzlaşması ve kolaylaşmasıyla iki kardeş ülke arasındaki dış ticaret hacminin önemli derecede artışı beklenmektedir (Majeedi, 2021: 109).

Bu duruma ek olarak bir diğer önemli proje ise Lapis Lazuli² projesidir. Söz konusu proje Kasım 2017 yılında imzalanmış olup, bölge ülkeleri arasında ticari ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan Afganistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki uluslararası ulaşım koridorudur.

Denizle sınırı olmayan ve karayla kuşatılan Afganistan, İran üzerinden Türkiye ile yapılan dış ticaretinde sıkça sorunlarla karşılaşmaktadır. Artık Lapis Lazuli rotası, Afganistan’ı Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Türkiye üzerinden Avrupa’ya bağlayarak dış ticaretindeki transit sorunlarını kaldırmış olacaktır. Rotanın ayrıca Afganistan’ın Türkiye ile olan dış ticaret kapasitesinin artmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Finansman kaynağı Asya Kalkınma Bankası olan Lapis Lazuli projesi için 2 milyar dolar bütçe belirlendi. Projenin öncelikli amacı, Afgan hükümetinin “Ulusal Öncelikli Altyapı ve Bağlantı ile Enerji ve Özel Sektör Geliştirme” programlarının

² Lapis Lazuli adı, “Afganistan’ın Lacivert taşı (Lapis Lazuli) ve diğer yarı değerli taşlarının 2 bin yılı aşkın bir süre önce kadim ipek yolu boyunca Kafkasya, Rusya, Balkanlar, Avrupa ve Kuzey Afrika’ya ihraç edildiği tarihi rotadan türetilmiştir”

güçlendirilmesidir. Aynı zamanda Orta Asya ile Avrupa arasında bir “Ulaşım Koridoru” niteliği taşıyan Lapis Lazulinin, güzergahta bulunan ülkelerin ticaret hacimlerine katkıda bulunacağı da bir gerçektir. Lapis Lazuli rotasının ihtiva ettiği karayolu ve demiryolu ağları kullanılmaya başlandığında başta ülkeler arası ekonomik iş birlikleri gelişecek, ardından karşılıklı siyasi güven artacak ve işbu proje Yeni İpekyolu dostluğunu netice verecektir. Rotanın kullanılmaya başlamasıyla birlikte ticari ve dostluk ilişkileri artacak olan ülkeler başta Türkiye ve Afganistan güzergahında bulunan ülkeler olacaktır. Türkiye’nin Orta Koridor Gerişimi ile Lapis Lazuli rotası uç uca eklenerek Avrupa ile Asya kıtasını birbirine bağlayan Kara İpek Yolu ticaret koridoru doğacaktır. Bu bağlamda Hazar Denizinin oynadığı rol daha stratejiktir. Hazar Denizi cihetiyle “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu” ile bütünleşen Lapis Lazuli rotası sayesinde Afganistan, Türkiye üzerinden Avrupa’ya, Mersin Limanı üzerinden ise Afrika’ya bağlanma imkanına sahip olacaktır (Avim, 2018). Sonuçta Lapis Lazuli projesinde yer alan bütün ülkeler hem Türkiye hem de Afganistan ile iyi ilişkilere sahiptir. Bu projenin gerçekleşmesi Afgan mallarının Türkiye pazarına ve batı pazarlarına, Türk mallarının ise Afganistan pazarına ve Orta Asya pazarlarına erişimini oldukça kolay ve ucuzlaştıracaktır.

SONUÇ

Afganistan İslam Cumhuriyeti jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı uzun yıllar boyunca ve özellikle 20. yüzyıldan bu yana farklı güçlerin saldırılarına, iç savaş ve çatışmalara sahne olup, istikrarsızlık nedeniyle tüm ekonomik politika temellerini kaybetmiş ve ihracat yapmayan bir ülke haline gelmiştir. Nitekim, Afgan piyasasına göz gezdirildiğinde yabancı lüks malları ile dolu olduğu görülmektedir. Afganistan uzun yıllar boyunca istikrarı sağlayamayan bir ülke olarak, 2001 yılında Taliban rejiminin devrilmesiyle birlikte yeniden yapılanma sürecine girerek başta Türkiye dahil olmak üzere birçok ülkenin yardım ve desteğini görmüştür.

Afganistan'da, Taliban rejiminin sona ermesiyle birlikte yeni bir hükümet ve dönemin başlamasıyla ticaret kapıları tekrar uluslararası piyasalara açılmıştır. Bu kapsamda Afganistan'ın ekonomik görünümü 2001 yılından sonra, uluslararası toplumun yardım akışı ve aynı zamanda dört yıllık bir kuraklığın ardından tekrardan artan yağışlarla birlikte tarımsal üretimde çarpıcı bir artış yaşanmasıyla önemli ölçüde iyileşmiştir. Fakat, halen karmaşık ve zorlu bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olan Afganistan, sahip olduğu çeşitli dinamikleri ile yeniden yapılandırma sürecini kendi başına yürütemeyecek bir durumdadır.

Afganistan ekonomisi temel olarak tarım ve hayvancılığa bağlıdır. Ülke nüfusunun %80'den fazlasının geçim kaynağını tarım ve hayvancılıktan sağladığı tahmin edilmektedir. Ancak, Afganistan ekonomisinin temelini her ne kadar tarım ve hayvancılık oluştursa da, tarıma elverişli araziler oldukça azdır ve bu arazilerde yapılan tarımsal faaliyetler ilkel koşullar altında yapılmakta olup, iklim koşullarından da çok etkilenmektedir. Ayrıca Afganistan'da pek çok tarımsal ürün üretilmesine rağmen, bunları işleyecek yeterli tesis bulunmaması nedeniyle bu ürünler verimli bir şekilde kullanılamamakta ve aynı zamanda koruma tesisleri bulunmadığı için ihraç ettiği ürünleri sezon dışında tekrar ithal etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Afganistan devleti ciddi gelir kaynağına sahip olmayıp, kalkınması önemli bir oranda dış yardımlara bağlıdır.

2001 yılından sonra Afganistan'ın yeni hükümeti, çökmüş bir ekonomiyi canlandırmak için ülkenin dış ticaretini artırmaya odaklanmış dış ticaret değerleri de ülkedeki iç çatışmalardan etkilenerek dalgalı bir şekilde artmaya gayret göstermiştir. Fakat, dış ticaret hacmindeki artışların büyük kısmı ihracattan değil ithalattan

oluşmaktadır. 2008 yılında yaklaşık 3,5 milyar dolar olan dış ticaret hacminin, 540 milyon doları ihracattan ve yaklaşık 3,1 milyar doları ise ithalattan oluşmuştur. Bunun gibi 2019 yılında yaklaşık 7,6 milyar dolar olan dış ticaret hacminin, 863 milyon doları ihracattan ve yaklaşık 6,8 milyar doları ise ithalattan oluşmuştur. Afganistan dış ticaret dengesi sürekli olarak dış ticaret açığı veren ülkelerden biridir. En son 2019 yılında dış ticaret açığı 5,9 milyar dolara ulaşmıştır.

Afganistan'ın başlıca ticaret ortakları Pakistan, Hindistan, İran, Çin, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Japonya, Malezya, Türkiye ve Rusya'dır. Afganistan hükümeti dış ticaretin geliştirilmesi için Türkmenistan, Özbekistan ve diğer bazı güney Asya ve Orta Asya ülkelerine doğru transit tren yolu açmıştır. Bu kapsamda Türkiye, Hindistan ve Avrupa ülkelerine doğru transit havayolları koridorları da açılmıştır. Transittteki bu açılışlar ve yenilikler Afganistan mallarının farklı pazarlara ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

Afganistan son 20 yılda kendi çabalarıyla ve uluslararası kuruluşların destekleriyle yapılan katkılar neticesinde birçok alanda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak bu kazanımlar ülkedeki iç çatışmalardan dolayı halen kırılganlığını korumakta olup, Afganistan'ın bu kuruluşların yardımına ihtiyacı sürmektedir. Bu açıdan Türkiye de Afganistan'a önemli yardımlarda bulunmuş ve Türkiye'nin Afganistan'a yardımları halen devam etmektedir.

Türkiye'nin Afganistan ile coğrafi olarak ortak sınırı olmamasına ve Afganistan'daki olumsuz gelişmelerden direkt etkilenmeyecek olmasına rağmen, coğrafi konumu sebebiyle bölgede oluşabilecek çatışmalardan etkileneceğini öngören Türk Hükümeti, Afganistan'da istikrarın sağlanmasına ve yeniden yapılanma sürecine azami önem vermiştir. Ek olarak iki ülkenin de Müslüman olması ve geçmişe dayanan Afgan-Türk dostluğunun da etkisiyle, Türkiye Afganistan'ın yeniden yapılanma sürecine aktif rol almayı arzu etmiş ve başta siyasal, askeri ve ekonomik alanlarda imkanları dahilinde yanında olduğunu göstermiştir. Afganistan'daki güç istikrarsızlığından faydalanmak isteyen radikal rejimlerin ülkeye yerleşmesini engellemeye yönelik askeri ve siyasal çabalarda bulunan Türkiye, sahip olduğu reel politikalar bakımından gelecekteki muhtemel ekonomik ve siyasi çıkarlarını da göz önünde bulundurarak yeniden yapılanmada etkin rol oynamıştır. Dolayısıyla Türkiye ekonomik ve sosyal bakımdan zor bir durumda olduğu dönemlerde bile Afganistan'a her türlü yardımı yapmıştır. Özellikle 11 Eylül olaylarından ve 2001 yılında Taliban rejiminin sona ermesinden sonra Türkiye

Afganistan'a yönelik maddi yardımlarını, ekonomik ve ticari ilişkilerini artırmaya devam ettirmiştir.

En önemlisi Afgan halkın gözünde Türkiye'nin yardımları çok kıymetli ve değerlidir. Türkiye, 2001 yılından bu yana kalkınma yardımlarında Afganistan'a öncelik veren ülkeler arasına yer almaktadır. Bu arada Türkiye'nin dış yardımlarının çoğu TİKA aracılığıyla yapılmakta olup, Afganistan'a 2004 yılından bu yana yürüttüğü kalkınma yardımları 1,1 milyar doları aşarak, Türkiye'nin bugüne kadar bir ülkeye yönelik gerçekleştirdiği en büyük dış yardım programları arasındadır. Türkiye'nin en çok dış yardımda bulunduğu ülkeleri listesinde Afganistan genel olarak ilk beş ülke arasında yer almaktadır. Afgan halkı en çok eğitim, sağlık, sosyal, tarım ve hayvancılık ve diğer birçok alanda Türkiye'nin yardımlarını ihtiyaç duymaktadır. Bu yardımlar Afgan-Türk ilişkilerini daha da güçlendirmektedir.

Türkiye ile Afganistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler, Afganistan'ın yeniden yapılanma dönemi itibariyle birçok boyutta devam etmektedir. Bunlardan biri de Afganistan'daki Türk yatırımlarıdır. Türk yatırımcıları 2001 yılı sonrası itibariyle Afganistan piyasasındaki yatırımlara ağırlık verirken, yatırımların büyük bölümü inşaat ve müteahhitlik sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Afganistan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının yaklaşık %90'ı inşaat sektörlerinde çalışmakta olup, Türk firmaları Afganistan'daki müteahhitlik sektöründe yabancı yatırımcı firmalar bakımından ilk sırada yer almaktadır. Türk firmaları 2003-2018 döneminde yaklaşık 6,6 milyar dolar tutarında 701 proje gerçekleştirmişlerdir. Bu kapsamda Türk yatırımcı firmalar hizmet (sağlık, lojistik, danışmanlık vb.) sektörlerinde, madencilik ve enerji sektörlerinde de faaliyet göstermektedir.

Bununla birlikte Afganistan ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin esasını oluşturan ticaret, Afganistan'ın yeniden yapılanma süreci itibariyle canlanmaya başlamıştır. Afganistan, Türkiye'nin sahip olduğu iktisadi ve ticari öneminden yararlanmak üzere tecrübeli Türk iş insanlarının Afganistan'a doğru ilgilerini artırmak amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Bu kapsamda Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Afganistan Ticaret ve Sanayi Odaları iki dost ülke arasında her türlü iktisadi ve ticari işbirliği kurmak ve güçlendirmek hedefiyle toplantılar gerçekleştirerek Afganistan'da özel sektörün aktif hale geçmesini sağlamışlardır.

Afganistan ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler Afganistan'ın iç politikasından ve olaylarından önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu arada iki ülke arasındaki dış ticaret Afganistan'ın geri dönüşümünden, 2001 yılından sonra ülkede kurulan yeni hükümet ve yeni ticaret sisteminden etkilenecek artmaya başlamıştır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacminin artışı Afganistan'da yaşanan yapısal dönüşümün ardından ülkede biraz huzur, siyasi istikrar ve güvenliğin iyileşmesi ile birlikte Afgan halkının Türk ürünlerini tercih etmesiyle gerçekleşmiştir. 2001 yılından bu yana iki ülke arasındaki dış ticaret hacmine bakıldığında, Türkiye'nin ihracatı yapılan ticaretin %90'ından daha fazlasını ihtiva etmektedir. Afganistan ile Türkiye arasındaki dış ticaret dengesine bakıldığında Türkiye lehine işlediği görülmektedir. Aslında iki ülke arasındaki ticaretin performansı önceki dönemlere göre daha güçlü, ancak iki ülke arasındaki kardeşlik ve dostane ilişkiler göz önünde alındığında ticaretteki bu performans seviyesi çok zayıftır. Bu doğrultuda Türkiye Afgan tüccarlara yeni ticaret ve yatırım fırsatları sunmaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde Türkiye Afganistan'ın ekonomik ve ticari faaliyetlerinde büyük bir paya sahip olmalı ve Afganistan'da Türkiye'nin ekonomik ve ticari faaliyetlerinde daha da büyük ve daha da belirgin bir paya sahip olmalıdır.

Ayrıca Afganistan ile Türkiye arasındaki ticarete ulaşım öncelikli konulardan biridir. İki ülke arasındaki ticareti, kara, hava ve demiryolu hatlarının yetersizliği negatif etkilemektedir. Artık başta Tarihi İpek Yolu'nu canlandırmak amacıyla Yeni İpek Yolu projesi ticari koridor olarak dünya ülkeleri arasında faaliyete geçmektedir. Söz konusu proje Afganistan'ı Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlayacak ve özellikle Afganistan-Türkiye arasındaki ticarete ucuz, kesintisiz ve güvenilir bir ulaşım ağı oluşturmaktadır. Buda iki dost ülke arasındaki ticari faaliyetlerinin gelişimi için önemli bir zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte Lapis Lazuli rotası da Afganistan'ı Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlayarak dış ticaretteki transit sorunlarını kaldıracaktır. Ayrıca bu rotada yer alan bütün ülkeler ise Afganistan ve Türkiye ile çok iyi ilişkilere sahiptir. Buda Afganistan mallarının Türkiye pazarına ve batı pazarlarına, Türkiye mallarının Afganistan pazarına ve Orta Asya pazarlarına erişimini oldukça kolay ve ucuzlaştıracaktır. Neticede Türkiye ile Afganistan arasındaki ticarete önemli ölçüde katkı sağlayacağı beklenmektedir. Bu amaçla Afgan hükümeti ile Türk hükümeti, pazarlarında birbirlerinin ürünlerine yönelik talebi artırırorsa aralarındaki ticaret hacminin de daha da artacağı beklenmektedir.

Sonuç itibarıyla Türkiye, Afganistan'ın önemli bir dış ticaret ortağı olarak görülmektedir. Ayrıca Afganistan'daki yeniden yapılanma süreci itibarıyla Türkiye Afganistan'ın ihracatında ve özellikle de ithalatında giderek daha önemli hale gelmektedir. Önümüzdeki yıllarda da iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması daha da önemli ve güvenli bir şekilde artarak devam edeceği beklenmektedir. İki ülke arasında siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri alanlarda kendini gösteren ikili ilişkilerin, gelecek dönem bakımından ikili ticaretin gelişmesi için beklenen bir gelişmedir. Bu amaçla Afgan halkının Türk halkına ve Türk halkının da Afgan halkına yönelik dostane ilişkilerinin güçlendirilmesinin ikili ticaretin gelişmesine pozitif katkılar sağlayacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- A.B.D. Savunma Bakanlığı Raporu. (2007). “Afganistan’ın Beş Yılı”, <https://photos.state.gov/libraries/turkey/231771/PDFs/afganbesyil.pdf>, (Erişim Tarihi: 20. 04. 2021).
- Adeli, R. (2018). *2000’li Yıllarda Afganistan’ın Dış Ticaret Stratejisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Afganistan Ekonomisi Hangi yönde Hareket Etmektedir. (2019). (Çevrimiçi). <https://8am.af/which-one-is-the-economy-of-afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 4. 02. 2021).
- Afganistan ile Ticaret İçin Kapsamlı Kılavuz*. (b.t). Ocak 21, 2021, <https://ixport.ir/trade-with-afghanistan/>
- Afganistan Ticaret ve Yatırım Odası. (2021). (Çevrimiçi). <https://acci.org.af/about-us.html>, (Erişim Tarihi: 12. 02. 2021).
- Ahmetbeyoğlu, A. (2002). *Afganistan Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları.
- Akın, H. (2016). *Yeni İşimiz Dış Ticaret* (11. Basım). Ankara: Elma Yayınevi.
- Aktepe , H. (2019). *2007-2018 İzmir İli Dış Ticaret Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Alim, Ç. (2019). *Döviz Kurları, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Alizada, M. (2020). *Türkiye-Afganistan Ekonomik İlişkileri ve Sonuçları: Tarihsel Bir Bakış*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Türkiye Cumhuriyeti Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Apaydın, N. (2019). *Türkiye’ de Döviz Kurları İLE Dış Ticaret Hacimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aral, A. (2015). *Türkiye’de Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: 1992-2013 Dönemi Eşbütünleşme Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Arslan, M. (2015). *Küreselleşme Bağlamında Organize Suçta Yaşanan Değişim ve Ülke İstikrarına Etkisi: Afganistan ve Kolombiya Örnekleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Atik, H. (2006). Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(02), 33-43.
- Avrasya İncelemeleri Merkezi. (2018). “Lapis Lazuli Güzergahı ve Orta Koridor Girişiminin Bütünleşmesi”, <https://avim.org.tr/tr/Bulten/Lapis-Lazuli-Guzergahı-ve-Orta-Koridor-Girisimi-nın-Butunlesmesi>”, (Erişim Tarihi: 13. 12. 2021).
- Aydemir, Ö. (2017). Transit Ticarete Beyannamelere Uygulanan Avrupa Birliği İstisnası. *Mali Çözüm Dergisi*, 27, 191-195.
- Ayoubi, M. (2018). *Siyasi İstikrarsızlığın Uluslararası Ticaret Üzerine Etkisi: Afganistan Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 175-186.
- BBC NEWS. (2009). “Uluslararası Güvenlik Destek Gücü: ISAF”, https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2009/08/090812_afghanistan_isaf, (Erişim Tarihi: 20. 11.2021).

- Bedestenci, H. Ç. ve Canitez, M. (Ed.). (2006). *Dış Ticare İşlemler ve Uygulamalar* (4. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bekzad, S. (2019). *Uluslararası İşletmecilikte Stratejik Yönetimin Önemi ve Rolü: Türkiye-Afganistan Arasında Ekonomi, Ticaret ve Sosyal İlişkilerin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Bıdırı, H. (2007). *Türkiye İthalatının Temel Belirleyicileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Celbis, G. Nijkamp, P & Poot, J. (2014). Infrastructure and Trade: A Meta-Analysis. *Region*, 1(1), 25-64.
- Collins, J. J. (2011). *Understanding the War in Afghanistan*. National Defense University Press Washington D.C.
- Çapan, Z. İ. (2009). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Çınarlı, Ö. (2009). *Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DEİK. (2012). "Afganistan Ülke Bülteni", <https://www.deik.org.tr/uploads/afganistan-ülke-bulteni.pdf>, (Erişim Tarihi: 15. 10. 2021).
- DEİK Avrasya Bölge Direktörlüğü. (2021). "Türkiye-Afganistan İkili Ticari İlişkileri", <https://www.deik.org.tr/uploads/afganistan-bilgi-notu-ocak-2021.pdf>, (Erişim Tarihi: 02. 10. 2021).
- DEİK Türkiye-Afganistan İş Konseyi, (2021). *Türkiye Afganistan Arasındaki Karşılık Yatırımlar Hakkında Kısa Bilgi Notu*. Türkiye-Afganistan İş Konseyi.
- Deviren, N. (2003). *Yeni Dış Ticaret Teorileri ve Türkiye-AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri-İç Ticaretin Analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dinler, Z. (2014). *İktisada giriş* (20. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Doğruyol, A., Polat, Z. ve Balıkcıoğlu, N. (2020). İhracatın Ekonomik Büyümeyle Olan İlişkisi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 9(5), 20-38.
- Dura, C. (2000). Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16), 1-16.
- Erman, K. (2017). Jeopolitik Teoriler ve Afganistan. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 394-420.
- Ertem, Ü. (2015). *Dış Ticaret İşlemleri*. Bursa: E Basım Yayın Dağıtım.
- Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri. (2009). "Ankara Genelkurmay Basımevi", <https://docplayer.biz.tr/20140732-Gecmisten-gunumuze-turk-afgan-iliskileri.html>, (Erişim Tarihi: 10. 06. 2021).
- Gül, Y. (2019). *İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Gürsoy, Y. (2012). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi* (7. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım Kitabevi.
- Habibi, N. (2015). *Afganistanın Sosyo-Ekonomik Gelişim ve Türkiye İle İlişkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Hatiboğlu, Z. (1993). *Temel Uluslararası İktisat*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım AŞ.

- Hemat, J. (2019). *Afganistan ve İnan Arasındaki Ticari ve Siyasi İlişkiler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Beyar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- İçke, M. (2010). *Uluslararası İktisadi İlişkiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi ve Kamu Yönetim Lisans Programı.
- Yönetmelik. (2006). "İhracat Yönetmeliği", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060606-10.htm>, (Erişim Tarihi: 16.11.2020).
- İslam, S. N & Iversen, K. (2018). From "Structural Change" to "Transformative Change": Rationale and Implications. *Department of Economic & Social Affairs*.
- İyibozkurt, E. (1995). *Uluslararası İktisat Teori ve Politika* (3. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Jurat, B. (2018). *NATO'nun Afganistan'a Müdahalesi Çerçevesinde Türkiye-Afganistan İlişkilerinin İncelenmesi (2001-2016)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kara, M. (2012). *E- Dış Ticarete Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma: Gıda Sektörü Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karlık, R. (1987). *Uluslararası Ekonomi Teori Politika Sistem Kurumlar* (2. Baskı). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Karlık, R. (2003). *Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika* (7. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Kaya, F. ve Turguttopbaş, N. (2012). *Dış Ticaret İşlemleri*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını. No: 2526.
- Kayseri Sanayi Odası. (2018). "Afganistan Ülke Raporu", <https://www.kayso.org.tr/Media/Dokuman/afganistan8b92bba9f8fb4c8abb5d68c2f2cb8276.pdf>, (Erişim Tarihi: 12. 8. 2021).
- Khumchany, S.J. (2019). *Türkiye Afganistan İlişkileri 1991-2014*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kızılgül, U. (2019). *Uluslararası Çifte Vergilendirme Sorunu ve Türkiye'de Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmalarının Hukuki Etkinliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Köksal, M. (2016). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Majeedi, E. (2021). *Afganistan Ekonomisinin Genel Görünümü ve Afganistan-Türkiye Ekonomik İlişkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Melemen, M. (1995). *İhracat Teşviklerinin 1980-94 Yılları Arasında Türkiye Uygulaması ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerdeki Uygulamalar ile Mukayese Edilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mermere Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Milletlerarası Andlaşma. (2005). "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Afganistan Geçiş Devleti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması", https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/06/2005_0602-3.htm, (Erişim Tarihi: 21. 05. 2021).
- Milletlerarası Andlaşma. (2011). "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Afganistan İslam Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması", https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/2011_0704M2-18.htm, (Erişim Tarihi: 25. 05. 2021).

- Milletlerarası Andlaşma. (2018). “Türkiye-Afganistan İkinci Dönem Karma Ekonomik Komisyonu Mutabakat Zaptı”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/09/20180922-4.pdf>, (Erişim Tarihi: 31. 05. 2021).
- Nawaz. (2015). Afghanistan Manufacturing Sector Analysis. *Afghanistan Investment Support Agency*.
- Momp. (2018). “Ministry Of Mines and Petroleum”, <http://momp.gov.af/>, (Erişim Tarihi: 29.01.2021).
- Nawabi, S. (2019). Türkiye'nin Afganistan'a Dış Yardımları. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 79-91.
- Nijssen, S. (2010). The Afghan Ekonomy: A Brief History. *Civil-Military Fusion Centre*.
- Noor Ebad, H. Farahmand, F. Hakimi, B & Khair khah, K. (Ed). (2015). *Enhancement of Revenue Sources of Afghn Government: Oppotunities and Challenges*. Kabil: National Center for Policy Research (Partner der Konrad-Adenauer-Stiftung) Kabul University.
- Obayd, N. (2017). *2001 ABD'nin Müdahalesi Sonrası Afganistan'daki Ekonomik Kalkınma Dönüşümü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Omer, J. (2011). *Makroeconomic İnstability in Afghanistan: Causes and Solution*. (Unpublished Master’s Thesis). University of Bordeaux, Fransa.
- Pavlovic, J & Charap, J. (2009). Development of the Commercial Banking System in Afghanistan: Risks and Rewards.
- Ramazani, R. K. (1958). Afghanistan and the USSR. *Middle East Journal*, 12(2), 144-152.
- Rasuli, K. (2008). *1991 Yılından Günümüze Kadar Afganistan ve Türkiye İlişkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sabancı, T. (2018). “Yeni İpek Yolu Projesi: Tarihi Olanla Benzerlikleri ve Hakkındaki Bazı Çalışmaların Kısa Bir Değerlendirmesi”. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 81-99.
- Salvatore, D. (2007). *İnternational Economics and İnternational Trade* (9th Edition). (H. Arbab). Tahran: neşreni.
- Sanjar, S. (2018). *Afganistan'da Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Yoksulluk İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Sarwary, A. (2012). Opportunities for Economic Growth in Afghanistan. *Center for Conflict and Peace Studies of Afghanistan*, 1-4.
- Seyidoğlu, H. (1994; 2015). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (20. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları NO: 29.
- Shah, M. R. (2015). “The Success Story of Telecom Sector in Afghanistan”, The Success Story of Telecom Sector in Afghanistan! - The Daily Outlook Afghanistan, (Erişim Tarihi: 28.01.2021).
- SilkRoad Briefing. (2018). “Lapis-Lazuli-Corridor”, <https://www.silkroadbriefing.com/news/2018/06/19/turkeys-pivotal-role-chinas-belt-road-initiative-europe-central-asia-middle-east/lapis-lazuli-corridor/>, (Erişim Tarihi: 10. 12. 2021).
- Şahin, A. (2007). İhracat Prosedürlerini Biliyor Musunuz. *T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*.
- Şeker, A. (2015). *Tarife Dışı Önlemlerin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Türkiye Tekstil Sektörü Üzerine Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.

- Şimşek, B. (2021). “Afganistan’da Türkiye’yi Bekleyen Riskler Neler, Taliban Türkiye İçin Bir Tehdit Mi?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57743686>, (Erişim Tarihi: 23. 11. 2021).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Afganistan’ın Ekonomisi”, <https://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 10. 05. 2021).
- T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2017). “Afganistan Ülke Raporu”, <https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/Afganistan.pdf>, (Erişim Tarihi: 20. 8. 2021).
- T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2020). “Afganistan Ülke Raporu”, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guneyasya/afganistan/raporlar/musavirlik-raporlari>, (Erişim Tarihi: 16. 06. 2021).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2011a). *İthalat*. Muhasebe ve Finansman, Ankara.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, (2011b). *Dış Ticaret Kavramları*. Muhasebe ve Finansman, Ankara.
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı. (2021). “Türkiye’nin Barışı Destekleme Harekâtına Katkıları-TSK”, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?view-Name=Barisi-Destekleme>, (Erişim Tarihi: 21. 11. 2021).
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019a). “İhracat”, <https://www.ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/sikca-sorulan-sorular/ticari/ihracat>, (Erişim Tarihi: 4. 04. 2021).
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019b). “Anlaşmalar ve Protokoller”, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/afganistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-protokoller>, (Erişim Tarihi: 20. 05. 2021).
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020a). “Afganistan Ülke Profili”, [Afganistan_Ülke_Profil_12_2021.pdf](https://www.ticaret.gov.tr/Afganistan_Ulke_Profil_12_2021.pdf) (ticaret.gov.tr), (Erişim Tarihi: 25. 05. 2021).
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020b). “Pazar Bilgileri”, <https://ticaret.gov.tr/data/5ee87d7713b87603d40acbd2/Afganistan%20Pazar%20Bilgileri.pdf> (Erişim Tarihi: 22. 01. 2021).
- Takım, A. (2015). *Uluslararası Ticaret ve Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Transparency International (2020). “Corruption Perceptions Index”, https://images.tranparencycdn.org/images/CPI2020_Report_EN_0802-WEB-1_2021-02-08-103_053.pdf, (Erişim Tarihi: 01.11.2021).
- Tekir, O & Demir, N. (2018). Ekonomik ve Siyasal Bir Araç Olarak Yeni İpek Yolu Projesinin Küresel Sisteme Etkileri. *Sosyoekonomi*, 26(38), 191-206.
- Kamrany, N. M. (2009). *Middle East Institute Viewpoints: Afghanistan, 1979-2009: in the Grip of Conflict*, 79-82.
- The World Bank. (May 2017). “Afghanistan Development Update”, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/27550>, (Erişim Tarihi: 2. 02. 2021).
- TİKA. (2020). “T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı”, <https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan-afganistan%27da-15-yilda-1300-den-fazla-proje-ve-faaliyet-60448>, (Erişim Tarihi: 9. 05. 2021).
- TradeMap. (2021). “Trade Statistics for International Business Development”, https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7cTOT-AL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c3%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 28. 03. 2021).
- Türkoğlu, M. (1998). *Sorularla İhracat Mevzuatı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- TÜİK. (2021). “Türkiye İstatistik Kurumu”, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu-zul>, (Erişim Tarihi: 24. 12. 2021).

- Ulusal Çevre Koruma Acansı. (2017). (Çevrimiçi). Afganistan İslam Cumhuriyeti Hükümeti Ulusal Çevre Koruma Ajansı ve İkinci Ulusal İklim Değişikliği Raporu Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kabil.
- UNCTAD. (2013). “Non-Tariff Measures To Trade: Economic and Policy Issues for Developing Countries”, https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab20121_en.pdf, (Erişim Tarihi: 27.12.2020).
- Utkulu, U. (2005). *Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Ünsal, E. (2005). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ünsal, E. (2014). *Mikro İktisat* (10. Baskı). Ankara: BigBang Yayınları.
- Wafi, M. (2019). Exploring Banking Financial Services in Afghanistan. *International Journal of Scientific Research and Review*, 173-184.
- Wasıl, M. (2015). *Afganistan Ekonomisi ve Ekonomik Entegrasyonlar (ECO) Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- World Bank. (1978). Afghanistan, World Development Report. *The Journal Of Economic Development*, 1.
- World Bank. (2020a). “The World Bank in Afghanistan”, <https://www.worldbank.org/en/country/afghanistan/overview#1>, (Erişim Tarihi: 3. 02. 2021).
- World Bank. (2020b). “World Development Indicators”, <https://databank.worldbank.org/source/statistical-capacity-indicators> (Erişim Tarihi: 23. 01. 2020).
- World Bank. (2022). “World Development Indicators”, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, (Erişim Tarihi: 12. 03. 2022).